

Projekt

z dnia 9 września 2026 r.

Zatwierdzony przez

**UCHWAŁA NR XXXII/.../2026
RADY GMINY SADKI**

z dnia 25 września 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Sadki na lata 2026–2029

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 662 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), po uzyskaniu opinii Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wyrażonej w piśmie z dnia 29 lipca 2026 r., znak: WUOZ.DB.RDZ.5120.3.2026.HM., Rada Gminy Sadki uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się **Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Sadki na lata 2026-2029**, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Sadki.

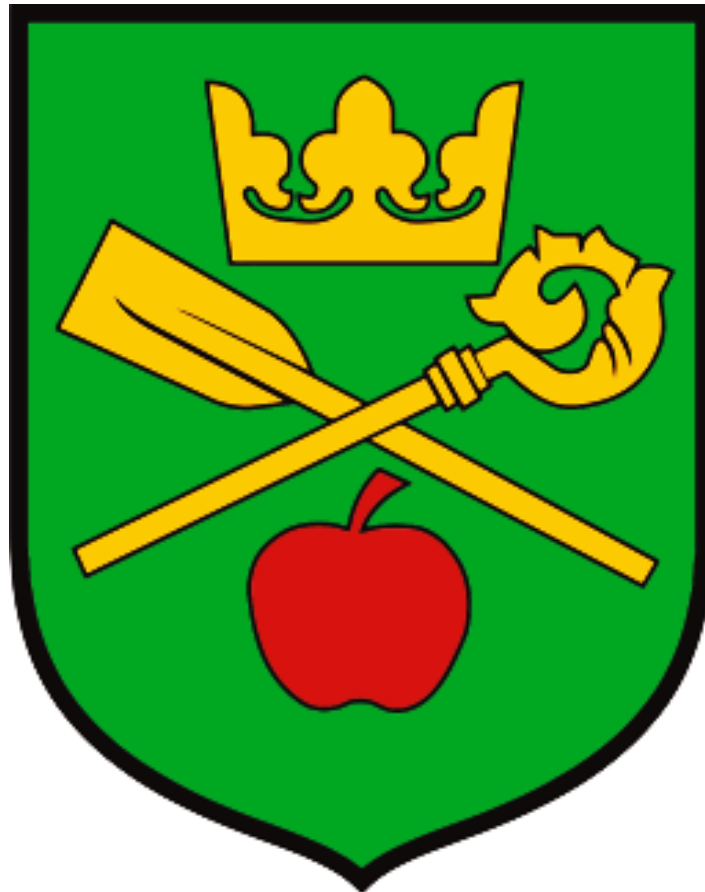
§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

§ 4. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Andrzej Niedbala

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2026-2029

GMINA SADKI 2026 ROK

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe Gminy Sadki tworzą materialne i niematerialne świadectwa historycznego rozwoju miejscowości, osadnictwa oraz krajobrazu gminy. Obejmuje ono w szczególności historyczne układy ruralistyczne, zespoły dworsko-parkowe i folwarczne, zabytki sakralne, cmentarze i historyczne miejsca pochówku, tradycyjną zabudowę mieszkalną i gospodarczą, obiekty techniki, kapliczki i inne obiekty małej architektury, zabytki archeologiczne, a także tradycje i wartości związane z lokalną społecznością. Elementy te dokumentują przemiany przestrzenne, społeczne, gospodarcze i wyznaniowe zachodzące na obszarze gminy oraz współtworzą jej krajobraz kulturowy.

Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2026-2029 jest dziedzictwo kulturowe znajdujące się w granicach administracyjnych gminy. Program uwzględnia zabytki objęte prawnymi formami ochrony, obiekty i obszary ujęte w wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków, dziedzictwo archeologiczne, zabytki ruchome, a także dziedzictwo niematerialne. Odnosi się do całego zasobu, niezależnie od formy własności, z uwzględnieniem kompetencji Gminy Sadki oraz obowiązków właścicieli i posiadaczy zabytków.

Program stanowi kolejną edycję dokumentu określającego politykę Gminy Sadki w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, po Programie obowiązującym w latach 2022–2025. Nie jest jednak prostym powtórzeniem wcześniejszych zapisów. Jego opracowanie oparto na aktualnym rozpoznaniu zasobu dziedzictwa kulturowego, wynikach aktualizacji i terenowej weryfikacji gminnej ewidencji zabytków, danych rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków, dokumentach strategicznych i planistycznych, materiałach konserwatorskich, literaturze przedmiotu oraz ocenie realizacji poprzedniego Programu.

Zasadniczym celem Programu jest określenie kierunków i zadań, które Gmina Sadki może podejmować w okresie jego obowiązywania w celu zachowania wartości lokalnego dziedzictwa. Działania te powinny służyć w szczególności rozpoznawaniu i dokumentowaniu zasobu, ograniczaniu procesów jego degradacji, wspieraniu poprawy stanu zachowania zabytków, ochronie krajobrazu kulturowego i historycznych układów przestrzennych, właściwemu ujmowaniu problematyki dziedzictwa w dokumentach planistycznych, sprawowaniu opieki nad zabytkami stanowiącymi własność gminy oraz wspieraniu współpracy z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych.

Program ma charakter praktycznego dokumentu zarządzania dziedzictwem. Łączy rozpoznanie zasobu i ocenę jego stanu z określeniem problemów, celów, zadań, podmiotów

uczestniczących w ich realizacji oraz zasad monitorowania osiągniętych efektów. Przyjęte działania powinny odpowiadać rzeczywistym potrzebom Gminy Sadki, jej kompetencjom oraz możliwościom organizacyjnym i finansowym.

Realizacja Programu wymaga współpracy organów i pracowników Gminy Sadki, gminnych jednostek organizacyjnych, organów ochrony zabytków, właścicieli i użytkowników zabytków, wspólnot wyznaniowych, organizacji społecznych oraz mieszkańców. Program nie zastępuje przepisów prawa, decyzji administracyjnych, ustaleń dokumentów planowania przestrzennego ani obowiązków spoczywających na właścicielach zabytków. Jego zadaniem jest uporządkowanie i ukierunkowanie działań samorządu oraz stworzenie podstaw do ich planowania, finansowania, koordynowania i okresowej oceny. Program nie jest aktem prawa miejscowego, lecz dokumentem polityki administracyjnej gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.), w szczególności przepisy art. 87, które nakładają na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z ustawą, celem programu jest:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W programie uwzględniono również przepisy innych aktów prawnych, które mają zastosowanie w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym:

1. Konstytucję RP, w szczególności art. 5, art. 6 i art. 86, odnoszące się do ochrony dziedzictwa narodowego, dostępu do dóbr kultury oraz obowiązku dbałości o stan środowiska.
2. Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2026 r. poz. 662), która w art. 7 ust. 1 pkt 9 określa zadania własne gmin w zakresie kultury, ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
3. Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2026 r. poz. 538 z późn. zm.), która reguluje kwestie ochrony dziedzictwa kulturowego w procesie kształtowania przestrzeni.

4. Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2026 r. poz. 13 z późn. zm.), w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego jako elementu środowiska naturalnego.
5. Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2025 r. poz. 647 z późn. zm.), która wspiera działania zintegrowane w zakresie ochrony środowiska i dziedzictwa.

W zależności od charakteru planowanych działań zastosowanie mogą mieć również inne akty prawne regulujące zagadnienia związane z ochroną, użytkowaniem, finansowaniem i udostępnianiem dziedzictwa kulturowego. Należą do nich w szczególności:

- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, istotna przy prowadzeniu robót budowlanych, remontowych i zabezpieczających przy obiektach zabytkowych;
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, mająca znaczenie przy gospodarowaniu nieruchomościami;
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, odnosząca się do funkcjonowania instytucji kultury oraz realizacji zadań z zakresu edukacji i upowszechniania dziedzictwa;
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, istotna dla współpracy gminy z organizacjami społecznymi;
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach oraz ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, mające znaczenie dla ochrony, opracowywania i udostępniania zbiorów oraz prowadzenia działalności edukacyjnej i dokumentacyjnej;
- ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, określająca zasady gospodarowania środkami publicznymi, w tym finansowania zadań własnych gminy, udzielania dotacji i realizacji projektów z udziałem środków zewnętrznych.

Ponadto, opracowanie programu zostało dostosowane do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026.

Program po przyjęciu uchwałą Rady Gminy Sadki stanowi element lokalnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego, integrując zagadnienia opieki nad zabytkami z planowaniem przestrzennym, ochroną środowiska oraz rozwojem społeczno-gospodarczym gminy.

1.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami stanowią element polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego, kształtowania ładu przestrzennego, zachowania ciągłości kulturowej oraz wspierania zrównoważonego rozwoju. Podstawowe ramy prawne tych działań określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w szczególności przepisy dotyczące krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 ustawy gminny program opieki nad zabytkami sporządza się na okres czterech lat. Program służy m.in. uwzględnianiu uwarunkowań ochrony zabytków, krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, zahamowaniu procesów degradacji zabytków, poprawie ich stanu zachowania, eksponowaniu walorów krajobrazu kulturowego, zwiększaniu atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych, wspieraniu współpracy z właścicielami zabytków oraz tworzeniu warunków dla działań związanych z opieką nad zabytkami.

Aktualnym dokumentem strategicznym państwa w tym zakresie jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026, uchwalony uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r., a następnie zmieniony uchwałą nr 63 Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 2026 r. Krajowy program jest głównym dokumentem określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Celem głównym Krajowego Programu 2023–2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Cel ten ma być realizowany poprzez trzy cele szczegółowe: weryfikację wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości, wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków oraz zwiększenie roli zabytków w zrównoważonym rozwoju, edukacji i partycypacji społecznej.

Dla Gminy Sadki szczególne znaczenie mają te kierunki polityki państwa, które dotyczą: rozpoznania i aktualizacji zasobu zabytkowego, ochrony historycznych układów przestrzennych, ochrony dziedzictwa archeologicznego, poprawy stanu zachowania zabytków, wzmacniania dokumentacji, cyfryzacji informacji o dziedzictwie, wspierania właścicieli zabytków oraz wykorzystania dziedzictwa w edukacji, kulturze, turystyce i

rozwoju lokalnym. Powyższe założenia pozostają spójne z doświadczeniami wynikającymi z realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Sadki na lata 2022–2025.

Do czasu przyjęcia kolejnego krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, podstawę odniesienia dla Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Sadki na lata 2026–2029 stanowią cele i kierunki wynikające z Krajowego Programu 2023-2026 oraz obowiązujących przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

1.2. POWIĄZANIA Z WOJEWÓDZKIMI I POWIATOWYMI DOKUMENTAMI OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2026–2029 pozostaje spójny z kierunkami polityki rozwoju i ochrony dziedzictwa kulturowego określonymi na poziomie województwa kujawsko-pomorskiego. Dokumenty wojewódzkie wyznaczają regionalne ramy ochrony zabytków, kształtowania krajobrazu kulturowego, edukacji regionalnej, finansowania prac przy zabytkach oraz ujmowania wartości kulturowych w polityce przestrzennej. Program gminny rozwija te ustalenia w odniesieniu do lokalnego zasobu i kompetencji Gminy Sadki.

I. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2025–2028

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2025-2028 został przyjęty uchwałą nr XII/199/25 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 26 maja 2025 r. Dokument określa kierunki działań Samorządu Województwa w zakresie ochrony zabytków, opieki nad zabytkami oraz upowszechniania dziedzictwa kulturowego.

W programie wojewódzkim zwrócono uwagę na zróżnicowanie historyczne i kulturowe regionu oraz na zagrożenia wynikające między innymi z niewłaściwego użytkowania zabytków, niedostatecznych nakładów finansowych, nieprawidłowo prowadzonych prac, przekształceń naruszających substancję zabytkową, niedostatecznej wiedzy właścicieli i inwestorów, a także z presji inwestycyjnej i wprowadzania zabudowy nieuwzględniającej lokalnych tradycji architektonicznych. Wskazane problemy dotyczą zarówno pojedynczych zabytków, jak i historycznych zespołów zabudowy oraz krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich.

Założenia programu wojewódzkiego realizowane są poprzez kierunki dotyczące popularyzacji wiedzy o ochronie zabytków, edukacji regionalnej, promocji, dokumentowania dziedzictwa, wspierania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, a także uwzględniania dziedzictwa w polityce przestrzennej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki rozwija te kierunki w skali lokalnej, w szczególności poprzez:

- prowadzenie i okresową aktualizację gminnej ewidencji zabytków;

- dokumentowanie i monitorowanie stanu zachowania zabytków;
- uwzględnianie wartości historycznych układów ruralistycznych, zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych, zabytków sakralnych, cmentarzy oraz tradycyjnej zabudowy wiejskiej;
- przeciwdziałanie przekształceniom powodującym utratę historycznej formy obiektów i czytelności układów przestrzennych;
- wspieranie działań edukacyjnych i społecznych dotyczących lokalnego dziedzictwa;
- wskazywanie właścicielom i użytkownikom zabytków dostępnych możliwości finansowania prac.

Program wojewódzki przewiduje także możliwość udzielania przez Samorząd Województwa dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Instrument ten może być wykorzystywany przez właścicieli zabytków położonych na terenie Gminy Sadki, stosownie do warunków ogłaszanych naborów.

II. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 roku – Strategia Przyspieszenia 2030+

Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 roku – Strategia Przyspieszenia 2030+ została przyjęta uchwałą nr XXVIII/399/20 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 grudnia 2020 r. Dokument określa długookresowe cele i kierunki polityki rozwoju regionu.

Problematyka ochrony dziedzictwa została uwzględniona przede wszystkim w ramach celu operacyjnego „Przestrzeń kulturowa”, obejmującego ochronę, zachowanie, odnowę, wzmacnianie i promocję dziedzictwa kulturowego oraz adaptację obiektów dziedzictwa do współczesnych funkcji. Znaczenie dziedzictwa uwzględniono również w obszarze kultury, edukacji regionalnej, kształtowania tożsamości lokalnej i regionalnej oraz poprawy jakości życia mieszkańców.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki wpisuje się w te założenia poprzez powiązanie ochrony dziedzictwa z polityką przestrzenną, edukacją, działaniami społecznymi oraz gospodarowaniem mieniem gminnym. Szczególne znaczenie ma zachowanie historycznie ukształtowanego krajobrazu wiejskiego, w tym układów miejscowości, relacji przestrzennych pomiędzy zespołami dworskimi, parkami i zabudową

folwarczną, otoczenia zabytków sakralnych, historycznych cmentarzy oraz tradycyjnej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej.

W odniesieniu do obiektów użytkowanych wspólnie Program zakłada wspieranie takiego sposobu ich utrzymania i adaptacji, który pozwoli na zachowanie wartości zabytkowych i krajobrazowych. Nie oznacza to konieczności nadawania zabytkom funkcji turystycznych, lecz dążenie do ich racjonalnego użytkowania, ograniczającego ryzyko opuszczenia, degradacji albo nieodwracalnych przekształceń.

III. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

Obowiązujący Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego został przyjęty uchwałą nr XI/135/03 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 26 czerwca 2003 r. Równocześnie prowadzone są prace nad nowym planem, do którego sporządzenia przystąpiono na podstawie uchwały nr XXIX/418/21 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 8 lutego 2021 r.

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego Plan przyjmuje zasady zachowania zasobu dla przyszłych pokoleń, harmonijnego kształtowania krajobrazu kulturowego oraz ochrony integralności zabytkowych struktur urbanistycznych i ruralistycznych. Kierunki polityki przestrzennej województwa łączą ochronę środowiska kulturowego z rozwojem sieci osadniczej, komunikacji i infrastruktury technicznej.

W przypadku Gminy Sadki ustalenia te mają szczególne znaczenie dla ochrony:

- historycznych układów przestrzennych miejscowości;
- tradycyjnego sposobu rozmieszczenia zabudowy wzdłuż lokalnej sieci drogowej;
- zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych wraz z ich otoczeniem;
- osi widokowych i powiązań kompozycyjnych;
- krajobrazu historycznych cmentarzy;
- otwartych terenów rolniczych współtworzących krajobraz kulturowy;
- relacji przestrzennych pomiędzy zabudową historyczną, zielenią i elementami przyrodniczymi.

Założenia te powinny być uwzględniane przy sporządzaniu planu ogólnego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz przy ocenie przedsięwzięć mogących wpływać na zabytki lub ich otoczenie.

IV. Audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego

Audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego został przyjęty uchwałą nr LXI/851/23 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 25 września 2023 r. Dokument identyfikuje krajobrazy występujące na obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne i wartości, wskazuje krajobrazy priorytetowe oraz formułuje rekomendacje i wnioski dotyczące ich ochrony i kształtowania.

Audyt uwzględnia nie tylko wartości przyrodnicze i widokowe, ale również zabytki, układy ruralistyczne, obiekty archeologiczne, historyczną zabudowę wiejską, lokalne formy architektoniczne, osie i przedpola ekspozycji oraz zieleń towarzyszącą obiektom zabytkowym. Rekomendacje służą ograniczaniu lokalizacji elementów dysharmonijnych, ochronie wartościowych panoram i powiązań widokowych oraz zachowaniu charakterystycznych cech krajobrazu.

Dla Gminy Sadki szczególne znaczenie ma wykorzystanie ustaleń Audytu przy kształtowaniu polityki przestrzennej dotyczącej historycznych wsi, zespołów dworsko-parkowych, otwartych terenów rolniczych, dolin rzecznych, zadrzewień oraz historycznych ciągów komunikacyjnych. W planowaniu nowej zabudowy i infrastruktury należy dążyć do ograniczenia przekształceń zaburzających czytelność układów ruralistycznych, dominant architektonicznych, osi kompozycyjnych i historycznych relacji przestrzennych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2026–2029 pozostaje spójny z wojewódzką polityką ochrony dziedzictwa kulturowego. W skali lokalnej rozwija przede wszystkim kierunki dotyczące:

- zachowania i poprawy stanu zabytków;
- dokumentowania i monitorowania zasobu;
- ochrony historycznych układów przestrzennych i krajobrazu kulturowego;
- uwzględniania wartości dziedzictwa w planowaniu przestrzennym;
- przeciwdziałania niekorzystnym przekształceniom zabudowy;
- edukacji regionalnej i upowszechniania wiedzy;
- współpracy z właścicielami i użytkownikami zabytków;
- wykorzystywania dostępnych instrumentów finansowych.

Realizacja tych kierunków powinna być dostosowana do kompetencji Gminy Sadki, stanu lokalnego zasobu oraz możliwości organizacyjnych i finansowych samorządu.

V. Uwarunkowania wynikające z dokumentów Powiatu Nakielskiego

Na dzień opracowania niniejszego Programu Powiat Nakielski nie posiada aktualnej strategii rozwoju obejmującej okres jego obowiązywania ani powiatowego programu opieki nad zabytkami. Dotychczasowa Strategia Rozwoju Powiatu Nakielskiego została opracowana dla okresu 2014–2020+, dlatego jej ustalenia nie stanowią aktualnej podstawy do szczegółowego określania powiązań z Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2026–2029. Zgodnie z informacją uzyskaną od Starostwa Powiatowego w Nakle nad Notecią opracowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami planowane jest w 2027 r.

1.3. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2026–2029 jest dokumentem sektorowym polityki gminnej, powiązany z dokumentami określającymi kierunki rozwoju oraz zasady zagospodarowania przestrzennego gminy. Program uszczegóławia zagadnienia dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami, krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, uwzględnione w Strategii Rozwoju Gminy Sadki oraz w obowiązujących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

W analizie uwzględniono także dotychczasowe Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sadki. Zgodnie ze stanem prawnym obowiązującym w czasie opracowania Programu studia zachowują moc do dnia wejścia w życie planu ogólnego w danej gminie, jednak nie dłużej niż do dnia 31 sierpnia 2026 r. Ustalenia Studium potraktowano zatem przede wszystkim jako źródło informacji o dotychczasowej polityce przestrzennej gminy, rozpoznaniu zasobu dziedzictwa kulturowego i przyjętych kierunkach jego ochrony.

Dokumenty, których okres realizacji zakończył się przed 2026 r. albo które utracą moc w czasie obowiązywania Programu, mogą być wykorzystywane jako materiały dokumentujące wcześniejsze uwarunkowania i działania gminy. Nie stanowią jednak bezpośredniej podstawy wyznaczania celów i zadań na cały okres 2026–2029.

I. Strategia Rozwoju Gminy Sadki na lata 2021–2030

Strategia Rozwoju Gminy Sadki na lata 2021–2030 została przyjęta uchwałą nr XLVII/31/2022 Rady Gminy Sadki z dnia 30 czerwca 2022 r. Jest podstawowym dokumentem określającym długookresowe kierunki rozwoju społecznego, gospodarczego i przestrzennego gminy.

Wizja rozwoju przyjęta w Strategii przedstawia Gminę Sadki jako atrakcyjną przestrzeń do życia, łączącą środowisko naturalne i dorobek kulturowy oraz rozwijającą się w sposób zrównoważony, z wykorzystaniem potencjału komunikacyjnego, aktywności mieszkańców i sprawnego samorządu. W dokumencie wyznaczono cele strategiczne w wymiarze społecznym, gospodarczym oraz przestrzennym i środowiskowym. Dziedzictwo kulturowe zostało tym samym wskazane jako jeden z zasobów współtworzących jakość przestrzeni, warunki życia mieszkańców oraz tożsamość lokalną.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami rozwija założenia Strategii poprzez określenie działań służących:

- rozpoznawaniu, dokumentowaniu i monitorowaniu zasobu zabytków;
- ochronie krajobrazu kulturowego oraz historycznych struktur przestrzennych;
- przeciwdziałaniu degradacji obiektów i obszarów zabytkowych;
- właściwemu utrzymaniu i użytkowaniu zabytków stanowiących własność gminy;
- uwzględnianiu wartości kulturowych podczas planowania inwestycji i przekształceń przestrzennych;
- wspieraniu właścicieli i użytkowników zabytków w dostępie do informacji o zasadach prowadzenia prac i możliwościach finansowania;
- prowadzeniu działań edukacyjnych i upowszechniających wiedzę o lokalnym dziedzictwie;
- wykorzystywaniu dziedzictwa do wzmacniania więzi mieszkańców z miejscem zamieszkania.

Program stanowi zatem uszczegółowienie Strategii w zakresie ochrony zabytków, krajobrazu kulturowego, ładu przestrzennego oraz edukacji regionalnej. Przyjęte zadania powinny być realizowane w powiązaniu z działaniami inwestycyjnymi, społecznymi, edukacyjnymi i przestrzennymi gminy.

II. Dotychczasowe Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sadki

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sadki zostało przyjęte uchwałą nr X/56/2015 Rady Gminy Sadki z dnia 3 września 2015 r., a następnie zmienione uchwałą nr LXXIII/22/2024 Rady Gminy Sadki z dnia 28 marca 2024 r. Zmiana Studium z 2024 r. została ujęta w gminnym rejestrze aktów planowania przestrzennego.

W Studium rozpoznano najważniejsze elementy dziedzictwa kulturowego gminy, w tym zespoły pałacowo-parkowe, dworskie i folwarczne, obiekty sakralne, historyczne cmentarze, tradycyjną zabudowę wiejską oraz zabytki archeologiczne. Wskazano również na znaczenie dawnych majątków ziemskich dla ukształtowania struktury przestrzennej i krajobrazu kulturowego gminy.

Przyjęte w Studium kierunki obejmują zachowanie historycznej zabudowy i układów przestrzennych, ochronę zieleni komponowanej, stanowisk archeologicznych, ekspozycji

zabytków oraz powiązań krajobrazowych, a także ograniczanie lokalizacji obiektów dysharmonizujących. Studium wskazywało ponadto potrzebę dostosowywania nowych funkcji i form zabudowy do wartości historycznych poszczególnych zespołów.

Kierunki te pozostają zasadniczo zgodne z celami niniejszego Programu. Aktualizacja i terenowa weryfikacja gminnej ewidencji zabytków przeprowadzona w 2026 r. dostarczyły jednak bardziej szczegółowych informacji o lokalizacji, granicach, wartościach i stanie zachowania poszczególnych obiektów oraz obszarów. Dotyczy to w szczególności układów ruralistycznych, historycznych cmentarzy, zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych, tradycyjnej zabudowy wiejskiej oraz relacji widokowych i kompozycyjnych.

Zgodnie ze stanem prawnym na dzień opracowania Programu Studium zachowuje moc do wejścia w życie planu ogólnego, jednak nie później niż do dnia 31 sierpnia 2026 r. Jeżeli plan ogólny Gminy Sadki nie wejdzie w życie przed tym terminem, może wystąpić okres, w którym Studium nie będzie już obowiązywało, natomiast plan ogólny nie zostanie jeszcze uchwalony.

Po utracie mocy Studium jego ustalenia nie będą stanowiły obowiązującej podstawy prowadzenia polityki przestrzennej gminy. Zachowają jednak znaczenie dokumentacyjne jako źródło informacji o rozpoznanych uwarunkowaniach kulturowych, granicach dotychczasowych stref ochrony konserwatorskiej oraz kierunkach ochrony dziedzictwa przyjmowanych w poprzednim systemie planistycznym.

III. Plan ogólny Gminy Sadki

Do sporządzenia planu ogólnego Gminy Sadki przystąpiono na podstawie uchwały nr LXXII/15/2024 Rady Gminy Sadki z dnia 29 lutego 2024 r. Na dzień opracowania Programu dokument pozostaje w trakcie sporządzania, a jego uchwalenie przewidywane jest do końca 2026 r.

Po wejściu w życie plan ogólny zastąpi dotychczasowe Studium i będzie określał podstawowe zasady zagospodarowania przestrzennego gminy. W toku jego sporządzania należy uwzględnić aktualne dane dotyczące zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w ewidencjach, stanowisk archeologicznych, historycznych układów ruralistycznych, zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych, cmentarzy oraz krajobrazu kulturowego. Materiałami źródłowymi powinny być w szczególności zaktualizowana gminna ewidencja zabytków i ustalenia niniejszego Programu. Szczegółowe zasady ochrony poszczególnych

obiektów i obszarów powinny być określone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

IV. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Na obszarze Gminy Sadki obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego o zróżnicowanym zakresie terytorialnym, przedmiocie i czasie powstania. Rejestr aktów planowania przestrzennego obejmuje plany przyjmowane od końca lat dziewięćdziesiątych XX w. do 2025 r., dotyczące między innymi terenów w Anielinach, Mrozowie, Sadkach i Śmielinie, a także inwestycji infrastrukturalnych.

Analiza ustaleń obowiązujących planów wykazała, że problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i archeologicznego została uwzględniona w zróżnicowanym zakresie. Część dokumentów zawiera szczegółowe zasady ochrony historycznej zabudowy, zieleni i układów przestrzennych, podczas gdy inne ograniczają się do oznaczenia stref konserwatorskich, odesłania do przepisów odrębnych albo wskazania sposobu postępowania w przypadku przypadkowego odkrycia zabytku.

Najbardziej rozbudowane ustalenia zawiera miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wsi Sadki w wybranych obszarach miejscowości – część B, przyjęty uchwałą nr XXXVI/65/2013 Rady Gminy Sadki z dnia 26 września 2013 r. Dla strefy „B” ochrony konserwatorskiej ustalono zachowanie historycznych linii i proporcji zabudowy, geometrii dachów, materiałów wykończeniowych, dawnych podziałów działek, historycznej zabudowy ujętej w ewidencji oraz zieleni komponowanej. Określono również zasady dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji oraz wyznaczono teren zieleni parkowo-cmentarnej, na którym zakazano lokalizacji budynków. Plan nakazuje ponadto zachowanie historycznej gorzelni wraz z budynkami gospodarczymi.

W miejscowym planie dotyczącym lokalizacji dwutorowej linii elektroenergetycznej 400 kV Bydgoszcz Zachód–Piła Krzewina, przyjętym uchwałą nr XXII/37/2016 Rady Gminy Sadki z dnia 29 czerwca 2016 r., wyznaczono strefę „W” ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego, której granice określono na rysunku planu.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Mrozowo, przyjęty w 2022 r., wskazuje strefę „B” ochrony konserwatorskiej oraz obiekty ujęte w ewidencji zabytków. Ustalenia dotyczące ich ochrony sformułowano jednak głównie poprzez odesłanie do przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, bez określenia odrębnych, szczegółowych zasad dotyczących bryły, elewacji, stolarki, detalu lub historycznego otoczenia poszczególnych obiektów.

W planie dla rejonu ulicy Kościelnej w Śmielinie, przyjętym w 2025 r., problematyka dziedzictwa została ograniczona do obowiązku właściwego postępowania w razie natrafienia podczas robót ziemnych lub budowlanych na przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem. Nie wyznaczono w nim strefy ochrony konserwatorskiej ani archeologicznej.

Część obowiązujących planów została sporządzona na podstawie wcześniejszego stanu prawnego oraz wcześniejszego rozpoznania zasobu zabytkowego. Zawarte w nich formuły dotyczące uzgadniania inwestycji z organem ochrony zabytków nie powinny być automatycznie powtarzane w nowych dokumentach. Zakres pozwoleń, uzgodnień i obowiązków inwestora należy każdorazowo określać zgodnie z aktualnymi przepisami oraz rzeczywistą formą ochrony danego obiektu lub obszaru.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że ochrona dziedzictwa w obowiązujących planach nie tworzy jednolitego systemu obejmującego cały obszar gminy. Wynika to zarówno z ograniczonego zasięgu przestrzennego planów, jak i z różnego czasu ich sporządzenia oraz zmieniającego się rozpoznania zasobu.

Przy sporządzaniu nowych planów miejscowych oraz zmianie planów obowiązujących należy wykorzystywać aktualne dane rejestru zabytków, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz dokumentację stanowisk archeologicznych.

Na dzień opracowania Programu prowadzone są procedury sporządzania kolejnych planów miejscowych, obejmujących między innymi część obrębu Dębionek, tereny przy ulicy Powstańców Wielkopolskich i ulicy Spacerowej w Sadkach oraz północną, północno-zachodnią i północno-centralną część gminy. Zaktualizowana GEZ oraz wnioski konserwatorskie wynikające z kart adresowych powinny zostać uwzględnione w toku tych prac.

V. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Gminy Sadki został opracowany w 2019 r. Dokument uzyskał pozytywne opinie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków oraz właściwego organu zarządzania kryzysowego.

Plan sporządzono zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Dokument określa organizację oraz sposób prowadzenia działań

służących zabezpieczeniu zabytków w przypadku wystąpienia zagrożeń. Plan powinien być aktualizowany stosownie do zmian w zasobie zabytków, organizacji systemu zarządzania kryzysowego oraz obowiązujących przepisów.

3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY SADKI

1.4. ZARYS HISTORII GMINY¹

Obszar współczesnej Gminy Sadki położony jest w historycznym regionie Krajny, w północnej części dawnego powiatu nakielskiego, na styku Pojezierza Krajeńskiego i doliny Noteci. Warunki naturalne, w szczególności obecność rzek, terenów podmokłych, kompleksów leśnych oraz gruntów przydatnych do prowadzenia gospodarki rolnej, wpływały na rozmieszczenie osadnictwa, przebieg dróg i sposób zagospodarowania przestrzeni. Istotne znaczenie miała dolina Noteci, stanowiąca naturalny ciąg komunikacyjny i strefę pograniczną między Wielkopolską a Pomorzem.

Najdawniejsze osadnictwo i średniowieczne kształtowanie sieci osadniczej

Najstarsze ślady obecności człowieka na obszarze dzisiejszej Gminy Sadki pochodzą z epoki kamienia, w tym z neolitu. Kolejne znaleziska archeologiczne dokumentują użytkowanie tego terenu w epoce brązu i żelaza, w okresie wpływów rzymskich, a następnie we wczesnym i późnym średniowieczu. Zróżnicowana chronologia rozpoznanych stanowisk wskazuje na wielofazowy rozwój osadnictwa, nie przesądzając jednak o jego nieprzerwanej ciągłości w tych samych miejscach. Aktualny wykaz stanowisk archeologicznych AZP potwierdza występowanie na terenie gminy reliktyw działalności człowieka pochodzących z kolejnych okresów pradziejów, średniowiecza i czasów nowożytnych.

We wczesnym średniowieczu najważniejszym ośrodkiem politycznym i komunikacyjnym tej części Krajny było Nakło. Gród nakielski kontrolował jedną z ważniejszych przepraw przez Noteć oraz szlaki łączące Wielkopolskę z Pomorzem. W 1109 r., po zwycięskiej bitwie z wojskami pomorskimi, Nakło zostało opanowane przez

¹ Opracowano na podstawie:

T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. XI, z. 20: Wyrzysk, Nakło i okolice, Warszawa 1980;

H. Duszyński-Karabas, *Nazwy ulic Sadek w powiecie nakielskim*, „Conversatoria Linguistica”, R. VII, 2013, s. 43–52;

M. Damazyn, *Pomordowani w Sadkach jesienią 1939 roku*, [w:] *Sadki. 80 lat po Zbrodni Pomorskiej 1939 roku*; Materiały Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w tym opisy zabytków zamieszczone w portalu zabytek.pl;

Wykazu stanowisk archeologicznych Gminy Sadki przekazanego przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegaturę w Bydgoszczy, według stanu na maj 2026 r.;

Kart adresowych Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sadki, zaktualizowanych w 2026 r.;
Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2022-2025.

Bolesława Krzywoustego. Walki o podporządkowanie pogranicza pomorskiego trwały jednak również w kolejnych latach.

Na obszarze dzisiejszej gminy rozpoznano ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego, między innymi w Dębowie. Intensywniejszy rozwój sieci osadniczej Krajny nastąpił od schyłku XIII w. i był związany między innymi z napływem osadnictwa z kierunku Pałuk i Kujaw. Do najstarszych miejscowości na obszarze współczesnej gminy należą Sadki i Samostrzel, których pierwsze znane wzmianki źródłowe pochodzą z 1288 r. Proces kształtowania sieci wsi trwał w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych, tworząc podstawy układu osadniczego zachowanego do współczesności.

Ważnym ośrodkiem życia religijnego i społecznego była parafia w Sadek. Miejscowa tradycja wiąże początki kościoła z Bolesławem Chrobrym i przewiezieniem ciała św. Wojciecha z Prus do Gniezna. Przekaz ten ma jednak charakter legendarny. Pierwsze wzmianki źródłowe o kościele w Sadek pochodzą z początku XV w. W miejscowości funkcjonowała wówczas drewniana świątynia, wokół której koncentrowało się życie religijne miejscowej społeczności.

Średniowieczne i wczesnonowożytne wsie rozwijały się przede wszystkim w oparciu o gospodarkę rolną. Ich przestrzeń organizowały drogi, siedliska, pola i łąki, a także obiekty służące miejscowej gospodarce, w tym młyny i przeprawy. W części miejscowości zachowały się historyczne osie komunikacyjne, sposób rozmieszczenia zabudowy oraz wydłużone układy działek siedliskowych, choć ich obecna forma jest również rezultatem późniejszych regulacji i przekształceń.

Okres nowożytny

W czasach nowożytnych na obszarze obecnej gminy, obok wsi związanych z dobrami królewskimi, rozwijały się majątki szlacheckie. Szczególne znaczenie uzyskał Samostrzel. W 1698 r. majątek nabył Piotr Bniński, zapoczątkowując okres rozwoju założenia rezydencjonalnego i folwarcznego, które pozostawało związane z rodziną Bnińskich do 1939 r.

Głównym elementem zespołu w Samostrzelu stał się barokowy pałac wzniesiony przed 1749 r. dla rodziny Bnińskich. Rezydencję przebudowano około 1825 r., nadając jej cechy klasycystyczne. Kolejne istotne przekształcenia przeprowadzono około 1880 r. Z pałacem powiązane były park, oficyny oraz rozbudowane zaplecze folwarczne. Zespół w

Samostrzelu stał się najokazalszym założeniem rezydencjonalnym na obszarze współczesnej gminy oraz jednym z głównych elementów jej krajobrazu kulturowego.

W XVIII w. wzniesiono również obecny kościół parafialny pw. św. Wojciecha w Sadkach. Przygotowania do budowy murowanej świątyni rozpoczęły się w 1748 r., a jej fundatorem był Wojciech Bniński. Projekt opracował architekt Markier ze Szczecinka. Prace budowlane i związane z wyposażaniem wnętrza trwały przez kolejne lata XVIII w. Powstał barokowy, murowany kościół z wieżą, kaplicą i bogatym wyposażeniem, stanowiący do dziś dominantę przestrzenną oraz najważniejszy zabytek sakralny Sadek. Znaczną część rokokowego wyposażenia wykonał snycerz Efraim Gerlach.

Rozwój kościoła i rezydencji w Samostrzelu dokumentuje znaczenie fundacji ziemiańskich dla przemian przestrzennych i artystycznych tego obszaru. Wokół większych majątków rozwijała się zabudowa folwarczna i mieszkalna, a ich funkcjonowanie wpływało na układ dróg, pól, zadrzewień oraz powiązania pomiędzy poszczególnymi miejscowościami.

Okres zaboru pruskiego

W wyniku pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. teren obecnej Gminy Sadki został włączony do państwa pruskiego i znalazł się w granicach Obwodu Nadnoteckiego. W 1818 r. z południowej części dawnego powiatu nakielskiego utworzono powiat wyrzyski, należący do rejencji bydgoskiej. Zmiana przynależności państwowej rozpoczęła okres przekształceń administracyjnych, społecznych, własnościowych i gospodarczych, których ślady są nadal widoczne w zachowanej zabudowie i historycznych układach miejscowości.

Po pierwszym rozbiorze Sadki zostały podzielone na starszą wieś oraz kolonię. Starsza część zachowała w przeważającej mierze polski i katolicki charakter, natomiast w kolonii większy udział miała ludność niemiecka wyznania ewangelickiego. Dla kolonii stosowano między innymi nazwy Sadkowiec i Schlossberg bei Nakel. Odrębność obu części wsi utrzymała się do okresu międzywojennego.

Zachowana zabudowa wskazuje na intensywne przemiany gospodarcze i budowlane zachodzące w XIX i na początku XX w. Rozbudowywano wówczas majątki ziemskie oraz związane z nimi zespoły folwarczne. Wznoszono murowane budynki mieszkalne, gospodarcze i przemysłowe, w tym stajnie, obory, stodoły, gorzelnie, spichlerze, kuźnie oraz domy przeznaczone dla pracowników majątków. Siedzibom ziemiańskim towarzyszyły parki krajobrazowe, aleje oraz komponowane układy zieleni.

Procesy te są szczególnie czytelne w Samostrzelu, Dębowie, Broniewie, Radziczu, Sadkach i Śmielinie. W Dębowie zachował się rozbudowany zespół dworsko-folwarczny z parkiem i budynkami gospodarczymi pochodzącymi głównie z drugiej połowy XIX w., w tym obiektami wzniesionymi w latach 1895–1896. W Broniewie na przełomie XIX i XX w. ukształtowano założenie dworsko-parkowe. Zespoły majątkowe stanowiły centra produkcji rolnej, a zarazem istotne elementy organizujące przestrzeń poszczególnych miejscowości.

W drugiej połowie XIX i na początku XX w. rozwijała się również infrastruktura komunikacyjna. Na terenie gminy powstały obiekty związane z linią kolejową, zachowane między innymi w Samostrzelu, Anielinach i Jadwiżynie. W 1901 r. uruchomiono również linię kolejki wąskotorowej przebiegającą przez Sadki i Sadkowiec. Rozwój transportu kolejowego ułatwiał przewóz płodów rolnych oraz sprzyjał funkcjonowaniu miejscowego przetwórstwa rolnego. Zachowane budynki mieszkalne, gospodarcze i techniczne związane z koleją stanowią obecnie charakterystyczną część dziedzictwa przemysłowego i komunikacyjnego gminy.

W Sadkach i innych większych miejscowościach rozwijało się przetwórstwo rolne. Powstawały gorzelnie, młyny i kolejne zabudowania gospodarcze. Na przełomie XIX i XX w. ukształtowała się znaczna część zachowanej do dziś zabudowy mieszkalnej i zagrodowej. W wielu wsiach utrwalił się ulicowy charakter układu przestrzennego, z budynkami rozmieszczonymi wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego oraz wydłużonymi działkami sięgającymi w kierunku pól.

Zmiany ludnościowe i wyznaniowe znalazły trwałe odzwierciedlenie w krajobrazie kulturowym. W Sadkach, Anielinach, Dębowie, Samostrzelu, Sadkowskim Młynie i innych miejscowościach funkcjonowały cmentarze ewangelickie. W wielu przypadkach zachowały się one w stanie reliktowym, jednak pozostałości nagrobków, starodrzew i wyodrębnione skupiska zieleni nadal dokumentują obecność dawnych społeczności ewangelickich i niemieckojęzycznych.

Okres międzywojenny

W 1920 r. obszar powiatu wyrzyskiego został włączony do odrodzonego państwa polskiego i znalazł się w granicach województwa poznańskiego, a od 1938 r. – województwa pomorskiego. Pamięć o udziale mieszkańców miejscowości obecnej gminy w działaniach niepodległościowych i powstaniu wielkopolskim zachowała się w lokalnej tradycji, nazwach ulic, nagrobkach i miejscach pamięci.

W 1927 r. starsza wieś Sadki oraz kolonia Sadkowiec zostały formalnie połączone w jedną miejscowość. W okresie międzywojennym Sadki rozwijały funkcje administracyjne, usługowe i gospodarcze, zachowując jednocześnie charakter dużej wsi rolniczej. Podstawą miejscowej gospodarki pozostawało rolnictwo, prowadzone zarówno w gospodarstwach chłopskich, jak i w większych majątkach ziemskich.

Samostrzel pozostawał własnością rodziny Bnińskich do 1939 r. Pałac pełnił funkcję reprezentacyjnej siedziby ziemiańskiej i mieścił bibliotekę oraz zbiory dzieł sztuki. Wokół rezydencji funkcjonował rozbudowany majątek z zapleczem folwarcznym i zabudową mieszkalną przeznaczoną dla pracowników.

Okres II wojny światowej

We wrześniu 1939 r. teren Gminy Sadki został zajęty przez wojska niemieckie. Okupacja przyniosła represje wobec ludności polskiej, aresztowania, egzekucje, wysiedlenia oraz zniszczenia i przekształcenia obiektów należących do miejscowego dziedzictwa.

Szczególnie tragicznym wydarzeniem była Zbrodnia Pomorska z jesieni 1939 r. Mieszkańcy Sadek i okolicznych miejscowości byli zatrzymywani, więzieni i mordowani między innymi w Sadkach pod Mrozowem, nad rzeką Rokitką, na terenie dawnej strzelnicy w Wyrzysku oraz w Paterku. Zachowana dokumentacja pozwoliła na identyfikację części ofiar, jednak ze względu na rozbieżności w zeznaniach, niepełne dane i brak rozpoznania części szczątków nie jest możliwe pełne odtworzenie przebiegu wszystkich egzekucji.

W czerwcu 1945 r. przeprowadzono ekshumacje zbiorowych grobów położonych pod Mrozowem i nad Rokitką. Szczątki odnalezionych tam ofiar złożono następnie w zbiorowej mogile na cmentarzu parafialnym w Sadkach. Mogiła ta, wraz z pozostałymi pomnikami, grobami i tablicami pamiątkowymi, stanowi materialne świadectwo niemieckiego terroru oraz jeden z najważniejszych elementów dziedzictwa pamięci gminy.

Straty dotknęły także zespół pałacowy w Samostrzelu. W czasie okupacji rezydencja przestała pełnić dotychczasową funkcję, a jej wnętrza i zgromadzone zbiory zostały zniszczone lub rozproszone. Wojenne i powojenne zmiany sposobu użytkowania zapoczątkowały dalsze przekształcenia pałacu oraz jego otoczenia.

Przemiany powojenne

Po zakończeniu II wojny światowej przestał funkcjonować dotychczasowy system własności ziemskiej. Dawne majątki i zespoły folwarczne przejmowano na potrzeby gospodarki uspołecznionej, instytucji publicznych, oświaty i mieszkalnictwa. Nowe funkcje umożliwiły dalsze użytkowanie części historycznej zabudowy, ale w kolejnych dekadach prowadziły również do jej przekształceń oraz osłabienia czytelności dawnych układów przestrzennych.

Pałace, dwory i zabudowania folwarczne adaptowano do potrzeb szkół, mieszkań, biur i gospodarstw rolnych. W pałacu w Samostrzelu funkcjonowała szkoła rolnicza. Na terenie dawnych folwarków wprowadzano nowe budynki gospodarcze i mieszkalne, a część starszych obiektów traciła pierwotne funkcje. W rezultacie niektóre zespoły zachowały się jedynie częściowo, a historyczne powiązania między dworem, parkiem, folwarkiem i zabudową pracowniczą uległy osłabieniu.

Równolegle następowała rozbudowa Sadek jako lokalnego ośrodka administracyjnego, usługowego i mieszkaniowego. W 1979 r., w związku z rozwojem zabudowy, nadano pierwsze urzędowe nazwy ulic. W drugiej połowie XX w. powstawały nowe osiedla, obiekty publiczne i infrastruktura techniczna, a tradycyjna zabudowa wiejska była poddawana modernizacjom, rozbudowom oraz zmianom materiałowym.

W wyniku reformy administracyjnej z 1975 r. Gmina Sadki pozostała w województwie bydgoskim. Od 1999 r. znajduje się w granicach powiatu nakielskiego w województwie kujawsko-pomorskim.

Współczesny krajobraz kulturowy Gminy Sadki jest rezultatem nakładania się kolejnych faz osadniczych i historycznych. Tworzą go stanowiska archeologiczne, średniowieczna sieć miejscowości, historyczne układy ruralistyczne, kościoły, zespoły pałacowo-parkowe, dworskie i folwarczne, zabudowa mieszkalna i gospodarcza z XIX i początku XX w., obiekty kolejowe, cmentarze różnych wyznań, kapliczki, aleje i starodrzew, a także mogiły i miejsca pamięci związane z wydarzeniami XX w. Zasób ten dokumentuje rozwój osadnictwa, przemiany stosunków własnościowych i wyznaniowych, znaczenie rolnictwa i majątków ziemskich oraz wpływ wydarzeń politycznych i gospodarczych na przestrzeń współczesnej gminy.

1.5. KRAJOBRAZ KULTUROWY

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami krajobraz kulturowy jest postrzegany przez ludzi przestrzenią, zawierającą elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka. Jego wartość wynika zatem nie tylko z obecności pojedynczych zabytków, lecz także z zachowanych relacji pomiędzy zabudową, układem dróg i działek, zielenią, wodami, ukształtowaniem terenu oraz terenami otwartymi.

Krajobraz kulturowy Gminy Sadki ma przede wszystkim charakter wiejski i rolniczy. Dominują w nim rozległe pola uprawne, łąki oraz zespoły zabudowy zagrodowej skupione w obrębie historycznie ukształtowanych miejscowości. Układ ten uzupełniają kompleksy leśne, doliny rzeczne, zadrzewienia śródpolne, aleje przydrożne, parki oraz niewielkie skupiska zieleni związane z dawnymi cmentarzami.

Pod względem fizycznogeograficznym większość obszaru Gminy Sadki położona jest w obrębie Pojezierza Krajeńskiego. Południowy pas gminy, związany z pradoliną Noteci. Obie jednostki różnią się ukształtowaniem terenu i sposobem użytkowania przestrzeni: część wysoczyznowa ma przede wszystkim charakter rolniczy, natomiast w części pradolinnej większe znaczenie mają łąki, tereny podmokłe, kompleksy leśne i dolinne formy krajobrazu.

Południowa część gminy wchodzi w skład Nadnoteckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu oraz obszarów Natura 2000 „Dolina Środkowej Noteci i Kanału Bydgoskiego” i „Dolina Noteci”. Na terenie gminy położony jest również rezerwat przyrody „Borek”, chroniący cenne zbiorowiska leśne. Formy te zabezpieczają przyrodnicze podłoże krajobrazu, które pozostaje bezpośrednio powiązane z historycznymi sposobami użytkowania przestrzeni, w szczególności gospodarką rolną, leśną i łaskową.

Podstawowym elementem kulturowej struktury gminy jest historyczna sieć osadnicza. Poszczególne miejscowości rozwijały się wzdłuż dróg, w sąsiedztwie gruntów rolnych, cieków wodnych oraz dawnych majątków ziemskich. Czytelność ich historycznych układów jest obecnie zróżnicowana, jednak w części wsi zachowane pozostają dawne osie komunikacyjne, układy parcelacyjne, sposób sytuowania budynków względem drogi oraz relacje między siedliskami a otwartymi terenami rolnymi.

Układ ruralistyczny Bnina zachował charakter linearnej wsi ulicowej rozwiniętej wzdłuż drogi przebiegającej na osi wschód–zachód. Zabudowa mieszkalna i zagrodowa rozmieszczona jest po obu stronach drogi, na wydłużonych działkach biegnących prostopadle

do głównej osi miejscowości. Historyczną strukturę uzupełniają zachowane przykłady tradycyjnej zabudowy wiejskiej oraz budynki dawnej szkoły.

Sadki posiadają bardziej rozbudowany układ wielodrożny, którego zasadniczą oś stanowi droga przebiegająca w kierunku wschód–zachód. W historycznej strukturze miejscowości czytelne są relacje pomiędzy zespołem kościoła parafialnego pw. św. Wojciecha, dawnym zespołem folwarcznym i produkcyjnym, zabudową wiejską oraz cmentarzami. Kościół wraz z wieżą stanowi najważniejszą dominantę historyczno-krajobrazową miejscowości. Istotnym elementem kompozycji jest także droga prowadząca w kierunku Samostrzela, obsadzona historyczną aleją.

Najbardziej złożony charakter ma krajobraz kulturowy Samostrzela. Jego strukturę tworzą zespół pałacowo-parkowy, rozbudowane założenie folwarczne, zabudowa wiejska i mieszkalna oraz dolina Rokitki. Kompozycję miejscowości kształtują relacje pomiędzy częścią reprezentacyjną, gospodarczą i mieszkalną, historycznymi drogami, parkiem, stawami i terenami otwartymi. Pałac pozostaje główną dominantą założenia, powiązaną przestrzennie i widokowo z parkiem oraz doliną rzeki. Pomimo późniejszych przekształceń zasadnicze elementy tej wieloczęłkowej struktury nadal pozostają rozpoznawalne.

W krajobrazie gminy ważną rolę odgrywają zespoły pałacowo-parkowe, dworsko-parkowe i folwarczne. Najpełniej zachowane założenia znajdują się w Samostrzelu, Dębowie i Broniewie. Historyczne elementy zabudowy folwarcznej i gospodarczej występują również między innymi w Sadkach, Mrozowie, Radziczu i Śmielinie. Zespoły te były dawniej centrami organizującymi gospodarkę rolną oraz przestrzeń miejscowości. Tworzyły je siedziby właścicieli, parki, zabudowania inwentarskie i produkcyjne, domy pracowników, drogi dojazdowe, place gospodarcze, stawy i komponowana zieleń.

Po II wojnie światowej część dawnych majątków utraciła pierwotne funkcje i została przystosowana do potrzeb gospodarki społecznej, oświaty, mieszkalnictwa lub innych funkcji publicznych i gospodarczych. Prowadziło to do podziałów własnościowych, wprowadzania nowej zabudowy oraz osłabienia czytelności relacji pomiędzy dworem lub pałacem, parkiem i częścią folwarczną. W niektórych zespołach zachowały się jednak podstawowe elementy kompozycyjne, historyczne drogi, starodrzew i relikty zabudowy gospodarczej.

Istotną grupę elementów krajobrazu kulturowego tworzą obiekty sakralne i sepulkralne. Najważniejszą dominantą architektoniczną gminy jest barokowy kościół pw. św. Wojciecha w Sadkach. Lokalne akcenty przestrzenne stanowią również kościoły w Dębowie i

Radziczu, kaplice, kapliczki i krzyże przydrożne. Obiekty te są zwykle powiązane z głównymi drogami, centrami miejscowości lub historycznymi miejscami kultu.

Krajobraz wielowyznaniowy dokumentują cmentarze rzymskokatolickie oraz liczne dawne cmentarze ewangelickie. Nekropolie ewangelickie były zazwyczaj zakładane poza zwartą zabudową, przy drogach, na obrzeżach pól lub w sąsiedztwie kompleksów leśnych. Współcześnie są często rozpoznawalne jako niewielkie skupiska starodrzewu, wewnątrz których zachowały się pojedyncze nagrobki, ich fragmenty, relikty ogrodzeń i dawnego układu przestrzennego. Stanowią one ważne świadectwo dawnych stosunków narodowościowych i wyznaniowych oraz charakterystyczny element historycznego krajobrazu wsi.

Do wartościowych elementów zieleni komponowanej należą parki przy dawnych rezydencjach, starodrzew cmentarny oraz aleje przydrożne. Szczególne znaczenie posiadają aleje łączące Sadki z Samostrzelem oraz Sadki z Kraczkami. Wyznaczają one historyczne kierunki komunikacyjne, podkreślają powiązania pomiędzy miejscowościami i mają istotne znaczenie dla odbioru otwartego krajobrazu rolniczego.

Odrębną warstwę krajobrazu tworzy dziedzictwo komunikacyjne i techniczne. Przez teren gminy przebiega historyczna linia kolejowa, z którą związane są zachowane budynki mieszkalne, dworce, nastawnie oraz inne obiekty kolejowe, między innymi w Samostrzelu, Anielinach i Jadwiżynie. W krajobrazie miejscowości występują także dawne młyny, gorzelnie, browar, kuźnie i inne obiekty dokumentujące rozwój przetwórstwa rolnego oraz technicznego zaplecza majątków ziemskich.

Ważnym elementem krajobrazu pamięci jest cmentarz parafialny w Sadkach, na którym znajduje się zbiorowa mogiła z pomnikiem mieszkańców gminy zamordowanych przez niemieckiego okupanta jesienią 1939 r. Spoczywają w niej szczątki ofiar ekshumowanych po wojnie ze zbiorowych grobów pod Mrozowem i nad Rokitką oraz z pojedynczego grobu przy drodze Sadki–Radzicz. Na cmentarzu zachowały się również miejsca pochówku i upamiętnienia osób związanych z walkami o niepodległość, w tym nagrobek powstańca wielkopolskiego Floriana Kmiecika. Obiekty te, wraz z historyczną kompozycją nekropolii, tworzą przestrzeń o istotnym znaczeniu historycznym i symbolicznym.

Współczesny krajobraz kulturowy Gminy Sadki jest rezultatem nakładania się kolejnych faz rozwoju osadnictwa, gospodarki rolnej, majątków ziemskich, przemian wyznaniowych, rozwoju kolei oraz zmian społeczno-gospodarczych XX w. Jego najważniejszymi cechami jest rolniczy charakter terenów otwartych, historyczne układy

miejsowości, zespoły rezydencjonalne i folwarczne, dominanty sakralne, cmentarze, parki, aleje oraz zachowane elementy tradycyjnej zabudowy wiejskiej.

Ochrona krajobrazu kulturowego powinna obejmować nie tylko pojedyncze obiekty zabytkowe, lecz również ich otoczenie i wzajemne relacje przestrzenne. Szczególnego znaczenia wymaga zachowanie historycznych przebiegów dróg i podziałów parcelacyjnych, skali oraz sposobu sytuowania zabudowy, osi i powiązań widokowych, zieleni komponowanej, terenów dawnych cmentarzy, otoczenia zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych oraz otwartego charakteru krajobrazu rolniczego.

1.6. ZABYTKI NIERUCHOME

Zasób zabytków nieruchomych Gminy Sadki jest zróżnicowany pod względem chronologicznym, funkcjonalnym i przestrzennym. Obejmuje historyczne układy miejscowości, obiekty sakralne i sepulkralne, zespoły rezydencjonalne i folwarczne, zabudowę mieszkalną i zagrodową, dawne obiekty użyteczności publicznej, zabytki techniki i przetwórstwa rolnego, obiekty kolejowe, parki oraz aleje.

Aktualizowany w 2026 r. wykaz gminnej ewidencji zabytków obejmuje 140 pozycji. Liczba ta nie jest jednak tożsama z liczbą odrębnych zespołów lub nieruchomości, ponieważ osobno ujęto między innymi całe założenia przestrzenne oraz poszczególne budynki i elementy wchodzące w ich skład. Pełny wykaz obiektów stanowi załącznik nr 1 do Programu.

Najliczniejszą część zasobu stanowią obiekty pochodzące z XIX i pierwszej połowy XX w. Okres ten pozostawił w krajobrazie gminy rozbudowane zespoły folwarczne, zabudowę mieszkalną i zagrodową, dawne szkoły, obiekty kolejowe, cmentarze ewangelickie oraz budynki związane z przetwórstwem rolnym. Starszą warstwę zasobu reprezentują przede wszystkim historyczne układy przestrzenne, kościół w Sadkach oraz założenie pałacowo-parkowe w Samostrzelu.

Historyczne układy przestrzenne miejscowości

W gminnej ewidencji zabytków uwzględniono układ ruralistyczny Bnina, historyczny układ przestrzenny Sadek oraz układ ruralistyczny Samostrzela. Wartości tych obszarów nie ograniczają się do pojedynczych budynków. Tworzą je także przebieg dróg, układ działek, sposób sytuowania zabudowy, historyczne dominanty, zieleń oraz relacje pomiędzy zwartą zabudową i otwartymi terenami rolnymi.

Bnin zachował podstawowe cechy wsi ulicowej, ukształtowanej wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego. Zabudowa rozmieszczona jest na wydłużonych działkach po obu stronach drogi. W strukturze miejscowości zachowały się pojedyncze przykłady historycznej zabudowy mieszkalnej oraz budynek dawnej szkoły.

Układ Sadek ma charakter bardziej złożony. Jego zasadniczymi elementami są historyczne drogi, kościół parafialny jako dominanta przestrzenna, dawna zabudowa mieszkalna, usługowa, dworska i produkcyjna oraz cmentarze położone w różnych częściach miejscowości. Układ podlegał znacznym przekształceniom w XIX i XX w., związanym

między innymi z rozwojem kolonii, infrastruktury, funkcji administracyjnych i nowej zabudowy.

W Samostrzelu układ wsi pozostaje ściśle związany z historycznym rozwojem rezydencji, parku i folwarku. Współtworzą go zespół pałacowo-parkowy, zabudowa gospodarcza i mieszkalna dawnego majątku, kaplica, historyczne drogi oraz zabudowa kolejowa. Mimo późniejszych zmian nadal rozpoznawalne są zasadnicze relacje pomiędzy częścią reprezentacyjną, folwarczną i mieszkalną miejscowości.

Obiekty sakralne i mała architektura sakralna

Bardzo istotnym zabytkiem sakralnym gminy jest barokowy kościół parafialny pw. św. Wojciecha w Sadkach. Świątynia posiada wysokie wartości historyczne, architektoniczne i artystyczne, a jej wieża stanowi główną dominantę historycznej części miejscowości. Z funkcjonowaniem parafii związane są również plebania oraz dawna organistówka, ujęte w ewidencji jako odrębne obiekty.

W Dębowie zachował się kościół pw. św. Michała Archaniola, wzniesiony w 1935 r. Wraz z historycznym ogrodzeniem stanowi on zespół kościoła parafialnego, którego elementy są wspólnie powiązane funkcjonalnie i przestrzennie.

W Radziczu znajduje się dawny kościół ewangelicki z 1860 r., użytkowany obecnie jako kościół rzymskokatolicki pw. św. Andrzeja Boboli. Obiekt jest świadectwem historycznej obecności społeczności ewangelickiej oraz powojennych przemian wyznaniowych i demograficznych.

Odrębną kategorię stanowią wolnostojące kaplice wiejskie, posiadające własne wnętrza kultowe i formę niewielkich budynków sakralnych. Do tej grupy należą:

- kaplica w Kraczkach z 1869 r.;
- kaplica pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Wszechświata w Mrozowie z 1889 r.;
- kaplica pw. św. Stanisława Kostki w Samostrzelu z 1889 r.

Obiektów tych nie należy określać mianem kapliczek, ponieważ są budynkami przeznaczonymi do sprawowania kultu, posiadającymi wyodrębnioną przestrzeń wnętrza. Małą architekturę sakralną reprezentują natomiast niewielkie kapliczki, usytuowane przy drogach, rozdrożach lub w innych charakterystycznych punktach miejscowości. Do tej grupy należą kapliczka z 1929 r. w Dębowie, kapliczka z początku XX w. w Kraczkach oraz

kapliczki w Samostrzelu. Obiekty te dokumentują lokalne tradycje religijne i fundacyjne, a jednocześnie stanowią charakterystyczne akcenty krajobrazowe.

Zespoły rezydencjonalne, folwarczne i majątkowe

Jedną z charakterystycznych grup zabytków nieruchomości gminy są zespoły związane z dawnymi majątkami ziemskimi. Obejmują one rezydencje, parki, zabudowę gospodarczą, produkcyjną i mieszkalną oraz historyczne powiązania komunikacyjne i widokowe.

Najbardziej rozbudowanym założeniem jest zespół pałacowo-parkowy w Samostrzelu. Pałac, wzniesiony przed 1749 r. i przebudowany około 1825 oraz około 1880 r., stanowi główny element kompozycyjny zespołu. Towarzyszy mu rozległy park krajobrazowy. Oba elementy objęte są wspólnym wpisem do rejestru zabytków.

Z zespołem pałacowym związane jest odrębnie rozpoznane założenie folwarczne, obejmujące zabudowę produkcyjną, gospodarczą i mieszkalną. W jego obrębie zachowały się między innymi dawna gorzelnia, browar, płatkarnia, stodoły, obora oraz wolarnia, kuźnia i garaże na lokomobilę. Zabudowa ta dokumentuje skalę i organizację gospodarczą jednego z najważniejszych majątków ziemskich regionu.

W Broniewie zachował się zespół dworsko-parkowy ukształtowany około 1905 r. Jego podstawowymi elementami są dwór oraz park krajobrazowy. Wartość zespołu wynika z zachowanej relacji pomiędzy budynkiem rezydencjonalnym, starodrzewem oraz otaczającym krajobrazem dawnego majątku.

W Dębowie zachowało się rozbudowane założenie folwarczne wraz z parkiem. Do rejestru zabytków wpisano park oraz zespół budynków gospodarczych obejmujący m.in. wolarnię, stajnię, stodołę, chlewnię, oborę i wieżę ciśnień. Uzupełnieniem historycznej struktury są lodownia, gorzelnia oraz reliktozo zachowany cmentarz rodowy.

W Mrozowie zachowały się obiekty dawnego folwarku, w tym m.in. rządówka oraz stajnia. Ich wzajemne relacje przestrzenne są mniej czytelne niż w Samostrzelu lub Dębowie, jednak obiekty te nadal dokumentują historyczną organizację majątku i jego wpływ na rozwój miejscowości.

Elementy dawnych założeń majątkowych występują również w Sadkach, Dębionku i Sadowskim Młynie.

Historyczna zabudowa mieszkalna i zagrodowa

Istotną część zasobu stanowią domy mieszkalne oraz budynki gospodarcze z XIX i pierwszej połowy XX w. Zachowały się one między innymi w Anielinach, Bninie, Dębionku, Jadwiżynie, Kraczkach, Łodzi, Radziczu, Sadkach, Sadkowskim Młynie, Samostrzelu i Śmielinie.

Przeważają niewielkie budynki parterowe, murowane z cegły i nakryte dachami dwuspadowymi. W zasobie występują również obiekty o konstrukcji szkieletowej oraz budynki związane z dawnym budownictwem osadniczym, w tym poniatówki. W Samostrzelu i Mrozowie zachowały się ponadto czworaki i ośmioraki przeznaczone pierwotnie dla pracowników majątków.

Wartość tej zabudowy wynika przede wszystkim z zachowanej skali, bryły, geometrii dachów, proporcji otworów oraz sposobu sytuowania budynków na działkach. Pojedyncze obiekty nie zawsze posiadają wybitne walory architektoniczne, jednak jako grupa dokumentują historyczny charakter miejscowości i dawne warunki życia ich mieszkańców.

Wiele budynków podlegało modernizacjom obejmującym wymianę stolarki, zmianę pokrycia dachowego, docieplenie elewacji, przebudowę otworów oraz rozbudowę.

Obiekty użyteczności publicznej

Rozwój szkolnictwa, administracji i lokalnych usług dokumentują historyczne budynki użyteczności publicznej. Najliczniej reprezentowane są dawne szkoły, zachowane między innymi w Bninie, Dębionku, Dębowie, Jadwiżynie, Kraczkach, Mrozowie i Samostrzelu. Część z nich została przystosowana do funkcji mieszkalnych.

W Radziczu budynek dawnej szkoły pełni obecnie funkcję biblioteki. W Sadkach zachowały się między innymi budynek poczty, dawna organistówka, plebania i budynek przedszkola. Zmiana sposobu użytkowania tych obiektów nie powoduje sama w sobie utraty wartości zabytkowej, pod warunkiem zachowania ich historycznej bryły i zasadniczej kompozycji elewacji.

Zabytki techniki, przemysłu i komunikacji

Dziedzictwo techniczne Gminy Sadki związane jest przede wszystkim z przetwórstwem produktów rolnych, gospodarką dawnych majątków oraz rozwojem kolei.

Zachowanym obiektem młynarskim jest młyn w Sadkowskim Młynie z 1899 r. W Kraczkach zachował się dawny młyn wodny, obecnie użytkowany jako budynek

mieszkalny, natomiast w Sadkach znajduje się młyn pochodzący prawdopodobnie z początku XX w.

Budynki gorzelni zachowały się w Sadkach, Dębowie, Radziczu i Samostrzelu. Uzupełniają je inne obiekty produkcyjne i techniczne, między innymi browar i płatkarnia w Samostrzelu, wieża ciśnień w Dębowie, dawne kuźnie oraz gospodarcze zaplecze folwarków. Obiekty te są materialnym świadectwem rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego i mechanizacji gospodarki majątkowej.

Osobną grupę tworzy zabudowa kolejowa. W Anielinach zachował się budynek dawnego dworca połączony z częścią mieszkalną. W Jadwiżynie znajduje się historyczny budynek kolejowy pełniący obecnie funkcję mieszkalną. W Samostrzelu zachowały się budynek mieszkalny, obiekt gospodarczy oraz nastawnia związane z dawną infrastrukturą kolejową.

Zabytki techniki i przemysłu należą do grupy szczególnie podatnej na utratę pierwotnej funkcji. Ich znaczenie wynika jednak nie tylko z indywidualnej architektury, lecz również z relacji z dawnymi majątkami, siecią transportową oraz historycznymi procesami gospodarczymi.

Cmentarze i zabytki sepulkralne

Zasób sepulkralny Gminy Sadki obejmuje cmentarze rzymskokatolickie, dawne cmentarze ewangelickie, cmentarze epidemiczne, cmentarz rodowy, historyczne nagrobki, miejsca pamięci oraz kaplicę grobową rodziny Robowskich.

Najważniejszym założeniem sepulkralnym na terenie gminy jest cmentarz rzymskokatolicki parafii pw. św. Wojciecha w Sadkach, założony w 1843 r. Cmentarz jest przestrzennie oddzielony od kościoła parafialnego i stanowi samodzielne założenie cmentarne. Jego związek z kościołem ma charakter historyczny, funkcjonalny i parafialny.

Na cmentarzu znajduje się kaplica grobowa rodziny Robowskich z 1915 r., wzniesiona jako rodzinne miejsce pochówku. Obiekt ma charakter zabytku nieruchomego i stanowi jeden z najważniejszych elementów kompozycyjnych oraz artystycznych nekropolii. Jego wartość wynika z funkcji sepulkralnej, centralnej formy architektonicznej, bogatego programu ikonograficznego oraz związku z historią miejscowej parafii i lokalnej społeczności. Na cmentarzu zachowały się również historyczne nagrobki oraz zbiorowa mogiła i pomnik upamiętniające ofiary niemieckiego terroru z 1939 r.

Cmentarz rzymskokatolicki zachował się również w Dębowie. W Radziczu dawny cmentarz ewangelicki jest obecnie użytkowany jako cmentarz rzymskokatolicki. Przykłady te dokumentują zarówno rozwój sieci parafialnej, jak i przemiany wyznaniowe oraz społeczne zachodzące na obszarze gminy.

Liczne dawne cmentarze ewangelickie występują między innymi w Anielinach, Bninie, Dębionku, Dębowie, Kraczkach, Łodzi, Sadkach, Sadkowskim Młynie i Samostrzelu. W większości zachowały się one w formie reliktovej, jako zadrzewione obszary z pozostałościami nagrobków, cokołów, ogrodzeń lub słabo czytelnym układem mogił. Stanowią ważne świadectwo wielowyznaniowej historii gminy i obecności społeczności ewangelickiej w XIX i pierwszej połowie XX w.

W ewidencji ujęto również cmentarze epidemiczne w Kraczkach, Łodzi, Sadkach i Samostrzelu. W Dębowie zachował się ponadto reliktowy cmentarz rodowy związany z dawnym majątkiem. Wartość tych miejsc wynika nie tylko z zachowanych elementów materialnych, lecz także z ich historycznej funkcji, lokalizacji w krajobrazie oraz utrwalonego znaczenia symbolicznego.

Parki, aleje i historyczna zieleń

Historyczna zieleń jest integralnym elementem zespołów rezydencjonalnych i folwarcznych. Najważniejsze parki zachowały się w Samostrzelu, Broniewie i Dębowie. W Kraczkach przetrwały pozostałości dawnego parku, którego pierwotna kompozycja jest obecnie słabo czytelna.

Park w Samostrzelu tworzy wraz z pałacem historyczne założenie rezydencjonalne. Park w Broniewie pozostaje bezpośrednio powiązany z dworem, natomiast park w Dębowie stanowi element dawnego założenia majątkowego, mimo niezachowania głównego budynku rezydencjonalnego.

Ważnymi elementami historycznej zieleni liniowej są aleje (m.in. Sadki–Samostrzel oraz Sadki–Kraczki). Wyznaczają one dawne kierunki komunikacyjne i podkreślają historyczne powiązania pomiędzy miejscowościami.

Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy

O znaczeniu poszczególnych zabytków nieruchomych Gminy Sadki decyduje nie tylko ich objęcie wpisem do rejestru zabytków, lecz przede wszystkim zakres zachowanych

wartości historycznych, artystycznych, naukowych, przestrzennych i społecznych. Za najważniejsze należy uznać te obiekty i założenia, które najpełniej dokumentują podstawowe procesy kształtujące obszar gminy: rozwój ośrodka parafialnego w Sadkach, funkcjonowanie majątków ziemskich i folwarków, przemiany lokalnej sieci osadniczej oraz utrwalanie pamięci o kolejnych pokoleniach mieszkańców.

Bardzo ważnym obiektem jest kościół parafialny pw. św. Wojciecha w Sadkach. Jego wartość wykracza poza indywidualne cechy architektoniczne budowli. Świątynia, wraz z zachowanym historycznym wyposażeniem, stanowi najważniejsze świadectwo wielowiekowej ciągłości miejscowej parafii, a jej wieża jest główną dominantą historycznej części Sadek. Obiekt pełni jednocześnie funkcję religijną, społeczną i symboliczną, pozostając jednym z najważniejszych punktów odniesienia dla tożsamości mieszkańców gminy.

Odrębną, lecz równie istotną część dziedzictwa Sadek stanowi cmentarz parafialny wraz z kaplicą grobową rodziny Robowskich, historycznymi nagrobkami i miejscami pamięci. Cmentarz nie tworzy z kościołem jednego zwartego zespołu przestrzennego, lecz jest z nim związany historycznie i funkcjonalnie. Jego wartość wynika z zachowanej funkcji sepulkralnej, materialnych świadectw historii miejscowych rodzin, walorów dawnej sztuki nagrobnej oraz obecności upamiętnień odnoszących się do wydarzeń XX w. Kaplica rodziny Robowskich stanowi przy tym najcenniejszy pod względem architektonicznym obiekt sepulkralny na terenie gminy.

Najbardziej rozbudowanym i złożonym elementem dziedzictwa nieruchomego gminy jest Samostrzel. O jego szczególnym znaczeniu nie decyduje wyłącznie forma architektoniczna pałacu, lecz zachowane, choć częściowo przekształcone, powiązania pomiędzy rezydencją, parkiem, zabudową folwarczną i produkcyjną, domami pracowników majątku, historycznymi drogami oraz układem przestrzennym miejscowości. Samostrzel stanowi materialny zapis funkcjonowania dużego majątku ziemskiego, w którym część reprezentacyjna, gospodarcza i mieszkalna tworzyły wzajemnie zależną strukturę. Skala założenia, jego historyczna metryka oraz różnorodność zachowanych elementów sprawiają, że jest ono najbardziej charakterystycznym dla gminy przykładem dziedzictwa ziemiańskiego i folwarcznego.

Założenia w Broniewie i Dębowie uzupełniają obraz dawnej gospodarki majątkowej, reprezentując odmienne formy i stopnie zachowania tego rodzaju dziedzictwa. W Broniewie zasadniczą wartością pozostaje czytelna relacja pomiędzy dworem a otaczającym go parkiem, pozwalająca rozpoznać charakter niewielkiej siedziby ziemiańskiej. W Dębowie, mimo

niezachowania głównego budynku rezydencjonalnego, przetrwał rozbudowany zespół obiektów folwarcznych, park oraz elementy zaplecza technicznego. Wartość Dębowa ma zatem w znacznym stopniu charakter historyczny i naukowy: zachowane budynki umożliwiają odczytanie organizacji przestrzennej oraz funkcjonowania dawnego gospodarstwa rolnego znacznie pełniej niż pojedyncze, izolowane obiekty gospodarcze występujące w innych miejscowościach.

Szczególne znaczenie posiadają również historyczne układy przestrzenne Sadek i Samostrzela. Skupiają one najważniejsze elementy dziedzictwa gminy i pozwalają rozpatrywać je w ich pierwotnym lub historycznie ukształtowanym kontekście. W Sadkach zasadnicze znaczenie mają relacje między układem dróg, zabudową miejscowości, kościołem jako dominantą oraz obiektami dawnej infrastruktury społecznej i gospodarczej. W Samostrzelu najważniejsza jest nadal czytelna współzależność pomiędzy wsią, rezydencją, parkiem i folwarkiem. Wartość tych układów wynika więc nie tyle z obecności każdego pojedynczego budynku, ile z zachowania historycznej struktury przestrzennej i wzajemnych relacji między jej elementami.

Obraz najważniejszych elementów dziedzictwa Gminy Sadki uzupełniają zabytki dokumentujące rozwój lokalnego przetwórstwa rolnego, przemiany wyznaniowe oraz historyczne powiązania krajobrazowe. Szczególne znaczenie posiada Sadkowski Młyn, gdzie młyn z 1899 r. wraz z towarzyszącą zabudową stanowi czytelne świadectwo gospodarczej funkcji miejscowości i rozwoju techniki związanej z rolnictwem. O wielowyznaniowej przeszłości gminy świadczą dawny kościół ewangelicki w Radziczu, użytkowany obecnie jako świątynia rzymskokatolicka, oraz zachowane relikty cmentarzy ewangelickie. Ważnym elementem przestrzennym jest również historyczna aleja łącząca Sadki z Samostrzelem, podkreślająca dawne powiązanie komunikacyjne i kompozycyjne pomiędzy ośrodkiem gminnym a zespołem pałacowo-parkowym. Elementy te dopełniają obraz procesów, które ukształtowały specyfikę krajobrazu kulturowego gminy.

Wymienione obiekty i założenia tworzą zasadniczy rdzeń materialnego dziedzictwa. Ich wartości nie można ograniczać do indywidualnych cech architektonicznych. Równie istotne są zachowane funkcje, historyczna substancja, kompozycja zieleni, relacje przestrzenne oraz znaczenie tych miejsc dla lokalnej tożsamości. To właśnie połączenie dziedzictwa sakralnego, rezydencjonalnego, folwarcznego i ruralistycznego stanowi najbardziej charakterystyczną cechę zasobu zabytkowego Gminy Sadki.

Stan zachowania zabytków nieruchomych

Stan zachowania zabytków nieruchomych Gminy Sadki jest zróżnicowany i pozostaje w wyraźnym związku z ciągłością ich użytkowania, zakresem prowadzonych prac remontowych i konserwacyjnych oraz charakterem dokonywanych przekształceń. Znaczna część obiektów ujętych w ewidencji jest zachowana w stanie dostatecznym, dość dobrym lub dobrym. Ocena stanu technicznego nie zawsze odpowiada jednak stopniowi zachowania wartości zabytkowych. W wielu budynkach mieszkalnych i użyteczności publicznej przeprowadzono modernizacje obejmujące wymianę stolarki, zmianę pokrycia dachowego, docieplenie elewacji, przekształcenie otworów lub rozbudowę. Działania te poprawiły warunki użytkowania obiektów, lecz w części przypadków doprowadziły do zatarcia pierwotnych cech architektonicznych, uproszczenia detalu oraz zmniejszenia udziału autentycznej substancji. W odniesieniu do tej grupy zabytków istotnym zagrożeniem jest zatem nie tylko pogorszenie stanu technicznego, lecz również stopniowa utrata historycznego charakteru wskutek remontów i modernizacji niedostosowanych do ich wartości zabytkowych.

Najkorzystniej przedstawia się sytuacja obiektów nadal użytkowanych i regularnie utrzymywanych, zwłaszcza budynków sakralnych, mieszkalnych i użyteczności publicznej. Zachowanie funkcji lub wprowadzenie nowego sposobu użytkowania sprzyja prowadzeniu bieżących napraw i zabezpieczaniu budynków przed postępującą degradacją.

Mniej korzystnie przedstawia się stan części zabudowy związanej z dawnymi majątkami ziemskimi, folwarkami i przetwórstwem rolnym. Obiekty gospodarcze i przemysłowe często utraciły pierwotne przeznaczenie, a znalezienie dla nich nowych funkcji jest utrudnione ze względu na skalę, konstrukcję i układ wnętrza. Brak użytkowania lub ograniczenie bieżących napraw prowadzi do uszkodzeń dachów, zawilgoceń, degradacji ceglanych elewacji i osłabienia elementów konstrukcyjnych. Zagrożenie to dotyczy zwłaszcza części zabudowy folwarcznej i produkcyjnej w Samostrzelu oraz pojedynczych obiektów gospodarczych w innych historycznych założeniach majątkowych.

Zróżnicowany jest również stan zachowania układów przestrzennych i historycznej zieleni. Układy Bnina, Sadek i Samostrzela pozostają rozpoznawalne, jednak ich czytelność jest stopniowo osłabiana przez zmiany podziałów własnościowych, przekształcenia dawnych siedlisk oraz zanik części historycznych powiązań funkcjonalnych. Parki w Samostrzelu, Broniewie i Dębowie zachowały starodrzew i elementy dawnej kompozycji, lecz wymagają systematycznej pielęgnacji oraz działań uwzględniających ich historyczny układ. Podobnej opieki wymagają aleje przydrożne, które pozostają czytelnymi elementami krajobrazu, ale ich

trwałość zależy od właściwego prowadzenia zabiegów pielęgnacyjnych i uzupełniania drzewostanu.

Najbardziej zdegradowaną część zasobu stanowią dawne cmentarze ewangelickie, epidemiczne i rodowe. Wiele z nich zachowało się jedynie w formie reliktovej, jako zadrzewione obszary z fragmentami nagrobków, cokołów, ogrodzeń lub słabo czytelnym układem mogił. Zarastanie samosiewami, brak regularnego porządkowania oraz zanikanie materialnych oznak dawnej funkcji powodują stopniową utratę ich czytelności w krajobrazie. Pomimo często niewielkiej liczby zachowanych elementów miejsca te posiadają istotną wartość historyczną i symboliczną, dokumentując wielowyznaniową przeszłość gminy.

Ogólna ocena zasobu wskazuje, że podstawowym zagrożeniem dla zabytków nieruchomych Gminy Sadki jest zarówno pogarszanie się stanu obiektów nieużytkowanych, jak i stopniowe zacieranie wartości zabytkowych obiektów pozostających w użytkowaniu. Ochrona zasobu powinna zatem łączyć działania zabezpieczające i remontowe z zachowaniem historycznych brył, materiałów, detalu, układów przestrzennych i powiązań krajobrazowych.

Podsumowanie

Zabytki nieruchome Gminy Sadki tworzą zasób charakterystyczny dla rolniczego obszaru Krajny. Jego zasadniczy charakter został ukształtowany przez rozwój historycznych wsi, majątków ziemskich i folwarków, przemiany wyznaniowe, rozwój lokalnego przetwórstwa rolnego oraz budowę infrastruktury kolejowej.

Wartość zasobu wynika nie tylko z indywidualnych cech architektonicznych poszczególnych budynków, lecz także z ich wzajemnych relacji, kontekstu przestrzennego, zieleni i zachowanych funkcjonalnych powiązań. Z tego względu ochrona zabytków nieruchomych powinna uwzględniać zarówno substancję pojedynczych obiektów, jak i historyczne rozplanowanie zespołów, układy działek, przebieg dróg, dominanty, otoczenie cmentarzy, kompozycję parków oraz relacje pomiędzy zabudową i otwartym krajobrazem rolniczym.

1.7. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE²

Zabytki archeologiczne stanowią szczególnie wrażliwą i nieodnawialną część dziedzictwa kulturowego gminy. Obejmują powierzchniowe i podziemne pozostałości działalności człowieka, w tym nawarstwienia kulturowe, relikty osadnictwa, miejsca pochówku, ślady działalności gospodarczej oraz znajdujące się w ich obrębie zabytki ruchome. Znaczna część tego zasobu nie jest widoczna w krajobrazie, a jego rozpoznanie następuje przede wszystkim w wyniku badań powierzchniowych i wykopaliskowych, nadzorów archeologicznych, odkryć przypadkowych, analizy materiałów archiwalnych oraz opracowania dokumentacji ewidencyjnej.

Podstawowym narzędziem rozpoznawania i ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest Archeologiczne Zdjęcie Polski – ogólnopolski program rozpoczęty w 1978 r. i oparty przede wszystkim na metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wyniki rozpoznania dokumentowane są w kartach ewidencji zabytku archeologicznego – KEZA, stanowiących podstawę wojewódzkiej i krajowej ewidencji zabytków archeologicznych. Ewidencja ma charakter otwarty: jest uzupełniana wraz z nowymi odkryciami, wynikami badań i weryfikacją wcześniejszych ustaleń.

Rozpoznane stanowiska dokumentują obecność człowieka na obszarze dzisiejszej gminy od epoki kamienia do czasów nowożytnych. W materiałach ewidencyjnych występują ślady związane między innymi z kulturą ceramiki wstęgowej, kulturą pucharów lejkowatych, kulturą amfor kulistych i kulturą ceramiki sznurowej. Świadczą one o wykorzystywaniu tego obszaru przez społeczności prowadzące zróżnicowaną gospodarkę łowiecko-zbieracką, pasterską i rolniczą, nie pozwalają jednak na przyjęcie ciągłości osadnictwa w tych samych miejscach.

Kolejną znaczącą warstwę stanowią pozostałości z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, reprezentowane między innymi przez materiały kultury łużyckiej i pomorskiej. Szczególne znaczenie poznawcze mają stanowiska sepulkralne kultury pomorskiej. Badania

² Opracowano na podstawie następujących źródeł i materiałów:

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura w Bydgoszczy, pismo z 7 maja 2026 r., znak WUOZ.DB.ZAR.5135.7.2026.HB, wraz z aktualnym wykazem stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Sadki.

Olszewski P.A., *Grób kamienny kultury amfor kulistych ze Śmielina, gm. Sadki, pow. Nakło, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 25, Pomorania Antiqua*, t. XIX, Gdańsk 2003, s. 75–82.

Szałkowska-Łoś J., Łoś J., *Archeologiczne studia nad regionem bydgoskim w perspektywie historycznej. Od epoki brązu po okres wpływów rzymskich*, [w:] XXII Sesja Pomoroznawcza. *Od epoki kamienia do nowożytności*, red. J. Woźny, J. Szałkowska-Łoś, J. Łoś, Bydgoszcz 2021, s. 77–103.

Wielka historia małej miejscowości – odkrycia archeologiczne w Sadkach, Tygodnik Bydgoski, 13 lutego 2025 r. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2022–2025.

prorowadzone w Kraczkach w 1966 r. oraz w Dębionku w 1996 r. objęły cmentarzyska z grobami skrzynkowymi, natomiast w 1998 r. badano cmentarzysko w rejonie Sadek i Sadkowskiego Młyna. Odkrycia te sytuują obszar gminy w szerszym kontekście osadnictwa i obrządku pogrzebowego społeczności zamieszkujących Krajnę oraz region nadnotecki we wczesnej epoce żelaza. W literaturze archeologicznej odnotowano także kamienny grób kultury amfor kulistych ze Śmielina. Obiekt został przedstawiony przez Piotra A. Olszewskiego w czasopiśmie „Pomorania Antiqua” w 2003 r.

W ewidencji występują również stanowiska datowane na okres wpływów rzymskich, wczesne i późne średniowiecze oraz czasy nowożytnie. Są to przede wszystkim ślady i punkty osadnicze rozpoznane na podstawie materiałów występujących na powierzchni gruntów ornych. Wiele stanowisk ma charakter wielofazowy, co oznacza, że w tej samej przestrzeni stwierdzono pozostałości pochodzące z kilku różnych okresów. Świadczy to o wielokrotnym wykorzystywaniu dogodnych miejsc osadniczych, lecz nie przesądza o nieprzerwanym funkcjonowaniu osadnictwa pomiędzy poszczególnymi fazami.

Odrębny rodzaj dziedzictwa archeologicznego tworzą nawarstwienia związane z historycznymi miejscowościami, obiektami sakralnymi oraz dawnymi założeniami rezydencjonalnymi i gospodarczymi. Mogą one obejmować relikty wcześniejszej zabudowy, fundamenty, poziomy użytkowe, jamy gospodarcze, dawne nawierzchnie oraz miejsca pochówków. Ich rozpoznanie ma znaczenie nie tylko dla archeologii, lecz również dla badań nad rozwojem przestrzennym wsi i przemianami istniejących zabytków nieruchomych. Najważniejszym przykładem badań tego rodzaju są prace przeprowadzone w 2024 r. przy kościele parafialnym pw. św. Wojciecha w Sadkach, prowadzone w związku z remontem fundamentów świątyni. Badania pod kierunkiem Roberta Grochowskiego objęły otoczenie murów kościoła i doprowadziły do rozpoznania złożonego układu nawarstwień, pochówków oraz reliktyw związanych z wcześniejszymi fazami użytkowania tego miejsca. Wstępne informacje wskazują na odsłonięcie licznych grobów, zabytków ruchomych i fragmentów kamiennych fundamentów wiązanych z wcześniejszymi fazami zabudowy sakralnej.

Stan zachowania stanowisk archeologicznych nie może być oceniany wyłącznie na podstawie danych ewidencyjnych, ponieważ większość ich substancji znajduje się pod powierzchnią terenu. Na obszarach użytkowanych rolniczo płytko położone relikty mogą być stopniowo niszczone przez głęboką orkę i inne zabiegi agrotechniczne. Przemieszczanie materiału w warstwie ornej prowadzi do rozpraszania zabytków ruchomych i osłabienia ich związku z pierwotnym kontekstem.

Poważnym zagrożeniem są również roboty ziemne związane z zabudową, modernizacją dróg, budową sieci infrastruktury technicznej, melioracją oraz przekształcaniem historycznych układów miejscowości i dawnych założeń majątkowych. Szczególnej uwagi wymagają prace prowadzone w obrębie rozpoznanych stanowisk, historycznych centrów wsi, otoczenia kościołów, cmentarzy, zespołów pałacowo-parkowych i folwarcznych, gdzie pod powierzchnią mogą występować zachowane nawarstwienia i relikty wcześniejszej zabudowy.

Jednym z najpoważniejszych zagrożeń pozostają niekontrolowane poszukiwania zabytków, zwłaszcza prowadzone przy użyciu wykrywaczy metali z naruszeniem obowiązujących przepisów. Wydobywanie przedmiotu bez udokumentowania jego położenia, głębokości i związku z pozostałymi elementami stanowiska powoduje utratę znacznej części jego wartości naukowej. Szczególnie narażone na tego rodzaju działania są cmentarzyska oraz miejsca występowania zabytków metalowych.

Podstawowym sposobem ochrony dziedzictwa archeologicznego powinno być zachowanie stanowisk w miejscu ich występowania i ograniczanie nieuzasadnionej ingerencji w zachowane nawarstwienia. Zakres ewentualnych badań archeologicznych powinien być każdorazowo dostosowany do rodzaju inwestycji, stopnia rozpoznania stanowiska i przewidywanego zakresu ingerencji w grunt, zgodnie z przepisami i ustaleniami właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Dziedzictwo archeologiczne Gminy Sadki ma charakter wielowarstwowy. Dokumentuje obecność i działalność kolejnych społeczności od epoki kamienia, przez epokę brązu i żelaza, okres wpływów rzymskich i średniowiecze, po czasy nowożytne. Szczególne znaczenie posiadają neolityczny grób ze Śmielina, cmentarzyska kultury pomorskiej w Kraczkach, Dębionku i rejonie Sadek-Sadkowskiego Młyna oraz nawarstwienia rozpoznane przy kościele pw. św. Wojciecha w Sadkach. Jednocześnie znaczna część zasobu pozostaje rozpoznana jedynie powierzchniowo lub archiwalnie, dlatego jego ochrona powinna łączyć aktualizację ewidencji, uwzględnianie stanowisk w gospodarce przestrzennej, właściwe przygotowywanie inwestycji oraz dalsze badania i weryfikację terenową.

1.8. ZABYTKI RUCHOME

Zabytki ruchome stanowią odrębną kategorię dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami są to rzeczy ruchome, ich części lub zespoły rzeczy ruchomych będące zabytkami, a więc obiekty stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Do rejestru zabytków ruchomych wpisuje się je decyzją wojewódzkiego konserwatora zabytków, zasadniczo na wniosek właściciela, a z urzędu w sytuacjach szczególnego zagrożenia zniszczeniem, uszkodzeniem lub nielegalnym wywozem.

W przypadku Gminy Sadki zasób ten ma przede wszystkim charakter sakralny i sepulkralny. Najważniejsze obiekty ruchome związane są z kościołem parafialnym pw. św. Wojciecha w Sadkach oraz z cmentarzem parafialnym w Sadkach.

Najcenniejszy zespół zabytków ruchomych Gminy Sadki stanowi historyczne wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Wojciecha w Sadkach. Jego znaczenie wynika nie tylko z wartości artystycznej poszczególnych obiektów, lecz przede wszystkim z zachowania rozbudowanego zespołu wystroju i wyposażenia, powiązanego z barokową architekturą świątyni. Według Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce wnętrze kościoła posiada rokokowy wystrój związany z Efraimem Gerlachem, obejmujący m.in. ołtarz główny, ołtarze boczne, ambonę, chrzcielnicę, prospekt organowy, ołtarz w kaplicy Świętego Krzyża, feretrony, krucyfiksy, epitafia oraz płytę nagrobną Pawła Samostrzelskiego. Zespół ten, ukształtowany zasadniczo w 2. połowie XVIII w., tworzy wraz z architekturą kościoła spójną całość artystyczną, liturgiczną i ideową. Jego wartość ma znaczenie wykraczające poza skalę jednej miejscowości, ponieważ stanowi najpełniej rozpoznany i najcenniejszy zachowany zespół ruchomego dziedzictwa sakralnego na terenie gminy.

Odrębną grupę zabytków ruchomych i sepulkralnych stanowią historyczne nagrobki zachowane na cmentarzu parafialnym w Sadkach. Część z nich została objęta wpisem do rejestru zabytków, co potwierdza ich szczególne znaczenie historyczne, artystyczne i dokumentacyjne. Najważniejsze znaczenie mają nagrobki pochodzące z XIX i pierwszej połowy XX w., związane z dawnymi mieszkańcami Sadek, duchowieństwem parafialnym oraz osobami upamiętnionymi ze względu na ich rolę społeczną lub patriotyczną.

Do szczególnie wartościowych obiektów należą m.in. nagrobek Katarzyny Krotofil z 1860 r., należący do najstarszych zachowanych pochówków na cmentarzu, nagrobek Floriana Kmiecika, powstańca wielkopolskiego poległego w 1919 r., nagrobek ks.

Stanisława Lemieża, wieloletniego proboszcza sadkowskiego, oraz nagrobek Małgorzaty Szulcowej z przedstawieniem Piety. Ich wartość wynika nie tylko z formy plastycznej i materiału, lecz także z zachowanych inskrypcji, symboliki religijnej i sepulkralnej oraz funkcji upamiętniającej.

Na cmentarzu zachowały się także inne historyczne nagrobki, które dokumentują rozwój lokalnej kultury sepulkralnej od drugiej połowy XIX w. po okres międzywojenny. Obiekty te tworzą ważną warstwę pamięci lokalnej, pozwalającą odczytać historię miejscowych rodzin, dawnych funkcji społecznych, język inskrypcji, religijną symbolikę śmierci oraz przemiany form nagrobnych.

Stan zachowania nagrobków jest zróżnicowany. Część obiektów pozostaje czytelna i objęta bieżącą opieką, inne wymagają prac konserwatorskich ze względu na zabrudzenia, nawarstwienia biologiczne, erozję materiału, uszkodzenia krzyży, wtórne uzupełnienia lub stopniową utratę czytelności inskrypcji. Szczególnej ochrony wymagają najstarsze nagrobki kamienne oraz obiekty posiadające bogatszy program ikonograficzny lub wyjątkową wartość dokumentacyjną. Prace przy nagrobkach powinny być prowadzone z poszanowaniem ich substancji historycznej, materiału, inskrypcji i sepulkralnego charakteru miejsca.

W innych obiektach sakralnych gminy, takich jak kościół pw. św. Michała Archaniola w Dębowie, dawny kościół ewangelicki w Radziczu oraz kaplice w Kraczkach, Mrozowie i Samostrzelu, częściowo zachowały się elementy wyposażenia o wartości historycznej i artystycznej.

Historycznie istotne znaczenie miały również ruchome składniki wyposażenia rezydencji i majątków ziemskich, zwłaszcza w Samostrzelu. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce odnotowuje, że do 1939 r. w pałacu w Samostrzelu znajdowały się bogate zbiory sztuki i biblioteka.

Zabytki ruchome Gminy Sadki, choć mniej liczne niż zabytki nieruchome, mają bardzo wysoką wartość dla rozpoznania lokalnego dziedzictwa. Najważniejszy jest zespół wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Wojciecha, stanowiący jeden z najcenniejszych składników dziedzictwa artystycznego gminy. Uzupełniają go zabytki sepulkralne cmentarza parafialnego w Sadkach, dokumentujące pamięć o mieszkańcach, duchownych i osobach związanych z historią lokalnej wspólnoty. Ochrona tych obiektów powinna być traktowana jako integralna część opieki nad dziedzictwem sakralnym, sepulkralnym i tożsamościowym Gminy Sadki.

1.9. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH

Na terenie Gminy Sadki nie funkcjonuje samodzielna placówka muzealna, która prowadziłaby stałą, publicznie dostępną kolekcję zabytków związanych z historią gminy. Nie oznacza to jednak braku obiektów o charakterze muzealnym lub kolekcjonerskim.

Najważniejszym historycznym przykładem kolekcji związanej z obszarem gminy były zbiory przechowywane przed 1939 r. w pałacu Bnińskich w Samostrzelu. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce odnotowuje, że do wybuchu II wojny światowej w pałacu znajdowały się bogate zbiory sztuki i biblioteka. Wnętrza pałacu mieściły kolekcje dzieł sztuki polskiej i europejskiej, zbiory ceramiki antycznej oraz bibliotekę. Zbiory te zostały w czasie II wojny światowej zniszczone lub rozgrabione.

Dawne zbiory samostrzelskie należy traktować przede wszystkim jako istotny element historii rezydencji i dziedzictwa utraconego. Dostępne materiały nie pozwalają obecnie wskazać pełnego wykazu obiektów, ich aktualnego miejsca przechowywania ani stwierdzić, które z nich zachowały się w zbiorach publicznych lub prywatnych.

Z obszarem gminy wiąże się również epizod wojennych losów zbiorów Muzeum Miejskiego w Bydgoszczy, obecnie Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego. W czasie II wojny światowej część zbiorów muzealnych była ewakuowana lub przechowywana poza Bydgoszczą, a w wykazach strat wojennych jako jedno z miejsc wskazano Dębowo w gminie Sadki. Według informacji Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy do Dębowa trafiły m.in. obrazy, teki z rysunkami i grafikami, zabytki archeologiczne, zbiory afrykańskie oraz militaria; część z nich uznano po wojnie za zaginione lub zniszczone. Informacja ta nie oznacza, że wymienione muzealia były zabytkami pochodzącymi z terenu Gminy Sadki. Pokazuje jednak, że obszar gminy był związany z wojenną historią przechowywania i strat zbiorów muzealnych. Zagadnienie to ma znaczenie dokumentacyjne i może być wykorzystane w działaniach edukacyjnych dotyczących II wojny światowej, ochrony dóbr kultury oraz strat wojennych.

Istotną rolę w dokumentowaniu i popularyzowaniu dziedzictwa regionu pełni Muzeum Ziemi Krajeńskiej w Nakle nad Notecią. Materiały tej instytucji obejmują m.in. informacje popularyzujące historię i zabytki Sadek, w tym kościół pw. św. Wojciecha oraz inne elementy dziedzictwa Krajny.

Podsumowując, w Gminie Sadki nie istnieje obecnie zwarty, publiczny zbiór muzealny o charakterze lokalnym. Istnieją jednak ważne wątki wymagające dalszej dokumentacji: utracone i rozproszone zbiory pałacu w Samostrzelu, obiekty parafialne

odnotowane w literaturze, materiały związane z wojennymi losami zbiorów muzealnych w Dębowie oraz rozproszone pamiątki rodzinne i instytucjonalne. Ich rozpoznanie powinno stanowić jedno z uzupełniających działań programu opieki nad zabytkami, ponieważ pozwoliłoby pełniej udokumentować dziedzictwo niematerialne, społeczne i historyczne Gminy Sadki.

1.10. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Dziedzictwo niematerialne obejmuje praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności, które wspólnoty, grupy lub jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. W przeciwieństwie do zabytków materialnych nie jest ono związane wyłącznie z fizycznymi obiektami, lecz z żywymi praktykami społecznymi, pamięcią, językiem, obrzędowością, tradycjami religijnymi, umiejętnościami, zwyczajami i sposobami przekazywania wiedzy między pokoleniami. Dziedzictwo niematerialne obejmuje m.in. tradycje i przekazy ustne, sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedzę dotyczącą przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Dziedzictwo niematerialne powinno być uwzględniane w charakterystyce zasobu kulturowego gminy obok krajobrazu kulturowego, zabytków nieruchomych, ruchomych, archeologicznych i zbiorów muzealnych. W przypadku Gminy Sadki nie stanowi ono zamkniętego, zinwentaryzowanego katalogu, lecz żywy i rozproszony zasób praktyk, pamięci i lokalnych tradycji związanych z historią wsi, rolnictwem, religijnością, życiem parafialnym, działalnością organizacji społecznych oraz pamięcią o wydarzeniach XX w.

Najbardziej czytelną warstwę niematerialnego dziedzictwa Gminy Sadki tworzą tradycje związane z rolniczym charakterem obszaru. Szczególne znaczenie mają uroczystości dożynkowe, łączące wymiar religijny, wspólnotowy i obrzędowy. Współczesne dożynki gminne i parafialne kontynuują tradycję święta plonów, w której ważną rolę odgrywają sołectwa, parafia, Gminny Ośrodek Kultury, koła gospodyń wiejskich oraz mieszkańcy. Elementem tej tradycji są m.in. przygotowywanie wieńców dożynkowych, symboliczne dziękczynienie za plony, prezentacja lokalnych potraw, występy artystyczne, rywalizacja sołectw oraz wspólne świętowanie.

Ważnymi depozytariuszami lokalnych tradycji są koła gospodyń wiejskich, sołectwa, organizacje społeczne, parafie, szkoły, biblioteka i Gminny Ośrodek Kultury w Sadkach. Ich działalność służy nie tylko organizacji wydarzeń, lecz także przekazywaniu wiedzy o dawnych zwyczajach, kuchni, rękodziele, pracy na roli, lokalnych historiach i rodzinnej pamięci. Przykładem długiego trwania tego typu aktywności jest Koło Gospodyń Wiejskich w Anielinach, które według informacji gminy rozpoczęło działalność w 1958 r. i obchodziło jubileusz 65-lecia istnienia.

Istotne znaczenie ma również religijna i parafialna warstwa dziedzictwa niematerialnego. Obejmuje ona praktyki związane z rokiem liturgicznym, odpustami,

nabożeństwami, procesjami, kultem świętych, opieką nad kapliczkami, krzyżami przydrożnymi i cmentarzami oraz pamięcią o zmarłych. Szczególne miejsce zajmuje parafia pw. św. Wojciecha w Sadkach, której historia i materialne dziedzictwo tworzą przestrzeń przekazywania lokalnej tożsamości religijnej i historycznej. Dziedzictwo to ma charakter zarówno materialny, jak i niematerialny, ponieważ obejmuje nie tylko obiekty, lecz także praktyki opieki, pamięci i uczestnictwa wspólnotowego.

Na obszarze gminy ważną rolę odgrywa pamięć o wielowyznaniowej i wielokulturowej przeszłości. Jej materialnym świadectwem są dawne cmentarze ewangelickie, dawny kościół ewangelicki w Radziczu, obecnie użytkowany jako rzymskokatolicki, oraz historyczne podziały przestrzenne dawnych wsi i kolonii. W wymiarze niematerialnym dziedzictwo to obejmuje pamięć o dawnych mieszkańcach, lokalne przekazy rodzinne, nazwy miejscowe, wiedzę o dawnych podziałach społecznych i wyznaniowych oraz potrzebę zachowania szacunku dla miejsc pochówku różnych wspólnot.

Odrębnym elementem niematerialnego dziedzictwa jest pamięć historyczna związana z wydarzeniami XX w., w tym z powstaniem wielkopolskim, II wojną światową i zbrodnią pomorską 1939 r. Pamięć ta utrwalona jest w nazwach ulic, inskrypcjach nagrobnych, pomnikach, mogiłach, uroczystościach rocznicowych i przekazach rodzinnych.

Ważnym nośnikiem dziedzictwa niematerialnego są nazwy miejscowe, uliczne i zwyczajowe. Zachowują one informacje o historii osadnictwa, dawnych funkcjach przestrzeni, roślinności, topografii, instytucjach i osobach ważnych dla lokalnej społeczności. Nazwy takie jak Kościelna, Kasztanowa, Lipowa, Strażacka, Ignacego Tomyśłaka czy Powstańców Wielkopolskich łączą opis przestrzeni z pamięcią społeczną i doświadczeniem mieszkańców. Stanowią one element dziedzictwa, który powinien być chroniony nie tylko jako zapis administracyjny, lecz także jako świadectwo lokalnego sposobu rozumienia przestrzeni.

Dziedzictwo niematerialne Gminy Sadki pozostaje silnie związane z krajobrazem rolniczym i dawnymi formami gospodarowania. Obejmuje wiedzę o pracy na roli, hodowli, przetwórstwie płodów rolnych, funkcjonowaniu dawnych folwarków, młynów, gorzelni, kolei i lokalnych zakładów. Część tej wiedzy nie jest obecnie spisana, lecz może być nadal obecna w pamięci mieszkańców, w rodzinnych fotografiach, dokumentach, narzędziach, nazwach pól i dróg, opowieściach o pracy w majątkach ziemskich, gospodarstwach i dawnych zakładach produkcyjnych.

Znaczenie dla lokalnej tożsamości ma także pamięć o dawnych rodach, rodzinach, duchownych, nauczycielach, powstańcach, sołtysach i osobach zasłużonych dla wsi. Jest ona

utrwalona w nagrobkach, inskrypcjach, nazwach ulic, przekazach rodzinnych i lokalnych publikacjach. Dziedzictwo to nie ma charakteru wyłącznie historycznego; wpływa na współczesne rozumienie miejsca, podtrzymywanie więzi społecznych i budowanie poczucia ciągłości między kolejnymi pokoleniami mieszkańców.

Dziedzictwo niematerialne gminy jest żywe, ale w dużej mierze rozproszone i słabo zinwentaryzowane. Brakuje odrębnego katalogu obejmującego tradycje doroczne, zwyczaje rodzinne, lokalną kuchnię, pieśni, przekazy ustne, nazwy terenowe, pamięć o dawnych mieszkańcach, praktyki religijne, rzemiosło, umiejętności związane z rolnictwem oraz wiedzę o dawnych formach gospodarowania. Z tego względu podstawowym zadaniem w kolejnych latach powinno być nie tyle formalne „ochranianie” pojedynczych zjawisk, ile ich rozpoznanie, dokumentowanie i wspieranie środowisk, które je praktykują.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego powinna opierać się na współpracy z depozytariuszami, czyli osobami i grupami, które dane tradycje podtrzymują i przekazują. W praktyce oznacza to współpracę gminy z Gminnym Ośrodkiem Kultury, biblioteką, szkołami, parafiami, kołami gospodyń wiejskich, sołectwami, organizacjami społecznymi, seniorami i mieszkańcami posiadającymi wiedzę o historii miejscowości. Szczególne znaczenie mogą mieć działania dokumentacyjne, takie jak nagrywanie relacji ustnych, digitalizacja fotografii i dokumentów rodzinnych, spisywanie nazw terenowych, opisywanie dawnych zwyczajów, gromadzenie przepisów kulinarnych, dokumentowanie dożynek i uroczystości parafialnych oraz tworzenie lokalnych archiwów społecznych.

Dziedzictwo niematerialne Gminy Sadki powinno być traktowane jako uzupełnienie i naturalne przedłużenie dziedzictwa materialnego. Zabytkowe kościoły, cmentarze, kapliczki, dawne szkoły, młyny, folwarki, parki, aleje i układy wsi zachowują pełniejsze znaczenie dopiero wtedy, gdy są powiązane z pamięcią mieszkańców, lokalnymi nazwami, opowieściami, obrzędami, praktykami religijnymi i społecznymi. Ochrona tej warstwy dziedzictwa może wzmacniać identyfikację mieszkańców z gminą, wspierać edukację regionalną oraz zwiększać społeczne zainteresowanie zabytkami.

4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

1.11. ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Nr rejestru i data decyzji
1	Broniewo	Broniewo 30	Założenie dworsko-parkowe: • Dwór • Park	około 1905 r.	A/1157 z dnia 10.06.1987
2	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Założenie dworsko-parkowe: • Park • Stajnia • Stodoła • Wolarnia • Chlewnia • Obora • Wieża ciśnień • Wozownia, ob. magazyn • Dom mieszkalny	2. połowa XIX w.	A/1408 z dnia 15.06.1987
3	Sadki	Kasztanowa/ A. Mickiewicza	Cmentarz rzymskokatolicki parafii pw. św. Wojciecha	1843 r.	A/1138 z dnia 07.03.1989
4	Sadki	Kasztanowa/ A. Mickiewicza	Kaplica grobowa rodziny Robowskich na cmentarzu parafialnym	około 1915 r.	A/1723 z dnia 26.05.2017
5	Sadki	Kasztanowa 2	Kościół parafialny pw. św. Wojciecha	około 1762 r.	A/807 z dnia 14.03.1933
6	Samostrzel	Samostrzel	Założenie pałacowo-parkowe: • Pałac • Park	pałac wzniesiony przed 1749 r., przebudowany ok. 1825 r. i ok. 1880 r.; park krajobrazowy XVIII/XIX w.	A/884 z dnia 21.07.1970 r.

1.12. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

Na terenie Gminy Sadki nie występują stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Nie oznacza to jednak braku archeologicznego dziedzictwa kulturowego. Zasób ten tworzą stanowiska archeologiczne ujęte w ewidencji zabytków, rozpoznane przede wszystkim w ramach badań powierzchniowych, materiałów archiwalnych oraz nowszych rozpoznań konserwatorskich. Ochrona zabytków archeologicznych na terenie gminy powinna być realizowana przede wszystkim poprzez uwzględnianie aktualnej ewidencji stanowisk w dokumentach planistycznych, przy przygotowywaniu inwestycji oraz w toku uzgodnień z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

1.13. ZABYTKI RUCHOME WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

Na terenie Gminy Sadki zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków związane są przede wszystkim z dziedzictwem sakralnym i sepulkralnym. Obejmują historyczne wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Wojciecha w Sadkach oraz wybrane zabytkowe nagrobki zachowane na cmentarzu parafialnym w Sadkach.

Najważniejszy zespół stanowi wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Wojciecha, tworzące wraz z architekturą świątyni spójną całość artystyczną i liturgiczną.

Drugą grupę stanowią zabytkowe nagrobki na cmentarzu parafialnym w Sadkach, w tym obiekty upamiętniające osoby związane z historią parafii, miejscowości i lokalnej społeczności. W kontekście zabytków sepulkralnych należy odróżnić historyczne nagrobki od kaplicy grobowej rodziny Robowskich. Kaplica, mimo położenia na cmentarzu i funkcji sepulkralnej, jest zabytkiem nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków.

Wszelkie prace konserwatorskie, restauratorskie, zabezpieczające lub inne działania przy zabytkach ruchomych wpisanych do rejestru wymagają postępowania zgodnego z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz uzgodnień z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków. Dotyczy to zarówno elementów wyposażenia kościoła, jak i nagrobków objętych ochroną rejestrową.

1.14. GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW

Gminna ewidencja zabytków stanowi podstawowe narzędzie rozpoznania i monitorowania zasobu zabytkowego gminy. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminny program opieki nad zabytkami sporządza się w oparciu o gminną ewidencję zabytków, a ewidencja ta prowadzona jest przez wójta w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Szczegółowy sposób prowadzenia ewidencji określa rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie jest samodzielną formą ochrony zabytków w takim znaczeniu jak wpis do rejestru zabytków, park kulturowy czy ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Ma jednak istotne znaczenie praktyczne, ponieważ porządkuje wiedzę o zabytkach, wskazuje obiekty wymagające uwzględnienia w polityce przestrzennej gminy, stanowi podstawę do działań planistycznych i administracyjnych oraz pozwala na bieżące monitorowanie zmian zachodzących w zasobie zabytkowym.

W przypadku Gminy Sadki gminna ewidencja zabytków była tworzona i aktualizowana etapowo. Pierwotne karty adresowe, opracowane w latach 2013-2015, dokumentowały przede wszystkim podstawowe dane identyfikacyjne obiektów, ich lokalizację, fotografie, datowanie, formy ochrony oraz przynależność administracyjną. Karty te stanowiły ważny punkt wyjścia dla dalszego rozpoznania zasobu, jednak z upływem czasu wymagały weryfikacji ze względu na zmiany stanu zachowania obiektów, przekształcenia zabudowy, aktualizację danych adresowych i ewidencyjnych oraz potrzebę uzupełnienia opisów wartości zabytkowych.

Podstawę prowadzenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sadki stanowi zarządzenie Wójta Gminy Sadki w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sadki. Ewidencja prowadzona jest w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych położonych na terenie gminy, a wykaz obiektów i obszarów ujętych w ewidencji stanowi załącznik do obowiązującego zarządzenia. Gminna Ewidencja Zabytków ma charakter zbioru otwartego i podlega bieżącej aktualizacji. Włączenie do ewidencji nowych obiektów lub obszarów, wyłączenie obiektów lub obszarów z ewidencji oraz wprowadzanie zmian w kartach adresowych następuje w drodze zarządzenia Wójta Gminy Sadki, po uzyskaniu akceptacji Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dla proponowanych zmian.

Zasób ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sadki obejmuje zarówno zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, jak i obiekty oraz obszary niewpisane do rejestru, lecz posiadające wartości historyczne, architektoniczne, przestrzenne, krajobrazowe lub dokumentacyjne. W wykazie przyjętym zarządzeniem ujęto m.in. układy ruralistyczne, historyczną zabudowę mieszkalną i gospodarczą, obiekty sakralne, kapliczki, zespoły dworsko-parkowe i pałacowo-parkowe, elementy zespołów folwarcznych, obiekty techniki, cmentarze, parki oraz obiekty związane z historią komunikacji i gospodarki wiejskiej.

W 2026 r., w związku z opracowaniem niniejszego Programu, przeprowadzono kompleksową weryfikację Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sadki. Prace nie ograniczały się do technicznej aktualizacji kart adresowych, lecz obejmowały ponowną ocenę zasadności ujęcia poszczególnych obiektów w GEZ, weryfikację terenową, aktualizację dokumentacji fotograficznej, korektę danych adresowych i ewidencyjnych, uzupełnienie opisów wartości zabytkowych oraz ocenę aktualnego stanu zachowania. W wyniku tych działań uporządkowano zasób ewidencyjny, skorygowano lub uzupełniono dane dotyczące obiektów, a w aktualnym wykazie nie uwzględniono części obiektów dotychczas wykazywanych, które utraciły wartości zabytkowe, zostały istotnie przekształcone, rozebrane albo nie spełniały kryteriów ujęcia w ewidencji.

Aktualizacja z 2026 r. pozwoliła na uporządkowanie zasobu GEZ i dostosowanie kart do aktualnego stanu wiedzy oraz stanu zachowania obiektów. Szczególne znaczenie miała weryfikacja obiektów reliktowych i zagrożonych, w tym dawnych cmentarzy ewangelickich, historycznych układów ruralistycznych, zabudowy wiejskiej, obiektów kolejowych, młynów, kapliczek, cmentarzy oraz zespołów rezydencjonalno-parkowych i folwarcznych. W kartach zaktualizowanych w 2026 r. większy nacisk położono nie tylko na identyfikację obiektu, lecz także na rozpoznanie jego wartości, ocenę stanu zachowania i wskazanie zaleceń dotyczących dalszej opieki.

Gminna ewidencja zabytków powinna być traktowana jako dokument roboczy i stale aktualizowany, a nie jako zamknięty wykaz. W kolejnych latach konieczne będzie jej bieżące uzupełnianie w przypadku zmian w rejestrze zabytków, ustaleń wojewódzkiej ewidencji zabytków, wyników nowych badań, rozbiórek, istotnych przekształceń obiektów, prac konserwatorskich, zmian adresowych lub ewidencyjnych, a także nowych rozpoznań terenowych. Szczególnej kontroli wymagają obiekty nieużytkowane, obiekty techniki, dawne cmentarze, zabudowa drewniana i szkieletowa, historyczne budynki gospodarcze oraz elementy dawnych zespołów folwarcznych.

Szczegółowy wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sadki zamieszczono w Załączniku nr 1 do niniejszego Programu. Wykaz ten został opracowany w oparciu o kompleksową weryfikację zasobu przeprowadzoną w 2026 r.

Stanowiska archeologiczne z terenu Gminy Sadki ujęto w Załączniku nr 2 do niniejszego Programu. Wykaz opracowano z uwzględnieniem stanowisk archeologicznych wskazanych w dotychczasowej Gminnej Ewidencji Zabytków oraz aktualnych danych przekazanych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu. Z uwagi na specyfikę zasobu archeologicznego wykaz ten powinien być traktowany jako dokument wymagający bieżącej aktualizacji w przypadku nowych odkryć, badań, weryfikacji terenowych lub zmian w dokumentacji AZP.

Załącznik nr 1 – Gminna ewidencja zabytków nieruchomych Gminy Sadki,

Załącznik nr 2 – Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Sadki.

5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dziedzictwo kulturowe Gminy Sadki ma charakter zróżnicowany, lecz wyraźnie związany z wiejskim i rolniczym krajobrazem Krajny. Tworzą je przede wszystkim historyczne układy ruralistyczne, zespoły pałacowo-parkowe, dworsko-parkowe i folwarczne, zabytki sakralne, cmentarze różnych wyznań, obiekty techniki i infrastruktury kolejowej, tradycyjna zabudowa mieszkalna i gospodarcza, kapliczki, miejsca pamięci, stanowiska archeologiczne oraz dziedzictwo niematerialne związane z rolnictwem, religijnością, pamięcią lokalną i aktywnością społeczną mieszkańców. Wartość tego zasobu wynika nie tylko z indywidualnych cech poszczególnych obiektów, lecz także z ich powiązań przestrzennych, historycznych i krajobrazowych.

Analiza stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Sadki wskazuje, że najważniejsze problemy ochrony tego zasobu nie ograniczają się jedynie do stanu technicznego pojedynczych obiektów. Równie istotne są: zacieranie historycznych układów przestrzennych, utrata detalu architektonicznego, przekształcenia materiałowe, fragmentacja dawnych zespołów folwarcznych, degradacja zieleni historycznej, zanikanie reliktyw cmentarzy oraz osłabienie powiązań pomiędzy zabudową, układem dróg, parkami, cmentarzami, otwartym krajobrazem rolniczym i miejscami pamięci.

Mocne strony

Mocne strony	Znaczenie dla ochrony dziedzictwa
Zróżnicowany i czytelny zasób dziedzictwa kulturowego	Gmina posiada zasób obejmujący różne typy zabytków: sakralne, sepulkralne, rezydencjonalne, folwarczne, techniczne, archeologiczne, ruralistyczne i niematerialne. Pozwala to budować spójną politykę ochrony dziedzictwa lokalnego.
Obecność obiektów wpisanych do rejestru zabytków	Szczególne znaczenie mają kościół parafialny pw. św. Wojciecha w Sadkach, cmentarz parafialny z kaplicą grobową rodziny Robowskich, zespół pałacowo-parkowy w Samostrzelu oraz założenia dworsko-parkowe w Broniewie i Dębowie.
Zachowane historyczne układy wsi i relacje krajobrazowe	W części miejscowości nadal czytelne są historyczne osie komunikacyjne, układy parcelacyjne, dominanty, aleje, parki, cmentarze i relacje między zabudową a krajobrazem rolniczym.
Kompleksowa weryfikacja ewidencji zabytków w 2026 r.	Nowe rozpoznanie zasobu pozwala lepiej planować działania ochronne, wskazywać obiekty zagrożone i wykorzystywać GEZ w planowaniu przestrzennym oraz polityce inwestycyjnej gminy.
Silna warstwa dziedzictwa sakralnego i sepulkralnego	Kościół w Sadkach, cmentarz parafialny, kaplica Robowskich, historyczne nagrobki, dawne cmentarze ewangelickie i miejsca pamięci

Mocne strony	Znaczenie dla ochrony dziedzictwa
	tworzą czytelny zasób o wysokiej wartości historycznej, artystycznej i symbolicznej.
Zachowane elementy dziedzictwa folwarcznego i technicznego	Dawne folwarki, gorzelnie, młyny, obiekty kolejowe i budynki gospodarcze dokumentują gospodarczy rozwój gminy, związany z rolnictwem, majątkami ziemskimi i komunikacją kolejową.
Aktywność społeczna i żywe dziedzictwo niematerialne	Dożynki, działalność sołectw, parafii, kół gospodyń wiejskich, szkół i instytucji kultury mogą wspierać edukację regionalną i budować więź mieszkańców z lokalnym dziedzictwem.
Powiązanie dziedzictwa z krajobrazem przyrodniczym	Parki, aleje, starodrzew, dolina Noteci, zadrzewienia i cmentarze mogą być chronione jako element wspólnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Słabe strony

Słabe strony	Znaczenie dla ochrony dziedzictwa
Zróznicowany i miejscami pogarszający się stan zachowania obiektów	Część zabytków wymaga bieżących remontów, prac zabezpieczających, uporządkowania lub monitoringu, zwłaszcza obiekty nieużytkowane, reliktowe i gospodarcze.
Degradacja dawnych cmentarzy ewangelickich, epidemicznych i rodowego	W wielu miejscach zachowały się jedynie fragmenty nagrobków, starodrzew i słabo czytelne granice. Brak działań porządkowych powoduje dalszą utratę wartości historycznych i symbolicznych.
Utrata historycznego detalu w zabudowie wiejskiej	Wymiana stolarki, zmiany pokryć dachowych, tynkowanie lub ocieplanie elewacji, likwidacja detalu i przekształcenia otworów okiennych prowadzą do stopniowego zacierania wartości zabytkowych.
Fragmentacja dawnych zespołów folwarcznych	Podziały własnościowe, zmiana funkcji, wprowadzanie nowej zabudowy i rozbiórki osłabiają czytelność relacji między dworem lub pałacem, parkiem, folwarkiem, drogami, zielenią i zabudową pracowniczą.
Ograniczona ochrona planistyczna części obszarów	Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego mają zróżnicowany zakres ustaleń dotyczących zabytków; część z nich opiera się na starszym rozpoznaniu zasobu.
Brak jednolitego systemu oznakowania i popularyzacji zabytków	Wiele obiektów, zwłaszcza cmentarze reliktowe, obiekty techniki, dawne folwarki i miejsca pamięci, nie jest czytelnie oznaczonych ani szerzej prezentowanych mieszkańcom i odwiedzającym.
Ograniczone możliwości finansowe właścicieli i gminy	Część zabytków znajduje się w rękach prywatnych, parafialnych lub innych podmiotów, a koszty prac konserwatorskich i remontowych często przekraczają bieżące możliwości właścicieli.
Rozproszenie wiedzy o dziedzictwie niematerialnym i zbiorach	Tradycje, fotografie, dokumenty rodzinne, pamiątki oraz wiedza o dawnych mieszkańcach i miejscowościach nie tworzą jeszcze uporządkowanego lokalnego zasobu dokumentacyjnego.

Szanse

Szanse	Możliwe znaczenie dla programu
Wykorzystanie GEZ	Aktualna ewidencja może stać się podstawą do właściwego ujęcia

Szanse	Możliwe znaczenie dla programu
opracowanej w 2026 r. w planowaniu przestrzennym	zabytków, stanowisk archeologicznych, układów ruralistycznych i krajobrazu kulturowego w planie ogólnym oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
Sporządzanie planu ogólnego Gminy Sadki	Prace nad planem ogólnym stwarzają możliwość uwzględnienia aktualnego rozpoznania dziedzictwa kulturowego oraz zabezpieczenia najważniejszych wartości przestrzennych gminy.
Dostępność zewnętrznych źródeł finansowania	Programy krajowe, wojewódzkie i środki europejskie mogą wspierać prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, działania edukacyjne, dokumentacyjne i popularyzacyjne. Program wojewódzki 2025–2028 wskazuje na znaczenie promocji, dokumentowania dziedzictwa i wspierania prac przy zabytkach.
Zgodność lokalnych potrzeb z kierunkami polityki państwa	Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026 akcentuje m.in. wzmacnianie ochrony, podnoszenie wiedzy o zasobie, cyfryzację i wykorzystanie nowych technologii, co odpowiada potrzebom Gminy Sadki w zakresie dokumentacji i monitoringu.
Współpraca z WUOZ, parafiami, właścicielami i mieszkańcami	Stała współpraca pozwala ograniczać konflikty, lepiej przygotowywać remonty i inwestycje oraz szybciej reagować na zagrożenia dotyczące zabytków.
Rozwój edukacji regionalnej	Zabytki, miejsca pamięci, cmentarze, dawne folwarki, kościoły, obiekty kolejowe i tradycje rolnicze mogą być wykorzystywane w działaniach szkół, biblioteki, GOK, sołectw i organizacji społecznych.
Dokumentowanie dziedzictwa niematerialnego	Nagrywanie relacji mieszkańców, digitalizacja fotografii i dokumentów rodzinnych, opisywanie dawnych zwyczajów, nazw terenowych i tradycji może uzupełnić ochronę zabytków materialnych.
Porządkowanie i oznaczanie reliktowych cmentarzy	Nawet niewielkie działania, takie jak uporządkowanie terenu, inwentaryzacja reliktywów, stabilizacja nagrobków i wprowadzenie tablic informacyjnych, mogą znacząco poprawić czytelność i ochronę tych miejsc.
Adaptacja zabytków do współczesnych funkcji	Racjonalne użytkowanie dawnych budynków mieszkalnych, gospodarczych, technicznych i folwarcznych może przeciwdziałać ich degradacji, o ile zachowane zostaną wartości zabytkowe i krajobrazowe.
Łączenie ochrony dziedzictwa z ochroną krajobrazu i zieleni	Parki, aleje, cmentarze, starodrzew i zadrzewienia mogą być chronione jako elementy wzmacniające zarówno tożsamość kulturową, jak i odporność krajobrazu na zmiany klimatyczne.

Zagrożenia

Zagrożenia	Możliwe skutki
Dalsza degradacja obiektów nieużytkowanych	Brak funkcji i bieżącej opieki może prowadzić do pogorszenia stanu technicznego, uszkodzeń konstrukcyjnych, zawilgoceń, dewastacji, a ostatecznie do utraty obiektów.
Nieodpowiednie remonty i modernizacje	Prace prowadzone bez rozpoznania wartości zabytkowych mogą powodować utratę historycznej bryły, materiałów, detalu, stolarki, podziałów elewacji i charakteru obiektów.

Zagrożenia	Możliwe skutki
Presja inwestycyjna i infrastrukturalna	Nowa zabudowa, rozbudowa infrastruktury technicznej, inwestycje liniowe, reklamy, ogrodzenia i obiekty dysharmonijne mogą zaburzać historyczne układy wsi, ekspozycję dominant i relacje krajobrazowe.
Rozmywanie historycznych układów ruralistycznych	Zmiany podziałów działek, lokalizowanie zabudowy bez odniesienia do tradycyjnych układów oraz likwidacja dawnych powiązań funkcjonalnych mogą prowadzić do utraty czytelności historycznej struktury miejscowości.
Zanikanie dawnych zespołów folwarcznych	Brak spójnego zarządzania, rozproszenie własności, rozbiórki i przypadkowe przekształcenia mogą powodować dalszą utratę wartości przestrzennych dawnych majątków.
Degradacja parków, alei i starodrzewu	Niewłaściwa pielęgnacja, brak uzupełnień, choroby drzew, susze, wichury oraz działania nieuzgodnione z ochroną konserwatorską mogą osłabiać historyczną kompozycję zieleni.
Utrata czytelności dawnych cmentarzy	Zarastanie, kradzieże elementów kamiennych i żeliwnych, erozja inskrypcji i brak oznakowania mogą prowadzić do zaniku materialnych śladów wielowyznaniowej historii gminy.
Naruszenie stanowisk archeologicznych	Roboty ziemne, inwestycje, prace infrastrukturalne i przekształcenia terenu prowadzone bez uwzględnienia aktualnych danych archeologicznych mogą powodować nieodwracalne zniszczenie nawarstwień kulturowych.
Ograniczona świadomość właścicieli i użytkowników	Brak wiedzy o konsekwencjach ujęcia obiektu w GEZ, zasadach prowadzenia prac i możliwościach finansowania może prowadzić do działań przypadkowych lub konfliktów z organami ochrony zabytków.
Utrata dziedzictwa niematerialnego	Starzenie się depozytariuszy lokalnej pamięci, brak dokumentacji relacji ustnych, fotografii i pamiątek rodzinnych może prowadzić do bezpowrotnej utraty wiedzy o historii miejscowości.
Zmiany klimatyczne i zjawiska ekstremalne	Intensywne opady, susze, wichury, wahania temperatury i rozwój mikroorganizmów mogą przyspieszać degradację kamienia, drewna, tynków, zieleni historycznej i zabytków sepulkralnych.

Wnioski z analizy

Przeprowadzona analiza wskazuje, że dziedzictwo kulturowe Gminy Sadki posiada znaczną wartość historyczną, przestrzenną, krajobrazową i społeczną, jednak jego stan jest zróżnicowany. Najlepiej zachowane pozostają obiekty użytkowane i objęte bieżącą opieką, zwłaszcza część zabytków sakralnych i wybrane obiekty rejestrowe. Największej uwagi wymagają natomiast obiekty nieużytkowane, dawne zespoły folwarczne, tradycyjna zabudowa wiejska, zabytki techniki, reliktowe cmentarze, parki, aleje oraz stanowiska archeologiczne.

Ochrona dziedzictwa Gminy Sadki powinna obejmować nie tylko pojedyncze obiekty, lecz także ich otoczenie, powiązania widokowe, historyczne układy dróg i działek,

kompozycję parków, cmentarzy i alei, relacje między zabudową a krajobrazem rolniczym oraz niematerialną pamięć lokalnej społeczności. Szczególne znaczenie ma przeciwdziałanie stopniowemu, często mało widocznemu procesowi utraty wartości zabytkowych poprzez drobne, lecz kumulujące się przekształcenia.

6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu opiera się na zasadach: pierwszeństwa ochrony wartości zabytkowych, zapobiegania degradacji, zachowania autentyzmu i integralności, działania na podstawie aktualnego rozpoznania, poszanowania prawa własności i podziału kompetencji, współpracy z właścicielami i instytucjami ochrony zabytków, racjonalnego planowania finansowego oraz okresowego monitorowania rezultatów.

CEL GŁÓWNY PROGRAMU

Zachowanie, właściwe użytkowanie i przekazanie przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego Gminy Sadki, z poszanowaniem jego autentyzmu, integralności i powiązań krajobrazowych, poprzez systematyczne zarządzanie zasobem, przeciwdziałanie degradacji i niekorzystnym przekształceniom, uwzględnianie dziedzictwa w polityce przestrzennej oraz wzmacnianie współodpowiedzialności mieszkańców, właścicieli i użytkowników zabytków.

Cel główny realizowany będzie poprzez cztery wzajemnie uzupełniające się priorytety. Priorytety mają charakter wieloletni, kierunki działań wskazują pożądany stan docelowy, a zadania odpowiadają zakresowi możliwemu do podjęcia w latach 2026–2029.

1.15. ZBIORCZE ZESTAWIENIE PRIORYTETÓW, KIERUNKÓW DZIAŁAŃ I ZADAŃ

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
P1 SKUTECZNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Przesłanka diagnostyczna: kompleksowa weryfikacja GEZ wykonana w 2026 r. tworzy aktualną podstawę zarządzania, lecz ewidencja wymaga formalnego wdrożenia i stałej aktualizacji.	1.1 Utrzymywanie aktualnej i użytecznej Gminnej Ewidencji Zabytków	- Zakończenie procedury aktualizacji GEZ przeprowadzonej w 2026 r. oraz zapewnienie zgodności wykazów, kart adresowych i załączników do Programu, zgodnie z obowiązującymi przepisami i we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. - Prowadzenie rejestru zmian obejmującego m.in. nowe wpisy i skreślenia, rozbiórki, istotne przekształcenia, zmiany adresowe i ewidencyjne, wyniki badań, prace konserwatorskie oraz aktualizacje danych o stanowiskach archeologicznych. - Utrzymywanie uporządkowanego roboczego zasobu cyfrowego oraz przekazywanie właściwych danych do działań planistycznych, inwestycyjnych i administracyjnych gminy.	Aktualna, spójna i możliwa do praktycznego wykorzystania baza wiedzy o zabytkach, stanowiąca wiarygodną podstawę decyzji gminy i monitorowania zmian w zasobie.
P1 SKUTECZNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Przesłanka diagnostyczna: stan zachowania obiektów jest zróżnicowany, a obiekty nieużytkowane, reliktowe, gospodarcze i techniczne są szczególnie podatne na przyspieszoną degradację.	1.2 Systematyczny monitoring zachowania i zagrożenia stanu	- Utworzenie listy obiektów i obszarów wymagających monitoringu priorytetowego, z uwzględnieniem obiektów nieużytkowanych, dawnej zabudowy folwarcznej i technicznej, zabudowy drewnianej i szkieletowej, dawnych cmentarzy, parków, alei oraz obiektów o pogarszającym się stanie zachowania. - Prowadzenie porównawczych przeglądów terenowych wraz z dokumentacją fotograficzną i oceną zmiany stanu według jednolitych kategorii: poprawa, stan stabilny, pogorszenie, zagrożenie pilne. - Wykorzystywanie wyników monitoringu do ustalania kolejności działań, przygotowywania wniosków finansowych, informowania właścicieli oraz zawiadamiania właściwych organów o stwierdzonych zagrożeniach.	Wczesne rozpoznanie niekorzystnych zmian, porównywalność danych w kolejnych latach oraz kierowanie działań i środków w pierwszej kolejności do zasobu najbardziej zagrożonego.
P1 SKUTECZNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	1.3 Koordynacja zarządzania, finansowania i reagowania kryzysowego	- Sporządzenie i bieżąca aktualizacja wykazu zabytków pozostających własnością gminy lub jej jednostek, wraz z określeniem zarządcy, stanu zachowania, potrzeb i szacunkowej kolejności interwencji. - Uwzględnianie rozpoznanych potrzeb konserwatorskich i	Przejrzysty podział odpowiedzialności, lepsze przygotowanie przedsięwzięć i wniosków finansowych oraz aktualna gotowość do reagowania na

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
Przesłanka diagnostyczna: ograniczone środki właścicieli i gminy wymagają planowania wieloletniego, koordynacji kompetencji oraz wykorzystywania zewnętrznych instrumentów wsparcia.		remontowych w planach gospodarowania mieniem, planach inwestycyjnych, budżetach rocznych oraz – odpowiednio do charakteru zadania – w wieloletnim planowaniu finansowym. • Monitorowanie naborów do programów dotacyjnych i przygotowywanie wniosków dotyczących zadań gminy, a także przekazywanie właścicielom informacji o dostępnych źródłach finansowania i wymaganych procedurach. • Prowadzenie roboczych konsultacji z WUOZ na możliwie wczesnym etapie przygotowania przedsięwzięć mogących oddziaływać na zabytki. • Dokonanie przeglądu gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z 2019 r. oraz jego aktualizacja, jeżeli wykaże ją zmiana zasobu, organizacji, zagrożeń albo przepisów.	zagrożenia nadzwyczajne.

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
P2 ZACHOWANIE ZABYTEKÓW I PRZECIWDZIAŁANIE UTRACIE ICH WARTOŚCI Przesłanka diagnostyczna: podstawowym zagrożeniem jest pogarszanie stanu obiektów nieużytkowanych oraz stopniowe zacieranie wartości obiektów użytkowanych wskutek niewłaściwych remontów i modernizacji.	2.1 Właściwe utrzymanie i konserwacja zabytków pozostających w zasobie gminy	• Prowadzenie okresowych kontroli technicznych, bieżącej konserwacji i prac zabezpieczających, ze szczególnym uwzględnieniem szczelności pokryć, odprowadzenia wód, zawilgoceń, stanu konstrukcji, stolarki, tynków i detalu. • Poprzedzanie remontów rozpoznaniem wartości zabytkowych i zakresem zaleceń konserwatorskich; uzyskiwanie wymaganych pozwoleń, uzgodnień i zgłoszeń przed rozpoczęciem prac. • Stosowanie rozwiązań zachowujących historyczną bryłę, materiały, kolorystykę, detal, podziały elewacji i relacje z otoczeniem; preferowanie naprawy elementów historycznych przed ich wymianą, jeżeli pozwala na to stan techniczny. • Prowadzenie dokumentacji stanu przed pracami, ich przebiegu oraz rezultatu, a następnie wprowadzanie informacji do dokumentacji zarządczej i GEZ.	Ograniczenie ryzyka awarii i degradacji gminnych zabytków oraz prowadzenie prac w sposób zachowujący ich autentyzm, integralność i wartości dokumentalne.
P2 ZACHOWANIE ZABYTEKÓW I PRZECIWDZIAŁANIE UTRACIE ICH WARTOŚCI Przesłanka diagnostyczna: największego ryzyka utraty dotyczą obiekty nieużytkowane, rozproszone własnościowo lub pozbawione funkcji, zwłaszcza elementy dawnych folwarków i zabytki techniki.	2.2 Przeciwdziałanie degradacji obiektów zagrożonych i wspieranie ich racjonalnego użytkowania	• Wyodrębnienie w ramach monitoringu grupy obiektów o podwyższonym ryzyku utraty oraz dokumentowanie zmian ich stanu zachowania. • Informowanie właścicieli o stwierdzonych zagrożeniach, zasadach postępowania, dostępnych źródłach finansowania oraz potrzebie konsultowania planowanych prac z właściwym organem ochrony zabytków. • Wspieranie – w granicach kompetencji i dostępnych instrumentów – przygotowania koncepcji nowych funkcji dla obiektów nieużytkowanych, pod warunkiem zachowania wartości zabytkowych i relacji przestrzennych. • Przekazywanie właściwym organom informacji o przypadkach poważnego zagrożenia, samowolnej rozbiórki, dewastacji albo robót mogących spowodować utratę wartości zabytkowych.	Lepsze rozpoznanie zasobu zagrożonego, szybsza reakcja na degradację oraz zwiększenie szans na zachowanie obiektów poprzez bezpieczne, ekonomicznie uzasadnione użytkowanie.
P2 ZACHOWANIE ZABYTEKÓW I PRZECIWDZIAŁANIE UTRACIE ICH WARTOŚCI Przesłanka diagnostyczna: w tradycyjnej zabudowie wiejskiej następuje kumulująca się utrata	2.3 Zachowanie autentyzmu wiejskiej, i technicznej zabudowy folwarcznej	• Opracowanie zwięzłej informacji dla właścicieli o zasadach remontowania obiektów ujętych w GEZ, obejmującej w szczególności bryłę, dach, materiały, kolorystykę, stolarkę, detal oraz podziały otworów i elewacji. • Kierowanie właścicieli i zarządców zabudowy zabytkowej do konsultacji konserwatorskich przed podjęciem prac mogących naruszać wartości zabytkowe.	Ograniczenie stopniowej utraty cech zabytkowych oraz zwiększenie liczby remontów prowadzonych z poszanowaniem tradycyjnych materiałów, detalu i charakteru lokalnej zabudowy.

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
stolarki, pokryć, tynków, detalu i historycznych podziałów, a zespoły folwarczne ulegają fragmentacji.		- Promowanie naprawy i konserwacji historycznej substancji zamiast automatycznej wymiany oraz dokumentowanie dobrych praktyk z terenu gminy. - Uwzględnianie zachowanych relacji funkcjonalnych i przestrzennych podczas przekształcania dawnych budynków gospodarczych, folwarcznych, kolejowych, młynów i innych obiektów techniki.	
P2 ZACHOWANIE ZABYTEKÓW I PRZECIWDZIAŁANIE UTRACIE ICH WARTOŚCI Przesłanka diagnostyczna: zabytki sakralne, historyczne wyposażenie kościoła, nagrobki i kaplica grobowa tworzą szczególnie wartościowy, lecz wymagający specjalistycznej opieki zasób.	2.4 Współpraca na rzecz dziedzictwa sakralnego, ruchomego i sepulkralnego	- Utrzymywanie stałej współpracy z parafiami oraz właścicielami i zarządcami obiektów sakralnych i cmentarzy w zakresie rozpoznawania potrzeb, przygotowywania prac i poszukiwania źródeł finansowania. - Upowszechnianie informacji o wymogach dotyczących prac przy zabytkach ruchomych wpisanych do rejestru, wyposażeniu kościołów, historycznych nagrobkach i obiektach sepulkralnych. - Wspieranie dokumentowania istotnych prac konserwatorskich i restauratorskich oraz zmian stanu zachowania zabytków ruchomych i nieruchomych tworzących wspólne zespoły. - Uwzględnianie bezpieczeństwa, ochrony przed kradzieżą i właściwych warunków przechowywania przy planowaniu udostępniania informacji o zabytkach ruchomych.	Lepsza koordynacja działań przy zabytkach sakralnych i sepulkralnych oraz ograniczenie ryzyka prac niezgodnych z zasadami ochrony i utraty elementów wyposażenia.

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
P3 OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I HISTORYCZNYCH STRUKTUR PRZESTRZENNYCH Przesłanka diagnostyczna: ochrona planistyczna ma nierównomierny zakres, a część obowiązujących ustaleń opiera się na starszym rozpoznaniu zasobu; jednocześnie sporządzane są nowe akty planowania przestrzennego.	3.1 Włączenie aktualnego rozpoznania zabytków do polityki przestrzennej gminy	- Przekazywanie do sporządzanych lub zmienianych aktów planowania przestrzennego, w szczególności planu ogólnego Gminy Sadki i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aktualnych danych GEZ, wykazu stanowisk archeologicznych oraz wniosków konserwatorskich wynikających z kart i analizy zasobu. - Formułowanie ustaleń ochronnych adekwatnych do rodzaju i wartości zasobu, obejmujących – zależnie od miejsca – skalę i formę zabudowy, linie zabudowy, gabaryty, dominanty, osie i otwarcia widokowe, historyczne drogi i podziały, zieleń, cmentarze, stanowiska archeologiczne, reklamę i elementy infrastruktury. - Weryfikowanie zgodności projektów aktów planowania przestrzennego z aktualnym stanem GEZ i rozpoznaniem terenowym przed skierowaniem ich do wymaganych uzgodnień i opiniowania. - Wprowadzanie do dokumentacji planistycznej czytelnego uzasadnienia przyjętych rozwiązań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego.	Spójna i aktualna ochrona planistyczna, ograniczająca konflikty inwestycyjne i uwzględniająca zarówno pojedyncze zabytki, jak i ich otoczenie oraz relacje krajobrazowe.
P3 OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I HISTORYCZNYCH STRUKTUR PRZESTRZENNYCH Przesłanka diagnostyczna: presja inwestycyjna, zmiany podziałów i przypadkowa zabudowa mogą osłabiać czytelność układów wsi oraz relacje pomiędzy rezydencją, folwarkiem, parkiem, drogami i krajobrazem rolniczym.	3.2 Zachowanie układów ruralistycznych, zespołów rezydencjonalno-folwarcznych i ich ekspozycji	- Uwzględnianie w planowaniu przestrzennym wartości układów ruralistycznych Bnina, Sadek i Samostrzela, w szczególności przebiegu historycznych dróg, podziałów parcelacyjnych, linii zabudowy, dominant, osi widokowych i powiązań z otwartym krajobrazem rolniczym. - Ochrona integralności i czytelności zespołów w Samostrzelu, Dębowie i Broniewie poprzez uwzględnianie relacji pomiędzy pałacem lub dworem, parkiem, folwarkiem, zabudową towarzyszącą, drogami, alejami i terenami otwartymi. - Ocena wpływu gminnych inwestycji, urządzeń infrastruktury, ogrodzeń, reklam i elementów małej architektury na ekspozycję zabytków i krajobraz kulturowy. - Preferowanie rozwiązań kontynuujących lokalną skalę, sposób sytuowania zabudowy i kompozycję przestrzenną, bez pozornego naśladownictwa form historycznych.	Zachowanie czytelności najważniejszych historycznych struktur przestrzennych, ograniczenie ich fragmentacji oraz lepsze wpisanie nowych inwestycji w zastany krajobraz kulturowy.
P3	3.3 Ochrona historycznej	Sporządzenie dla wszystkich rozpoznanych dawnych cmentarzy	Zatrzymanie zaniku materialnych

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I HISTORYCZNYCH STRUKTUR PRZESTRZENNYCH Przesłanka diagnostyczna: dawne cmentarze tracą czytelność, a parki, aleje i starodrzew są zagrożone niewłaściwą pielęgnacją, suszą, wichurami i zanikiem historycznej kompozycji.	zieleni i miejsc sepulkralnych	zestawienia obejmującego lokalizację, stan prawny i własnościowy, zarządcę, zachowane relikty, zieleń, zagrożenia i pilność działań. - Wykonanie dla miejsc wskazanych jako priorytetowe podstawowej dokumentacji fotograficznej i opisowej, a następnie przygotowanie zakresu porządkowania, zabezpieczenia reliktyw i oznakowania. - Prowadzenie prac na dawnych cmentarzach, po uzyskaniu wymaganych zgód oraz rozpoznaniu wartości zabytkowych i przyrodniczych; wykluczenie przypadkowego przemieszczania nagrobków i ingerencji w relikty. - Monitorowanie stanu parków, alei, starodrzewu i innych elementów historycznej zieleni; poprzedzanie prac przy drzewostanie oceną jego stanu, wartości kompozycyjnej i wymaganiami wynikającymi z przepisów.	ślądów wielowyznaniowej historii gminy oraz poprawa stanu i czytelności parków, alei, starodrzewu i cmentarzy jako wspólnych składników dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.
P3 OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I HISTORYCZNYCH STRUKTUR PRZESTRZENNYCH Przesłanka diagnostyczna: stanowiska archeologiczne są nieodnawialnym zasobem zagrożonym przede wszystkim przez roboty ziemne, inwestycje liniowe, melioracje, głęboką ingerencję rolniczą i nielegalne poszukiwania.	3.4 Zapobieganie naruszaniu stanowisk archeologicznych	- Bieżąca aktualizacja wykazu stanowisk archeologicznych na podstawie danych WUOZ, dokumentacji AZP, nowych odkryć, badań i weryfikacji terenowych. - Weryfikowanie lokalizacji wszystkich inwestycji gminnych obejmujących roboty ziemne w odniesieniu do aktualnych danych archeologicznych na najwcześniejszym etapie przygotowania przedsięwzięcia. - Uwzględnianie stanowisk w aktach planowania przestrzennego oraz w materiałach przekazywanych projektantom i wykonawcom inwestycji. - Informowanie inwestorów, właścicieli i użytkowników gruntów o obowiązkach związanych z planowanymi pracami ziemnymi oraz o zasadach postępowania w przypadku przypadkowego odkrycia przedmiotu lub reliktu mogącego być zabytkiem. - Współpraca z WUOZ w sprawach dotyczących inwestycji, nowych odkryć, naruszeń stanowisk i potrzeby przeprowadzenia badań lub nadzoru wynikających z decyzji właściwego organu.	Rozpoznawanie ryzyka archeologicznego przed rozpoczęciem prac, ograniczenie nieodwracalnych zniszczeń nawarstwień kulturowych oraz sprawniejsze przygotowanie inwestycji.

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
P4 UPOWSZECHNIANIE WIEDZY I WZMACNIANIE SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA DZIEDZICTWO Przesłanka diagnostyczna: wiedza o zabytkach, procedurach i możliwościach finansowania jest rozproszona, a wiele cennych miejsc nie jest czytelnie prezentowanych mieszkańcom.	4.1 Powszechnie dostępna informacja i edukacja regionalna	- Aktualizacja i bieżące prowadzenie zakładki „Zabytki” na stronie internetowej Gminy Sadki, obejmującej informacje o Programie, GEZ, zasadach opieki nad zabytkami, procedurach, możliwościach finansowania oraz aktualnych działaniach z zakresu ochrony dziedzictwa. - Realizacja co najmniej jednego działania edukacyjnego rocznie, np. spaceru, lekcji terenowej, wystawy, konkursu, prelekcji, warsztatu lub publikacji, opartego na wiarygodnych źródłach i lokalnym zasobie. - Włączanie dziedzictwa sakralnego, folwarcznego, technicznego, kolejowego, sepulkralnego, archeologicznego i tradycji rolniczych do edukacji regionalnej prowadzonej przez szkoły i gminne instytucje.	Łatwiejszy dostęp do rzetelnej wiedzy, wzrost świadomości właścicieli i mieszkańców oraz lepsze rozumienie znaczenia różnorodnych składników dziedzictwa Gminy Sadki.
P4 UPOWSZECHNIANIE WIEDZY I WZMACNIANIE SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA DZIEDZICTWO Przesłanka diagnostyczna: relacje ustne, fotografie, dokumenty rodzinne, nazwy terenowe i wiedza o dawnych mieszkańcach nie tworzą uporządkowanego zasobu i mogą zostać bezpowrotnie utracone.	4.2 Dokumentowanie dziedzictwa niematerialnego i pamięci lokalnej	- Określenie najważniejszych tematów dokumentacyjnych, w tym tradycji rolniczych, religijnych i sąsiedzkich, historii miejscowości, dawnych zawodów, nazw terenowych, miejsc pamięci i doświadczeń mieszkańców. - Prowadzenie społecznych akcji gromadzenia relacji ustnych, fotografii, dokumentów i opisów pamiątek, z zachowaniem zgód, praw autorskich, danych o pochodzeniu materiału i podstawowych metadanych. - Tworzenie uporządkowanego repozytorium cyfrowych kopii i opisów oraz wykorzystywanie zgromadzonych materiałów w edukacji, wystawach i publikacjach. - Nawiązywanie współpracy z osobami posiadającymi wiedzę lokalną oraz z instytucjami i organizacjami mogącymi zapewnić właściwe opracowanie i trwałe przechowywanie materiałów.	Zachowanie wiedzy i świadectw niematerialnych uzupełniających obraz zabytków oraz stworzenie uporządkowanej podstawy do dalszych badań, edukacji i popularyzacji historii gminy.

PRIORYTET I PODSTAWA DIAGNOSTYCZNA	KIERUNEK DZIAŁAŃ	ZADANIA NA LATA 2026–2029	OCZEKIWANY REZULTAT
P4 UPOWSZECHNIANIE WIEDZY I WZMACNIANIE SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA DZIEDZICTWO Przesłanka diagnostyczna: brak spójnego systemu oznakowania ogranicza rozpoznawalność dawnych cmentarzy, obiektów techniki i folwarcznych oraz miejsc pamięci.	4.3 Oznakowanie, interpretacja i odpowiedzialne udostępnianie dziedzictwa	• Opracowanie jednolitej koncepcji oznakowania zabytków i miejsc pamięci, określającej standard treści, formę graficzną, zasady lokalizacji, kolejność realizacji oraz wymagane uzgodnienia i zgody. • Ustalenie listy miejsc priorytetowych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów słabo rozpoznawalnych w przestrzeni, dawnych cmentarzy, miejsc pamięci, obiektów techniki i elementów zespołów folwarcznych. • Stopniowe wprowadzanie tablic i innych form interpretacji, poprzedzone weryfikacją merytoryczną treści oraz uzgodnieniem lokalizacji z właścicielem, zarządcą terenu i – w przypadkach wymaganych prawem – właściwymi organami. • Włączanie lokalnego dziedzictwa do materiałów informacyjnych, kulturalnych i krajoznawczych oraz wspieranie uporządkowanych działań społecznych przy miejscach pamięci i dawnych cmentarzach. • Prowadzenie działań społecznych wyłącznie według wcześniej ustalonego zakresu, bez zastępowania specjalistycznych prac konserwatorskich i ingerencji w relikty zabytkowe.	Czytelny i merytorycznie spójny system informacji o dziedzictwie, zwiększający jego rozpoznawalność oraz kierujący aktywność społeczną w sposób bezpieczny dla zabytków.

1.16. PODSUMOWANIE

Przyjęta konstrukcja Programu porządkuje działania gminy w spójny model zarządzania dziedzictwem, w którym rozpoznane problemy i potencjały stanowią podstawę podejmowania decyzji przestrzennych, inwestycyjnych, organizacyjnych i społecznych. Pozwala to odejść od działań doraźnych na rzecz postępowania planowego, opartego na aktualnej wiedzy, wczesnym rozpoznawaniu niekorzystnych zmian oraz ocenie osiągniętych efektów.

Wskazane zadania nie stanowią zamkniętego katalogu przedsięwzięć, lecz ramy wyboru działań w latach 2026–2029, dostosowywanych do stanu zasobu, zakresu kompetencji gminy, sytuacji własnościowej i dostępnych możliwości finansowych. Skuteczność Programu będzie zależała przede wszystkim od ciągłości postępowania, współdziałania zaangażowanych podmiotów oraz wykorzystywania zgromadzonych informacji w kolejnych decyzjach dotyczących rozwoju gminy.

7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Instrumentarium realizacji Programu stanowi zestaw praktycznych narzędzi służących wdrażaniu przyjętych priorytetów i zadań. Instrumentarium określa sposoby realizacji Programu, obejmuje narzędzia organizacyjne, ewidencyjne i dokumentacyjne, prawne i planistyczne, finansowe, kontrolne, edukacyjne i informacyjne, a także zasady współpracy z właścicielami zabytków i instytucjami.

Realizacja Programu nie wymaga tworzenia odrębnej instytucji ani rozbudowanego systemu administracyjnego. Realizację Programu należy oprzeć na istniejącej strukturze Urzędu Gminy Sadki i gminnych jednostek organizacyjnych, przy czytelnym podziale odpowiedzialności oraz sprawnym przepływie informacji pomiędzy stanowiskami właściwymi do spraw planowania przestrzennego, inwestycji, gospodarowania mieniem, ochrony środowiska, kultury i edukacji.

Podmioty uczestniczące w realizacji Programu

Rada Gminy Sadki uchwała Program, podejmuje rozstrzygnięcia dotyczące budżetu i aktów planowania przestrzennego oraz rozpatruje sprawozdania z realizacji Programu przedstawiane przez Wójta Gminy Sadki. Uchwały Rady Gminy Sadki określają prawne i finansowe warunki realizacji zadań pozostających w kompetencji gminy.

Wójt Gminy Sadki koordynuje realizację Programu. Zakres odpowiedzialności Wójta Gminy Sadki obejmuje w szczególności prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków, zapewnienie wykorzystywania danych o zabytkach w działalności gminy, ustalanie kolejności przedsięwzięć, współpracę z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków i właścicielami zabytków oraz przygotowywanie sprawozdań z realizacji Programu.

Urząd Gminy Sadki i gminne jednostki organizacyjne wykonują zadania w granicach właściwości poszczególnych stanowisk i jednostek. Zakres działań obejmuje między innymi przygotowanie i prowadzenie inwestycji, gospodarowanie mieniem gminnym, sporządzanie dokumentów planistycznych, organizowanie przedsięwzięć edukacyjnych oraz gromadzenie informacji potrzebnych do oceny realizacji Programu. Wójt Gminy Sadki może wskazać stanowisko odpowiedzialne za bieżącą koordynację Programu, bez tworzenia nowej komórki organizacyjnej.

Właściciele i posiadacze zabytków odpowiadają za utrzymanie zabytków, właściwe przygotowanie i prowadzenie prac oraz uzyskanie wymaganych pozwoleń i uzgodnień. Gmina Sadki może przekazywać informacje, ułatwiać kontakt z właściwymi instytucjami, wspierać poszukiwanie źródeł finansowania i podejmować współpracę w sprawach ważnych dla lokalnego dziedzictwa. Działania podejmowane przez Gminę Sadki nie oznaczają przejęcia obowiązków właścicieli ani posiadaczy zabytków.

Partnerami zewnętrznymi są przede wszystkim Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, działający przy pomocy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu, w tym Delegatury w Bydgoszczy, a także właściciele i zarządcy zabytków, parafie, instytucje kultury, organizacje społeczne, regionaliści i specjaliści właściwych dziedzin. Zakres współpracy z poszczególnymi podmiotami należy dostosować do charakteru zadania.

Narzędzia realizacji programu

I. Narzędzia organizacyjne

Podstawą sprawnej realizacji Programu powinno być wskazanie osoby lub stanowiska koordynującego oraz ustalanie na początku każdego roku najważniejszych działań przewidzianych do wykonania. Roczny zakres prac powinien uwzględniać stan zachowania zabytków, pilność potrzeb, stopień przygotowania dokumentacji, możliwości finansowe oraz zadania wynikające z bieżącej działalności gminy.

Przekazywanie aktualnych informacji o zabytkach pomiędzy stanowiskami Urzędu Gminy umożliwia uwzględnienie ochrony dziedzictwa na etapie planowania inwestycji, zmian zagospodarowania, prac przy gminnym mieniu oraz przygotowywania wydarzeń i materiałów promocyjnych. Wczesne uwzględnienie uwarunkowań konserwatorskich ogranicza ryzyko powstania konfliktów na późniejszych etapach realizacji przedsięwzięć.

II. Narzędzia ewidencyjne i dokumentacyjne

Podstawowym źródłem informacji o lokalnym zasobie jest Gminna ewidencja zabytków. Gminną ewidencję zabytków należy traktować jako dokument roboczy, aktualizowany w związku ze zmianami stanu zachowania obiektów, nowymi ustaleniami

konserwatorskimi, rozbiórkami, przekształceniami, wynikami badań oraz zmianami w rejestrze zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Do narzędzi dokumentacyjnych należą również: rejestr zmian w GEZ, wykaz obiektów wymagających szczególnej obserwacji, aktualny wykaz stanowisk archeologicznych, dokumentacja fotograficzna, karty przeglądów oraz uporządkowany cyfrowy zbiór materiałów. Dokumentacja powinna być prowadzona w możliwie prosty i jednolity sposób, tak aby można było porównywać stan zabytków w kolejnych latach i wykorzystywać informacje w pracy Urzędu Gminy.

III. Narzędzia planistyczne i prawne

Ochrona dziedzictwa powinna być uwzględniana w planie ogólnym Gminy Sadki, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz innych dokumentach wpływających na sposób zagospodarowania terenu. Dane z GEZ i aktualnego wykazu stanowisk archeologicznych należy przekazywać wykonawcom opracowań planistycznych wraz z wnioskami dotyczącymi ochrony historycznych układów, otoczenia zabytków, powiązań widokowych, zieleni i krajobrazu kulturowego.

Każda inwestycja przygotowywana przez Gminę Sadki powinna zostać sprawdzona na wczesnym etapie pod kątem możliwego oddziaływania na zabytki. Szczególne znaczenie ma weryfikacja przedsięwzięć obejmujących roboty ziemne w odniesieniu do danych o stanowiskach archeologicznych. Zakres inwestycji mogącej naruszyć wartości zabytkowe należy odpowiednio wcześniej skonsultować z właściwym organem ochrony zabytków.

Gmina Sadki stosuje instrumenty prawne wyłącznie w granicach kompetencji samorządu gminnego. Stwierdzenie zagrożenia, samowolnych robót, dewastacji lub niszczenia zabytku stanowi podstawę do przekazania informacji właściwemu organowi. Działania Gminy Sadki nie zastępują kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków i organów nadzoru budowlanego ani obowiązków właściciela zabytku.

IV. Narzędzia finansowe

Zadania dotyczące zabytków będących własnością gminy powinny być ujmowane w budżecie, planach inwestycyjnych oraz - w razie potrzeby - w wieloletnim planowaniu finansowym. Gmina może również ubiegać się o środki z programów krajowych, wojewódzkich i europejskich, odpowiednio do rodzaju planowanego przedsięwzięcia.

Właścicielom zabytków mogą być przekazywane informacje o dostępnych programach i wymaganiach związanych z ubieganiem się o pomoc. Dotacje z budżetu Gminy Sadki mogą być udzielane na zasadach określonych w uchwale nr LIX/21/2023 Rady Gminy Sadki z dnia 30 marca 2023 r., pod warunkiem zabezpieczenia środków w budżecie gminy i przeprowadzenia właściwej procedury.

V. Narzędzia właściwego przygotowania prac

Przed rozpoczęciem remontu lub innego przedsięwzięcia przy zabytku należy rozpoznać wartości zabytkowe obiektu, stan zachowania oraz zakres wymagań prawnych. W zależności od rodzaju obiektu i planowanych działań podstawą przygotowania przedsięwzięcia mogą być zalecenia konserwatorskie, ocena techniczna, program prac, projekt budowlany, ekspertyza dotycząca zieleni albo rozpoznanie archeologiczne.

Prace powinny być wykonywane przez osoby posiadające odpowiednią wiedzę i kwalifikacje, po uzyskaniu wymaganych pozwoleń, uzgodnień lub zgłoszeń. Dokumentacja powinna obejmować stan przed rozpoczęciem prac, przebieg prac oraz rezultat przedsięwzięcia. Dokumentacja prac umożliwia ocenę efektów przedsięwzięcia, uzupełnienie GEZ i zachowanie informacji o historycznej substancji.

VI. Narzędzia kontrolne i służące ograniczaniu ryzyka

W przypadku przedsięwzięć prowadzonych przez gminę kontrola obejmuje sprawdzenie zgodności wykonywanych prac z dokumentacją, warunkami uzgodnień, umową oraz zasadami ochrony wartości zabytkowych. Odbiór zadania powinien obejmować także dokumentację wykonanych robót i odnotowanie zmian istotnych dla GEZ.

W odniesieniu do zabytków niebędących własnością gminy narzędzia kontrolne ograniczają się do zakresu wynikającego z kompetencji samorządu. Stwierdzone zagrożenia, dewastację lub roboty mogące prowadzić do zniszczenia zabytku należy dokumentować i przekazywać właściwym organom. Ochronie przed zdarzeniami nadzwyczajnymi służą również gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz dokumentacja umożliwiająca identyfikację najcenniejszych elementów zasobu.

VII. Narzędzia współpracy i informacji

Najskuteczniejsza jest współpraca podejmowana przed rozpoczęciem inwestycji lub remontu. Wczesny kontakt gminy, właściciela, projektanta i służb konserwatorskich pozwala ograniczyć ryzyko błędnych rozwiązań, opóźnień i dodatkowych kosztów. W sprawach wymagających wiedzy specjalistycznej gmina może korzystać z pomocy konserwatorów, architektów, archeologów, historyków sztuki, specjalistów ochrony zieleni i innych ekspertów.

Do instrumentów informacyjnych i społecznych należą strona internetowa gminy, materiały dla właścicieli, edukacja regionalna, spotkania, wystawy, publikacje, oznakowanie zabytków oraz dokumentowanie pamięci lokalnej. Działania prowadzone przez mieszkańców przy dawnych cmentarzach, miejscach pamięci i historycznej zieleni powinny odbywać się za zgodą właściciela lub zarządcy i według wcześniej ustalonego zakresu. Nie mogą zastępować specjalistycznych prac konserwatorskich ani prowadzić do uszkodzenia lub przemieszczania zabytkowych relikwii.

Sposób stosowania instrumentów

Dobór narzędzi powinien być dostosowany do rodzaju zadania. Nie każde przedsięwzięcie wymaga zastosowania wszystkich instrumentów. W praktyce postępowanie powinno przebiegać według prostej zasady:

1. Rozpoznanie: sprawdzenie czy przedsięwzięcie dotyczy zabytku, otoczenia zabytku, historycznego układu przestrzennego lub stanowiska archeologicznego.
2. Odpowiedzialność: ustalenie właściciela, podmiotu odpowiedzialnego oraz wymagań formalnych.
3. Przygotowanie: rozpoznanie wartości i zagrożeń oraz określenie właściwego zakresu działania.
4. Finansowanie i zgody: zabezpieczenie środków oraz uzyskanie wymaganych pozwoleń, uzgodnień lub zgód.
5. Wykonanie: przeprowadzenie zadania przez właściwie przygotowane osoby i udokumentowanie rezultatu.
6. Wykorzystanie wyników: aktualizacja GEZ i dokumentacji gminy oraz uwzględnienie zdobytych informacji w dalszym planowaniu.
7. W pierwszej kolejności stosuje się narzędzia stałe i niskokosztowe: aktualną ewidencję, weryfikację planów i inwestycji, konsultacje, dokumentację i rzetelną informację.

8. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ocena realizacji Programu służy sprawdzeniu, czy zaplanowane zadania zostały podjęte, jakie rezultaty osiągnięto oraz jakie działania należy kontynuować albo skorygować. Ocena obejmuje wykonanie zadań pozostających w kompetencji Gminy Sadki, wykorzystanie dostępnych instrumentów oraz zmiany stanu lokalnego dziedzictwa możliwe do rozpoznania na podstawie dokumentacji gminnej i przeglądów terenowych.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Wójt Gminy Sadki sporządza co dwa lata sprawozdanie z realizacji Programu i przedstawia sprawozdanie Radzie Gminy Sadki. Dla Programu na lata 2026–2029 przewiduje się dwa okresy sprawozdawcze: lata 2026–2027 oraz lata 2028–2029.

System oceny został oparty na zalecanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa powiązaniu zadań ze wskaźnikami, wartościami docelowymi i źródłami danych. Przyjęte rozwiązanie nie wymaga tworzenia odrębnego systemu informatycznego ani dodatkowej komórki organizacyjnej. Podstawę stanowi jedna, aktualizowana na bieżąco karta realizacji Programu oraz dokumenty powstające w ramach zwykłej działalności Urzędu Gminy Sadki i gminnych jednostek organizacyjnych.

Organizacja monitoringu

Wójt Gminy Sadki wskazuje stanowisko odpowiedzialne za zebranie danych i przygotowanie projektu sprawozdania. Stanowiska Urzędu Gminy Sadki oraz gminne jednostki organizacyjne przekazują informacje w zakresie wykonywanych zadań. Informacje od właścicieli zabytków, parafii, szkół, organizacji społecznych i innych partnerów mogą uzupełniać ocenę, jeżeli informacje są dostępne w związku ze współpracą przy realizacji Programu. Program nie ustanawia dodatkowego obowiązku sprawozdawczego dla podmiotów zewnętrznych.

KIERUNEK DZIAŁANIA	PODSTAWOWE WSKAŹNIKI	PODSTAWOWE ŹRÓDŁA DANYCH
1.1 Utrzymywanie aktualnej i użytecznej Gminnej Ewidencji Zabytków	zakończenie procedury aktualizacji GEZ; liczba zmian wpisanych do rejestru zmian; liczba zaktualizowanych kart; stan uporządkowania zasobu cyfrowego	zarządzenia i wykazy GEZ; karty adresowe; rejestr zmian; korespondencja z WUOZ; roboczy zasób cyfrowy
1.2 Systematyczny monitoring stanu zachowania i zagrożeń	sporządzenie listy monitoringu priorytetowego; liczba obiektów i obszarów objętych przeglądem; liczba ocen w kategoriach: poprawa, stan stabilny, pogorszenie, zagrożenie pilne; liczba udokumentowanych interwencji	lista monitoringu; karty przeglądów; dokumentacja fotograficzna; pisma informacyjne i zawiadomienia
1.3 Koordynacja zarządzania, finansowania i reagowania kryzysowego	aktualność wykazu zabytków gminnych; liczba potrzeb ujętych w planach i budżetach; liczba przeanalizowanych naborów, złożonych wniosków i pozyskanych dofinansowań; wykonanie przeglądu planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych	ewidencja mienia; plany inwestycyjne; budżet i wieloletnia prognoza finansowa; dokumentacja naborów i wniosków; plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
2.1 Właściwe utrzymanie i konserwacja zabytków pozostających w zasobie gminy	liczba wykonanych kontroli; liczba prac zabezpieczających, konserwacyjnych i remontowych; wartość wydatków; liczba zadań posiadających dokumentację stanu przed rozpoczęciem prac i po zakończeniu prac	książki obiektów i protokoły kontroli; dokumentacja projektowa i konserwatorska; pozwolenia i uzgodnienia; umowy, faktury i protokoły odbioru; dokumentacja fotograficzna
2.2 Przeciwdziałanie degradacji obiektów zagrożonych i wspieranie racjonalnego użytkowania	liczba obiektów zaliczonych do grupy podwyższonego ryzyka; liczba przekazanych informacji dla właścicieli; liczba interwencji i zawiadomień; liczba wspieranych koncepcji nowego użytkowania	lista monitoringu; karty przeglądów; korespondencja z właścicielami i właściwymi organami; notatki ze spotkań; dokumentacje koncepcyjne
2.3 Zachowanie autentyczności zabudowy wiejskiej, folwarcznej i technicznej	opracowanie informacji dla właścicieli; liczba przekazanych informacji i przeprowadzonych konsultacji; liczba udokumentowanych dobrych praktyk	materiał informacyjny; strona internetowa gminy; rejestr korespondencji i konsultacji; dokumentacja fotograficzna
2.4 Współpraca na rzecz dziedzictwa sakralnego, ruchomego i sepulkralnego	liczba kontaktów roboczych i rozpoznanych potrzeb; liczba konsultowanych albo wspieranych projektów, prac i wniosków; liczba udokumentowanych zmian stanu zachowania	notatki ze spotkań; korespondencja; dokumentacja prac; wnioski o dofinansowanie; materiały przekazane przez właścicieli i zarządców
3.1 Włączenie aktualnego rozpoznania zabytków do polityki przestrzennej gminy	liczba procedur planistycznych z przekazaniem aktualnych danych GEZ i danych archeologicznych; liczba projektów zweryfikowanych przed opiniowaniem i uzgadnianiem; zakres wprowadzonych ustaleń ochronnych	dokumentacja planistyczna; wnioski do planów; wykazy przekazanych danych; projekty aktów; opinie i uzgodnienia WUOZ
3.2 Zachowanie układów ruralistycznych, zespołów rezydencjonalno-folwarcznych i ekspozycji	liczba gminnych inwestycji i spraw planistycznych poddanych ocenie wpływu na układ historyczny albo krajobraz; liczba projektów skorygowanych na podstawie oceny	dokumentacja inwestycyjna i planistyczna; analizy widokowe lub przestrzenne; notatki z konsultacji; opinie i uzgodnienia

3.3 Ochrona historycznej zieleni i miejsc sepulkralnych	liczba dawnych cmentarzy objętych zestawieniem; liczba miejsc posiadających dokumentację; liczba przeglądów parków, alei, starodrzewu i dawnych cmentarzy; liczba wykonanych działań porządkowych, zabezpieczających i pielęgnacyjnych	zestawienie dawnych cmentarzy; karty przeglądów; dokumentacja fotograficzna; opinie specjalistyczne; zgody, umowy i protokoły wykonanych prac
3.4 Zapobieganie naruszaniu stanowisk archeologicznych	aktualność wykazu stanowisk; liczba i udział procentowy gminnych inwestycji ziemnych sprawdzonych pod kątem archeologicznym; liczba konsultacji, zawiadomień i przypadkowych odkryć	wykaz stanowisk archeologicznych; dokumentacja AZP i dane WUOZ; karty przygotowania inwestycji; korespondencja i zawiadomienia
4.1 Powszechnie dostępna informacja i edukacja regionalna	aktualizacja strony internetowej poświęconej dziedzictwu; liczba działań edukacyjnych i uczestników; liczba materiałów edukacyjnych	strona internetowa gminy; programy i sprawozdania z wydarzeń; listy obecności, jeżeli są prowadzone; publikacje i materiały edukacyjne
4.2 Dokumentowanie dziedzictwa niematerialnego i pamięci lokalnej	określenie tematów dokumentacyjnych; liczba zarejestrowanych relacji, fotografii, dokumentów i opisów; utworzenie repozytorium cyfrowego; liczba sposobów wykorzystania materiałów	wykaz tematów; formularze zgód; karty opisu; repozytorium cyfrowe; publikacje, wystawy i materiały edukacyjne
4.3 Oznakowanie, interpretacja i odpowiedzialne udostępnianie dziedzictwa	opracowanie koncepcji i listy miejsc priorytetowych; liczba oznakowanych albo zinterpretowanych miejsc; liczba materiałów informacyjnych i uporządkowanych działań społecznych	koncepcja oznakowania; lista miejsc; projekty i treści tablic; zgody właścicieli, zarządców i właściwych organów; dokumentacja wydarzeń i działań społecznych

Zakres dwuletniego sprawozdania

Sprawozdanie z realizacji Programu powinno mieć zwięzłą formę i obejmować:

- wskazanie okresu objętego sprawozdaniem;
- zestawienie wykonanych, prowadzonych i niepodjętych zadań według czterech priorytetów Programu;
- wartości wskaźników oraz ocenę osiągnięcia standardów określonych w tabeli;
- zestawienie wydatków poniesionych przez Gminę Sadki oraz pozyskanych środków zewnętrznych;
- syntetyczną ocenę zmian stanu zachowania, nowych zagrożeń i najpilniejszych potrzeb;
- zalecenia na kolejny okres realizacji albo do następnej edycji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Pierwsze sprawozdanie służy planowaniu prac na lata 2028–2029, a drugie sprawozdanie, opracowaniu kolejnego Programu oraz aktualizacji diagnozy, zadań i wartości docelowych.

9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1.17. ZASADY OGÓLNE I ŚRODKI GMINY

Finansowanie opieki nad zabytkami spoczywa przede wszystkim na właścicielu lub posiadaczu zabytku. Zgodnie z art. 71 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku finansuje prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane prowadzone przy zabytku. Finansowanie opieki nad zabytkami, do których tytuł prawny posiada Gmina Sadki, należy do zadań własnych gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami nie stanowi samodzielnej podstawy wypłaty dotacji i nie gwarantuje finansowania wskazanych przedsięwzięć. Zadania dotyczące mienia Gminy Sadki mogą być finansowane z budżetu gminy, a w przypadku przedsięwzięć wieloletnich również na podstawie wieloletniej prognozy finansowej. Zakres wydatków w poszczególnych latach zależy od uchwały budżetowej, stanu przygotowania zadania oraz możliwości pozyskania środków zewnętrznych.

Gmina Sadki posiada lokalną podstawę udzielania dotacji właścicielom i posiadaczom zabytków. Zasady udzielania dotacji określa uchwała nr LIX/21/2023 Rady Gminy Sadki z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego z 2023 r. poz. 2408).

Uchwała nr LIX/21/2023 przewiduje możliwość udzielenia dotacji w wysokości do 100% nakładów koniecznych, określonych w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wartość 100% stanowi górną granicę dopuszczalnego wsparcia, a nie gwarantowany poziom finansowania. Przyznanie dotacji wymaga zabezpieczenia środków w budżecie Gminy Sadki, złożenia kompletnego wniosku oraz przeprowadzenia procedury zgodnej z uchwałą. Samo obowiązywanie uchwały nie oznacza prowadzenia stałego naboru w każdym roku budżetowym.

1.18. MOŻLIWE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

ŹRÓDŁO	ZAKRES MOŻLIWEGO WSPARCIA	NAJWAŻNIEJSZE WARUNKI I OGRANICZENIA
Budżet Gminy Sadki	Finansowanie prac przy zabytkach stanowiących mienie gminne oraz możliwość udzielania dotacji na prace przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.	Podstawę stanowią coroczna uchwała budżetowa i uchwała nr LIX/21/2023. Dostępność dotacji zależy od zabezpieczenia środków oraz uruchomienia właściwej procedury.
Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Przepisy dopuszczają finansowanie prac planowanych albo refundację w przypadkach określonych w ustawie.	Samo ujęcie obiektu w gminnej ewidencji zabytków nie wystarcza. Dotacja wynosi co do zasady do 50% nakładów koniecznych, a do 100% wyłącznie w przypadkach wskazanych w ustawie.
Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego	Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na terenie województwa.	Zasady określa uchwała nr XXXV/508/21 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z późniejszymi zmianami. Nabory są prowadzone według terminów, wzorów i kryteriów ogłaszanych przez samorząd województwa.
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego – program „Ochrona zabytków”	Wsparcie prac przy zabytkach nieruchomości i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Program obejmuje zadania planowane oraz odrębny tryb refundacji, zgodnie z regulaminem danego naboru.	Program ma charakter konkursowy. Zakres kosztów kwalifikowanych musi odpowiadać art. 77 ustawy oraz regulaminowi programu. Ujęcie wyłącznie w gminnej ewidencji zabytków nie jest wystarczające.
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego – pozostałe programy	Program „Ochrona zabytków archeologicznych” może wspierać rozpoznanie, dokumentowanie i upowszechnianie dziedzictwa archeologicznego. Inne programy mogą obejmować między innymi edukację, kulturę tradycyjną, cyfryzację lub rozwój instytucji kultury.	Wsparcie zależy od zakresu konkretnego programu.
Fundusz Kościelny	Wsparcie kościelnych osób prawnych w zakresie remontów i konserwacji zabytkowych obiektów sakralnych i kościelnych, przede wszystkim prac zabezpieczających podstawową substancję budowlaną.	Zakres podmiotowy i rzeczowy jest węższy niż w programach konserwatorskich. Prace przy wyposażeniu ruchomym lub polichromiach mogą być finansowane jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach, zgodnie z regulaminem naboru.
Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021–2027	Możliwe wsparcie większych przedsięwzięć dotyczących infrastruktury kultury, adaptacji obiektów dziedzictwa do funkcji publicznych, rewitalizacji oraz rozwoju oferty kulturalnej, jeżeli właściwy nabór obejmuje taki zakres.	Projekt musi odpowiadać celom programu, właściwej strategii terytorialnej i warunkom naboru. Program nie jest ogólnym źródłem finansowania bieżącego utrzymania każdego zabytku.

ŹRÓDŁO	ZAKRES MOŻLIWEGO WSPARCIA	NAJWAŻNIEJSZE WARUNKI I OGRANICZENIA
Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 (FEnIKS)	Możliwe wsparcie dużych, kompleksowych projektów dotyczących infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego, połączonych z udostępnieniem społecznym, edukacją i trwałym wykorzystaniem obiektu.	Ostatni konkursowy nabór infrastrukturalny w Priorytecie VII zakończył się w 2025 r. Wykorzystanie programu wymaga ogłoszenia kolejnego naboru albo spełnienia warunków innej dostępnej ścieżki wsparcia.
Mechanizmy Finansowe EOG i Norweski Mechanizm Finansowy 2021–2028 – Program „Kultura”	Możliwe wsparcie zintegrowanych przedsięwzięć obejmujących odnowę dziedzictwa, trwałe zarządzanie, wykorzystanie społeczne i zaangażowanie lokalnej społeczności. W okresie opracowywania Programu prowadzono nabór dotyczący rewitalizacji dziedzictwa kulturowego.	Program jest przeznaczony przede wszystkim dla rozbudowanych projektów o znacznej wartości. Należy każdorazowo sprawdzić katalog wnioskodawców, minimalną wartość wsparcia, wymagania partnerskie i termin naboru.
Środki właścicieli, darowizny, sponsoring i współpraca społeczna	Środki własne właściciela lub posiadacza, darowizny, sponsoring, zbiórki prowadzone zgodnie z przepisami oraz projekty organizacji społecznych mogą uzupełniać finansowanie publiczne.	Finansowanie prywatne nie zwalnia z obowiązku uzyskania wymaganych pozwoleń, dokonania zgłoszeń oraz prowadzenia prac zgodnie z zasadami ochrony zabytków.

1.19. WARUNKI PRZYGOTOWANIA I ŁĄCZENIA FINANSOWANIA

Dobór źródła finansowania powinien następować po ustaleniu statusu prawnego obiektu, zakresu planowanych prac oraz podmiotu uprawnionego do złożenia wniosku. W celu ograniczenia ryzyka odrzucenia wniosku albo uznania wydatków za niekwalifikowane należy stosować następujące zasady:

1. przed przygotowaniem wniosku należy ustalić, czy zabytek jest wpisany do rejestru zabytków, znajduje się w gminnej ewidencji zabytków albo posiada inny status wymagany przez dany program;
2. wnioskodawca powinien wykazać tytuł prawny do zabytku oraz prawo do prowadzenia planowanych prac;
3. zakres rzeczowy zadania powinien wynikać z rozpoznania stanu zachowania zabytku, programu prac konserwatorskich lub dokumentacji projektowej, kosztorysu oraz wymaganych decyzji i pozwoleń;
4. termin rozpoczęcia prac musi odpowiadać regulaminowi źródła finansowania; prac nie należy rozpoczynać przed potwierdzeniem kwalifikowalności wydatków, chyba że regulamin wyraźnie dopuszcza refundację;
5. w przypadku zabytku wykorzystywanego do działalności gospodarczej należy sprawdzić zasady pomocy publicznej albo pomocy de minimis;
6. łączenie kilku źródeł finansowania wymaga ujawnienia wszystkich dotacji i zachowania zakazu podwójnego finansowania; łączna wartość dotacji publicznych na ten sam zakres nie może przekroczyć wartości nakładów koniecznych;
7. plan finansowy powinien obejmować wkład własny, wydatki niekwalifikowane, koszty nadzoru i dokumentacji oraz środki potrzebne do utrzymania efektów po zakończeniu zadania.

1.20. INSTRUMENTY CZASOWE I NABORY OKRESOWE

Rządowy Program Odbudowy Zabytków był czasowym instrumentem wsparcia uruchomionym w 2023 r. Gmina Sadki korzystała z Programu przy finansowaniu zadań dotyczących lokalnych zabytków. Według stanu na dzień opracowania niniejszej części nie ogłoszono kolejnego naboru ogólnopolskiego. Rządowy Program Odbudowy Zabytków nie został zatem przyjęty jako stałe źródło finansowania na lata 2026–2029. W przypadku uruchomienia nowej edycji możliwość udziału Gminy Sadki powinna zostać oceniona na podstawie nowych zasad naboru, zakresu zadań Programu i możliwości budżetowych gminy. Terminy naborów, katalogi wnioskodawców, poziomy dofinansowania i zakres kosztów kwalifikowanych mogą ulegać zmianie w okresie obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Przed przygotowaniem każdego wniosku należy sprawdzić aktualne dokumenty na stronach instytucji zarządzającej danym źródłem finansowania. Informacja o możliwości uzyskania dotacji nie może być traktowana jako zapewnienie przyznania środków.

Nie istnieje jedno stałe źródło zapewniające finansowanie wszystkich zadań związanych z opieką nad zabytkami. Największe znaczenie ma zatem odpowiednio wczesne przygotowanie przedsięwzięć, obejmujące ustalenie kolejności potrzeb, opracowanie dokumentacji, uzyskanie wymaganych pozwoleń oraz dopasowanie zakresu zadania do warunków właściwego programu pomocowego.

W okresie obowiązywania Programu Gmina Sadki powinna systematycznie aktualizować informacje o naborach oraz prowadzić wykaz zadań przygotowanych do zgłoszenia po pojawieniu się możliwości uzyskania dofinansowania. Takie podejście pozwoli racjonalnie łączyć dostępne środki, ograniczyć ryzyko utraty możliwości aplikowania oraz kierować wsparcie do przedsięwzięć mających największe znaczenie dla zachowania lokalnego dziedzictwa.

10. PODSUMOWANIE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadki na lata 2026–2029 stanowi podstawę prowadzenia uporządkowanej i długofalowej polityki wobec lokalnego dziedzictwa. Program łączy rozpoznanie zasobu zabytkowego z oceną stanu zachowania, analizą zagrożeń oraz określeniem zadań możliwych do wykonania w granicach kompetencji i możliwości finansowych gminy.

Dziedzictwo Gminy Sadki jest związane przede wszystkim z wiejskim i rolniczym krajobrazem Krajny. Szczególne znaczenie mają historyczne układy miejscowości, zespoły rezydencjonalne i folwarczne, zabytki sakralne, dawne cmentarze, parki i aleje, tradycyjna zabudowa wiejska, obiekty techniki, stanowiska archeologiczne oraz lokalne tradycje i pamięć mieszkańców. Wartość zasobu wynika zarówno z cech poszczególnych zabytków, jak i z zachowanych powiązań przestrzennych, krajobrazowych i historycznych.

Przeprowadzona diagnoza wykazała potrzebę przeciwdziałania degradacji obiektów nieużytkowanych, stopniowej utracie autentyzmu tradycyjnej zabudowy, fragmentacji dawnych zespołów folwarcznych, zanikaniu reliktyw cmentarzy i historycznej zieleni oraz przekształceniom osłabiającym czytelność historycznych układów przestrzennych. Ochrony wymaga również dziedzictwo archeologiczne, szczególnie narażone na zniszczenie podczas robót ziemnych, inwestycji liniowych, prac melioracyjnych i innych głębokich ingerencji w grunt.

Odpowiedzią na rozpoznane potrzeby są cztery uzupełniające się obszary działania: skuteczne zarządzanie zasobem, zachowanie zabytków i przeciwdziałanie utracie wartości, ochrona krajobrazu kulturowego i historycznych struktur przestrzennych oraz upowszechnianie wiedzy i wzmacnianie społecznej odpowiedzialności za dziedzictwo. Realizacja Programu opiera się między innymi na aktualnej Gminnej ewidencji zabytków, systematycznym monitorowaniu stanu zachowania, właściwym gospodarowaniu mieniem gminnym, uwzględnianiu dziedzictwa w planowaniu przestrzennym, współpracy z właścicielami i instytucjami ochrony zabytków oraz prowadzeniu działań edukacyjnych i dokumentacyjnych.

Program określa również praktyczne zasady koordynacji, monitorowania i finansowania zadań. Ocena wykonania będzie prowadzona na podstawie prostych wskaźników i dokumentów pozostających w dyspozycji Gminy Sadki, a wyniki oceny zostaną wykorzystane przy sporządzaniu dwuletnich sprawozdań oraz planowaniu kolejnych

działań. Finansowanie będzie zależało od sytuacji własnościowej, rodzaju zadania, środków zabezpieczonych w budżecie oraz możliwości pozyskania dotacji zewnętrznych.

Skuteczność Programu będzie zależała przede wszystkim od ciągłości postępowania, wykorzystywania aktualnej wiedzy o zabytkach, odpowiednio wczesnego przygotowywania przedsięwzięć oraz współpracy organów gminy, właścicieli, zarządców, mieszkańców i instytucji ochrony zabytków. Program nie stanowi zamkniętego wykazu inwestycji, lecz wyznacza ramy podejmowania odpowiedzialnych decyzji służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego Gminy Sadki dla przyszłych pokoleń.

11. ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK NR 1 – GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
1	Anieliny		Cmentarz ewangelicki	połowa XIX w.	44	Anieliny
2	Anieliny		Cmentarz ewangelicki II	koniec XIX w.	69	Anieliny
3	Anieliny	Anieliny 38	Dom nr 38	XIX/XX w.	238	Anieliny
4	Anieliny	Anieliny 57	Dom nr 57	XIX/XX w.	195/1	Anieliny
5	Anieliny	Anieliny 65	Dworzec i dom nr 65	XIX/XX w.	92/3	Anieliny
6	Anieliny	Anieliny 66	Dom nr 66	XIX/XX w.	143	Anieliny
7	Bnin	Bnin	Układ ruralistyczny	XIX w. – pocz. XX w.	układ	Bnin
8	Bnin	Bnin	Cmentarz ewangelicki	prawdopodobnie koniec XIX w.	3040	Mrozowo
9	Bnin	Bnin 2	Dawna szkoła	1. połowa XX w.	36/3	Bnin
10	Bnin	Bnin 34	Dom nr 34	prawdopodobnie XIX/XX w.	141/3	Bnin
11	Broniewo	Broniewo 30	Założenie dworsko-parkowe	około 1905 r.	85/1; 85/8; 85/7; 85/6; 85/5; 85/9 (fragment)	Broniewo
12	Broniewo	Broniewo 30	Dwór	około 1905 r.	85/8	Broniewo
13	Broniewo	Broniewo 30	Park	1. połowa XX w.	85/1; 85/8; 85/7; 85/6; 85/5; 85/9 (fragment)	Broniewo
14	Dębionek	Dębionek	Cmentarz ewangelicki	1. połowa XIX w.	290	Dębionek
15	Dębionek	Dębionek 9	Dwór obecnie dom nr 9	1900 r.	182/11	Dębionek
16	Dębionek	Dębionek 19	Dom nr 19	początek XX w.	109	Dębionek
17	Dębionek	Dębionek 20	Dom nr 20	1907 r.	108/2 i 107/1	Dębionek
18	Dębionek	Dębionek 20	Budynek gospodarczy	1900 r.	107/2	Dębionek
19	Dębionek	Dębionek 30	Dom nr 30	początek XX w.	124/1	Dębionek
20	Dębionek	Dębionek 31	Szkoła obecnie dom nr 31	XIX/XX w.	139/1	Dębionek
21	Dębowo	–	Cmentarz ewangelicki	XIX w.	159	Dębowo
22	Dębowo	–	Cmentarz ewangelicki II	XIX w.	136	Dębowo
23	Dębowo	–	Cmentarz rzymskokatolicki	XIX w.	171/1; 33; 32/2	Dębowo
24	Dębowo	Bohaterów 10	Kościół pw. św. Michała Archanioła w zespole kościoła parafialnego	1935 r.	32/2	Dębowo
25	Dębowo	Bohaterów 10	Ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego	około 1935 r.	32/2	Dębowo
26	Dębowo	Bohaterów 17	Szkoła obecnie dom nr 17	XIX w.	35	Dębowo

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
27	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Założenie folwarczne	2. połowa XIX w.	169	Dębowo
28	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Wolarnia	1869 r.	169	Dębowo
29	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Stajnia obecnie owczarnia	1896 r.	169	Dębowo
30	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Stodoła	1895 r.	169	Dębowo
31	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Chlewnia	2. połowa XIX w.	169	Dębowo
32	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Obora	2. połowa XIX w.	169	Dębowo
33	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Wieża ciśnień	2. połowa XIX w.	169	Dębowo
34	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Wozownia obecnie magazyn	2. połowa XIX w.	169	Dębowo
35	Dębowo	-	Dom mieszkalny w zespole	2. połowa XIX w. (?)	169	Dębowo
36	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Park	2. połowa XIX w.	169; 180 (fragment)	Dębowo
37	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Lodownia	koniec XIX w.	169	Dębowo
38	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Cmentarz rodowy	prawdopodobnie 2. połowa XIX w.	169	Dębowo
39	Dębowo	Bohaterów przy nr 2	Gorzelnia	1902 r.	175	Dębowo
40	Dębowo	Śmielińska 12/14, Rzeczna 1	Kapliczka	1929 r.	105	Dębowo
41	Jadwiżyn	Jadwiżyn 3	Dom nr 3	XIX w.	147	Jadwiżyn
42	Jadwiżyn	Jadwiżyn przy nr 3	Budynek gospodarczy	XIX w.	147	Jadwiżyn
43	Jadwiżyn	Jadwiżyn 6	Dom nr 6	XIX/XX w.	177/5	Jadwiżyn
44	Jadwiżyn	Jadwiżyn 9	Dom nr 9	XIX/XX w.	141	Jadwiżyn
45	Jadwiżyn	Jadwiżyn 24	Szkoła obecnie dom nr 24	XIX w.	159	Jadwiżyn
46	Jadwiżyn	Jadwiżyn 34	Budynek kolejowy obecnie mieszkalny	XIX w.	120/3 i 188/2	Jadwiżyn
47	Kraczki	–	Cmentarz ewangelicki	XIX w.	48	Kraczki
48	Kraczki	-	Cmentarz epidemiczny	prawdopodobnie XIX w.	26/3	Kraczki
49	Kraczki	Kraczki	Kapliczka	początek XX w.	26/3	Kraczki
50	Kraczki	Kraczki	Kaplica	1869 r.	77	Kraczki
51	Kraczki	Kraczki	Pozostałości parku	XIX w.	69/8	Kraczki
52	Kraczki	Kraczki 22	Młyn wodny obecnie budynek mieszkalny	początek XX w.	66/1	Kraczki
53	Kraczki	Kraczki 30-31	Budynek mieszkalny	prawdopodobnie początek XX w.	80/3	Kraczki
54	Kraczki	Kraczki 34	Szkoła obecnie budynek mieszkalny	prawdopodobnie początek XX w.	78/2	Kraczki

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
55	Kraczki	Kraczki-Sadki	Aleja kasztanowa Sadki-Kraczki	początek XX w.	79/2 (Kraczki); 284 (Sadki)	Kraczki
56	Łódzia		Cmentarz epidemiczny	XIX w.	26	Łódzia
57	Łódzia	–	Cmentarz ewangelicki	XIX w.	3046/1	Śmielin
58	Łódzia	Łódzia 15	Dom nr 15	prawdopodobnie początek XX w.	74	Łódzia
59	Łódzia	Łódzia 27	Dom nr 27	prawdopodobnie początek XX w.	25 / 4	Łódzia
60	Łódzia	Łódzia 27	Budynek gospodarczy	prawdopodobnie początek XX w.	25/4	Łódzia
61	Łódzia	Łódzia 28	Dom nr 28	prawdopodobnie początek XX w.	25/3	Łódzia
62	Mrozowo	Mrozowo	Kaplica pw. NMP Królowej Wszechświata	1889 r.	44/1	Mrozowo
63	Mrozowo	Mrozowo 1	Rządcówka w zespole folwarcznym	1890 r.	206	Mrozowo
64	Mrozowo	Mrozowo	Obora w zespole folwarcznym	1872 r.	207/2	Mrozowo
65	Mrozowo	Mrozowo	Stajnia w zespole folwarcznym	1890 r.	207/2	Mrozowo
66	Mrozowo	Mrozowo 15	Czworak obecnie dom nr 15	1912 r.	186	Mrozowo
67	Mrozowo	Mrozowo 16	Szkoła obecnie dom nr 16	początek XX w.	17/2	Mrozowo
68	Radzicz	Radzicz	Cmentarz ewangelicki obecnie rzymskokatolicki	XIX/XX w.	238	Radzicz
69	Radzicz	Radzicz 28	Dom nr 28	1902 r.	188/7	Radzicz
70	Radzicz	Radzicz 34	Dom nr 34	prawdopodobnie początek XX w.	237/1	Radzicz
71	Radzicz	Radzicz 36	Kościół ewangelicki obecnie rzymskokatolicki pw. św. Andrzeja Boboli	1860 r.	219	Radzicz
72	Radzicz	Radzicz 38	Szkoła obecnie biblioteka	prawdopodobnie XIX/XX w.	222/4	Radzicz
73	Radzicz	Radzicz 58	Gorzelnia dworska	około 1900 r.	178/3	Radzicz
74	Sadki	Sadki	Układ ruralistyczny	1288 r., XVIII w., XIX-XX w.	układ	Sadki
75	Sadki	–	Cmentarz ewangelicki	XIX w.	201/1	Sadki
76	Sadki	–	Cmentarz epidemiczny	XIX w.	3/2	Sadki
77	Sadki	–	Cmentarz ewangelicki II	XIX w.	69/2	Sadki
78	Sadki	Kasztanowa/ A. Mickiewicza	Cmentarz rzymskokatolicki parafii św. Wojciecha	1843 r.	269	Sadki

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
79	Sadki	Kasztanowa	Kaplica grobowa rodziny Robowskich na cmentarzu parafialnym	1915 r.	269	Sadki
80	Sadki	Bohaterów 1	Gorzelnia	koniec XIX w.	66	Sadki
81	Sadki	Kasztanowa 1	Dom nr 1	prawdopodobnie początek XX w.	271/1	Sadki
82	Sadki	Kasztanowa 2	Kościół parafialny pw. św. Wojciecha	około 1762 r.	405	Sadki
83	Sadki	Kasztanowa 2	Plebania	prawdopodobnie początek XX w.	406	Sadki
84	Sadki	Kościelna 7	Przedszkole	prawdopodobnie początek XX w.	398	Sadki
85	Sadki	Lipowa 2	Dwór	XIX w.	10/3	Sadki
86	Sadki	Strażacka 14	Organistówka obecnie dom mieszkalny	prawdopodobnie XIX/XX w.	395/2	Sadki
87	Sadki	Ignacego Tomysłaka 1	Budynek mieszkalno-usługowy	początek XX w.	181/2	Sadki
88	Sadki	Ignacego Tomysłaka 10	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	389	Sadki
89	Sadki	Ignacego Tomysłaka 17	Dom nr 17	XIX/XX w.	186/1	Sadki
90	Sadki	Ignacego Tomysłaka 18	Dom nr 18	XIX/XX w.	387	Sadki
91	Sadki	Ignacego Tomysłaka przy nr 18	Budynek gospodarczy	XIX/XX w.	387	Sadki
92	Sadki	Ignacego Tomysłaka 43	Budynek Poczty	XIX/XX w.	505/2	Sadki
93	Sadki	Ignacego Tomysłaka 67	Dom nr 67	XIX/XX w.	213/4	Sadki
94	Sadki	Ignacego Tomysłaka 71	Dom nr 71	XIX w.	216/5	Sadki
95	Sadki	Wyrzyska 4	Dwór, obecnie biurowiec RSP	prawdopodobnie XIX/XX w.	336/5	Sadki
96	Sadki	Wyrzyska 8	Dom nr 8	XIX/XX w.	335	Sadki
97	Sadki	Wyrzyska 15	Dom nr 15	prawdopodobnie początek XX w.	363	Sadki
98	Sadki	Wyrzyska 17	Dom nr 17	XIX/XX w.	362	Sadki
99	Sadki	Wyrzyska 17	Budynek gospodarczy	XIX/XX w.	362	Sadki
100	Sadki	Wyrzyska 39	Dom nr 39	prawdopodobnie początek XX w.	352/2	Sadki
101	Sadki	Wyrzyska 41	Budynek gospodarczy	prawdopodobnie początek XX w.	352/2	Sadki

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
102	Sadki	Wyrzyska 48	Młyn	prawdopodobnie początek XX w.	325/2	Sadki
103	Sadkowski Młyn	Sadkowski Młyn	Młyn	1899 r.	516/1	Sadki
104	Sadkowski Młyn	Sadkowski Młyn 1	Dom nr 1	XIX w.	516/3	Sadki
105	Sadkowski Młyn	Sadkowski Młyn 2	Dwór	prawdopodobnie XIX/XX w.	512	Sadki
106	Sadkowski Młyn	Sadkowski Młyn przy nr 2	Budynek gospodarczy	prawdopodobnie XIX/XX w.	512	Sadki
107	Sadkowski Młyn	Sadkowski Młyn	Cmentarz ewangelicki	prawdopodobnie XIX/XX w.	512	Sadki
108	Samostrzel	Samostrzel	Układ ruralistyczny	XIII w. - geneza miejscowości XVIII–XIX w. – zasadnicze ukształtowanie zachowanego układu, z przekształceniami w XIX i na początku XX w.	układ	Samostrzel
109	Samostrzel	Samostrzel	Cmentarz ewangelicki	XIX w.	3062/3	Samostrzel
110	Samostrzel	Samostrzel (Borek)	Cmentarz ewangelicki	2. połowa XIX w.	3062/3	Samostrzel
111	Samostrzel	Samostrzel przy nr 19	Cmentarz epidemiczny	2. połowa XIX w.	473	Samostrzel
112	Samostrzel	Samostrzel	Założenie pałacowe	XVIII–XIX w. pałac wzniesiony przed 1749 r., przebudowany ok. 1825 r. i ok. 1880 r.; park krajobrazowy XVIII/XIX w., XX w.	3/3, 4, 5/3, 5/12, 330 i 331 oraz fragmenty: 1/13, 1/14, 1/16, 1/17, 3/2, 3/12, 3/14, 3/15, 3/17, 3/18, 5/10, 5/11, 5/13, 6/2, 7/4, 110, 332, 442 i 706;	Samostrzel
113	Samostrzel	Samostrzel 13	Pałac	XVIII–XIX w. pałac wzniesiony przed 1749 r., przebudowany ok. 1825 r. i ok. 1880 r.;	5/3	Samostrzel

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
114	Samostrzel	Samostrzel przy nr 13	Park	XVIII/XIX w.	3/3, 4, 5/3, 5/12, 330 i 331 oraz fragmenty: 1/13, 1/14, 1/16, 1/17, 3/2, 3/12, 3/14, 3/15, 3/17, 3/18, 5/10, 5/11, 5/13, 6/2, 7/4, 110, 332, 442 i 706	Samostrzel
115	Samostrzel	Samostrzel	Założenie folwarczne	XIX w.	135/2, 135/4 i 135/5 oraz fragmenty: 19, 132 i 134	Samostrzel
116	Samostrzel	Samostrzel	Browar	1880 r.	5/3	Samostrzel
117	Samostrzel	Samostrzel	Gorzelnia	1910 r.	135/5	Samostrzel
118	Samostrzel	Samostrzel	Płatkarnia	1910 r.	135/5	Samostrzel
119	Samostrzel	Samostrzel	Budynek gospodarczy	prawdopodobnie XIX/XX w.	135/2	Samostrzel
120	Samostrzel	Samostrzel	Stodoła	prawdopodobnie XIX/XX w.	135/5	Samostrzel
121	Samostrzel	Samostrzel	Stodoła II	prawdopodobnie XIX/XX w.	135/5	Samostrzel
122	Samostrzel	Samostrzel	Stodoła później owczarnia	prawdopodobnie XIX/XX w.	135/5	Samostrzel
123	Samostrzel	Samostrzel	Obora później chlewnia	prawdopodobnie XIX/XX w.	135/5	Samostrzel
124	Samostrzel	Samostrzel	Wolarnia później chlewnia	XIX w.	135/5	Samostrzel
125	Samostrzel	Samostrzel	Garaże na lokomobile	prawdopodobnie XIX/XX w.	135/5	Samostrzel
126	Samostrzel	Samostrzel	Pozostałości ogrodzenia	XIX w.	135/5, 134; 137/10	Samostrzel
127	Samostrzel	Samostrzel 18 i 18a	Oficyna i dom pisarza	prawdopodobnie przełom XIX i XX w.	474 i 348/2	Samostrzel
128	Samostrzel	Samostrzel	Kaplica pw. św. Stanisława Kostki	1889 r., rozbudowa 4. ćwierć XX w.	133/2	Samostrzel
129	Samostrzel	Samostrzel	Ogrodzenie przy kaplicy	XX w.	133/2	Samostrzel
130	Samostrzel	Samostrzel 32	Ośmiorak obecnie budynek mieszkalny	1927 r.	376	Samostrzel
131	Samostrzel	Samostrzel 33	Szkoła obecnie budynek mieszkalny	prawdopodobnie początek XX w.	137/1	Samostrzel
132	Samostrzel	Samostrzel 35	Czworak obecnie budynek mieszkalny	około 1900 r.	432	Samostrzel

Lp.	Miejscowość	Adres	Nazwa obiektu	Datowanie	Działka	Obręb
133	Samostrzel	Samostrzel 43	Budynek mieszkalny w zespole budynków kolejowych	2. połowa XIX w.	148/1	Samostrzel
134	Samostrzel	Samostrzel przy nr 43	Budynek gospodarczy w zespole budynków kolejowych	prawdopodobnie przełom XIX i XX w.	148/1	Samostrzel
135	Samostrzel	Samostrzel 44	Nastawnia w zespole budynków kolejowych	prawdopodobnie 2. połowa XIX w.	148/2	Samostrzel
136	Samostrzel	Samostrzel	Kapliczka z figurką Matki Bożej	XX w.	1/13	Samostrzel
137	Samostrzel	Samostrzel	Kapliczka przydrożna	początek XX w.	137/10	Samostrzel
138	Samostrzel	Samostrzel-Sadki	Aleja kasztanowa Samostrzel-Sadki	prawdopodobnie przełom XIX i XX w.	19 (Samostrzel), 453 (Sadki)	Samostrzel
139	Śmielin	Kościelna 17	Budynek mieszkalny	XIX/XX w.	163/1	Śmielin
140	Śmielin	Leśna 5	Poniatówka	1. połowa XX w.	203/2	Śmielin

**ZAŁĄCZNIK NR 2 – GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH³**

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
1	Anieliny	1	37-33	69	OR, WSR	
2	Anieliny	2	37-33	70	EK, KŁ, WSR, NOW	
3	Anieliny	3	37-33	71	WSR, PSR	
4	Anieliny	4	37-33	72	KŁ	
5	Anieliny	5	37-33	73	KPL, OR, WSR	
6	Anieliny	6	37-33	74	EK	
7	Anieliny	7	37-33	75	KŁ, OR, WSR	
8	Anieliny	8	37-33	76	KPL, KŁ, OR	
9	Anieliny	9	37-33	77	OR	
10	Anieliny	10	37-33	78	KŁ, OR, PSR	
11	Bnin	1	37-32	101	KP	A
12	Bnin	2	37-32	102	HA-LA	
13	Bnin	3	37-32	103	NOW	
14	Bnin	4	37-32	104	PSR	
15	Bnin	5	37-32	105	HA-LA, OR, NOW	
16	Bnin	6	37-32	106	PSR	
17	Bnin	7	37-32	107	HA-LA, PSR	
18	Bnin	8	37-32	108	HA-LA	
19	Bnin	9	37-32	109	KAK, OR	
20	Bnin	10	37-32	110	HA-LA	
21	Bnin	11	37-32	111	WSR, PSR	
22	Bnin	12	37-32	112	KAK, OR, PSR	
23	Bnin	13	37-32	113	NOW	
24	Broniewo	1	35-33	46	KPOM	A
25	Broniewo	2	35-33	48	HA	
26	Broniewo	3	35-33	47	PSR	
27	Broniewo	4	35-33	45	KPOM	
28	Broniewo	6	35-33	44	KPOM, PSR	
29	Broniewo	9	36-33	56	NOW	
30	Broniewo	10	36-33	57	KPOM, PSR, NOW	
31	Broniewo	11	36-33	58	NOW	
32	Broniewo	12	36-33	67	NOW	
33	Broniewo	13	36-33	68	NOW	
34	Broniewo	14	36-33	69	NOW	
35	Broniewo	15	36-33	70	NOW	

³ Numerację w kolumnie „Lp.” uporządkowano redakcyjnie. W wykazie przekazany przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegaturę w Bydgoszczy, przy piśmie znak WUOZ.DB.ZAR.5135.7.2026.HB z dnia 7 maja 2026 r., numeracja sięgała 452, chociaż wykaz obejmował 447 pozycji. W materiale źródłowym pominięto numery 17, 18, 20, 21, 195 i 398 oraz dwukrotnie zastosowano numer 399. Korekta dotyczy wyłącznie liczby porządkowej i nie zmienia oznaczeń stanowisk, numerów AZP, numerów arkuszy ani ustaleń dotyczących chronologii i kultury.

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
36	Broniewo	16	36-33	106	NE	A
37	Broniewo	17	36-33	107	KPOM	A
38	Broniewo	18	36-33	108	EPOKA ŻELAZA	A
39	Dębionek	1	36-32	95	NOW	
40	Dębionek	2	36-32	96	OR, PSR	
41	Dębionek	3	36-32	97	WSR, NOW	
42	Dębionek	4	36-32	98	KPOM, NOW	
43	Dębionek	5	36-32	99	NOW	
44	Dębionek	6	36-32	100	OR, NOW	
45	Dębionek	7	35-32	24	NOW	
46	Dębionek	8	35-32	25	HA-LA	
47	Dębionek	9	35-32	26	HA-LA, NOW	
48	Dębionek	10	35-32	27	PSR, NOW	
49	Dębionek	11	35-32	28	HA-LA, NOW	
50	Dębionek	12	35-32	29	HA-LA	
51	Dębionek	13	35-32	30	NOW	
52	Dębionek	14	35-32	31	PSR, NOW	
53	Dębionek	15	35-32	32	NOW	
54	Dębionek	16	35-32	33	PSR, NOW	
55	Dębionek	17	35-32	34	HA-LA, PSR	
56	Dębionek	18	35-32	35	PSR	
57	Dębionek	19	35-32	36	NOW	
58	Dębionek	20	35-32	37	PSR, NOW	
59	Dębionek	21	35-32	38	PSR, NOW	
60	Dębionek	22	35-32	39	HA-LA	
61	Dębionek	23	35-32	40	WSR, PSR, NOW	
62	Dębionek	24	35-32	41	PSR, NOW	
63	Dębionek	25	35-32	42	OR, NOW	
64	Dębionek	26	35-32	43	PSR, NOW	
65	Dębionek	27	35-32	44	PRZDZIEJE, NOW	
66	Dębionek	28	35-32	45	HA-LA, PSR	
67	Dębionek	29	35-32	46	PSR, NOW	
68	Dębionek	30	35-32	47	NOW	
69	Dębionek	31	35-32	48	PSR, NOW	
70	Dębionek	32	35-32	49	KPL, NOW	
71	Dębionek	33	35-32	50	KPL, NOW	
72	Dębionek	34	35-32	51	NOW	
73	Dębionek	35	35-32	52	NOW	
74	Dębionek	36	35-32	53	EB	
75	Dębionek	37	35-32	54	PSR, NOW	
76	Dębionek	38	35-32	55	NOW	
77	Dębionek	39	35-32	56	NOW	
78	Dębionek	40	35-32	57	NOW	
79	Dębionek	41	35-32	58	PSR, NOW	
80	Dębionek	42	35-32	59	PSR, NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
81	Dębionek	43	35-32	60	NOW	
82	Dębionek	44	35-32	61	HA-LA, NOW	
83	Dębionek	45	35-32	62	PSR, NOW	
84	Dębionek	46	35-32	63	PSR, NOW	
85	Dębionek	47	35-32	64	HA-LA-, NOW	
86	Dębionek	48	35-32	65	NOW	
87	Dębionek	49	35-32	66	PRADZIEJE, NOW	
88	Dębionek	50	35-32	67	NOW	
89	Dębionek	51	35-32	68	PSR, NOW	
90	Dębionek	52	35-32	69	NE	
91	Dębionek	53	35-32	70	EB, NOW	
92	Dębionek	54	35-32	71	NOW	
93	Dębionek	55	35-32	72	NOW	
94	Dębionek	56	35-32	73	PSR, NOW	
95	Dębionek	57	35-32	74	PSR	
96	Dębionek	58	35-32	75	HA-LA	
97	Dębionek	59	35-32	76	PSR, NOW	
98	Dębowo	1	36-33	103	KPOM	A
99	Dębowo	2	36-33	104	WSR	A
100	Dębowo	3	36-33	105	SR	A
101	Dębowo	4	36-33	32	OR	
102	Dębowo	5	36-33	33	NOW	
103	Dębowo	6	36-33	34	PSR, NOW	
104	Dębowo	7	36-33	35	NOW	
105	Dębowo	8	36-33	36	PSR, NOW	
106	Dębowo	9	36-33	37	PSR	
107	Dębowo	10	36-33	38	NOW	
108	Dębowo	11	36-33	39	NOW	
109	Dębowo	12	36-33	40	NOW	
110	Dębowo	13	36-33	41	NOW	
111	Dębowo	14	36-33	42	PSR, NOW	
112	Dębowo	15	36-33	43	NOW	
113	Dębowo	16	36-33	44	PSR, NOW	
114	Dębowo	17	36-33	45	NOW	
115	Dębowo	18	36-33	46	NOW	
116	Dębowo	19	36-33	47	NOW	
117	Dębowo	20	36-33	48	NOW	
118	Dębowo	21	36-33	49	NOW	
119	Dębowo	22	36-33	50	NOW	
120	Dębowo	23	36-33	51	NOW	
121	Dębowo	24	36-33	52	KPOM, NOW	
122	Dębowo	25	36-33	53	PSR, NOW	
123	Dębowo	26	36-33	54	NOW	
124	Dębowo	27	36-33	55	PSR, NOW	
125	Dębowo	28	36-33	59	NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
126	Dębowo	29	36-33	60	NOW	
127	Dębowo	30	36-33	61	NOW	
128	Dębowo	31	36-33	62	NOW	
129	Dębowo	32	36-33	63	NOW	
130	Dębowo	33	36-33	64	NOW	
131	Dębowo	34	36-33	65	NOW	
132	Dębowo	35	36-33	66	NOW	
133	Dębowo	36	36-33	71	NOW	
134	Dębowo	37	36-33	72	NOW	
135	Dębowo	38	36-33	73	NOW	
136	Dębowo	39	36-33	74	KPOM, OR, PSR	
137	Dębowo	40	36-33	75	NOW	
138	Dębowo	41	36-33	76	NOW	
139	Dębowo	42	36-33	77	NOW	
140	Dębowo	43	36-33	78	NOW	
141	Dębowo	44	36-33	79	NOW	
142	Dębowo	45	36-33	80	NOW	
143	Dębowo	46	36-33	81	PSR, NOW	
144	Dębowo	47	36-33	82	NOW	
145	Dębowo	48	36-33	83	NOW	
146	Dębowo	49	36-33	84	NOW	
147	Dębowo	50	36-33	85	PSR	
148	Dębowo	51	36-33	86	NOW	
149	Dębowo	52	36-33	87	PSR	
150	Dębowo	53	36-33	88	NOW	
151	Dębowo	54	36-33	89	NOW	
152	Dębowo	55	36-33	90	NOW	
153	Dębowo	56	36-33	91	OR, NOW	
154	Dębowo	57	36-33	92	NOW	
155	Dębowo	58	36-33	93	PSR, NOW	
156	Dębowo	59	36-33	94	NOW	
157	Dębowo	60	36-33	95	NOW	
158	Dębowo	61	36-33	96	PSR, NOW	
159	Dębowo	62	36-33	97	NOW	
160	Dębowo	63	36-33	98	PSR	
161	Jadwiżyn	1	37-32	114	HA-LA, OR, NOW	
162	Jadwiżyn	2	37-32	115	HA-LA	
163	Jadwiżyn	3	37-32	116	OR, PSR	
164	Jadwiżyn	4	37-32	117	PSR, NOW	
165	Jadwiżyn	5	37-32	118	PSR	
166	Jadwiżyn	6	37-32	119	HA-LA, NOW	
167	Jadwiżyn	7	37-32	120	HA-LA	
168	Jadwiżyn	8	37-32	121	HA-LA, PSR	
169	Jadwiżyn	9	37-32	122	HA-LA, NOW	
170	Jadwiżyn	10	37-32	123	HA-LA	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
171	Jadwiżyn	11	37-32	124	NOW	
172	Jadwiżyn	12	37-32	125	OR, WSR	
173	Kraczki	1	36-32	48	NOW	
174	Kraczki	2	36-32	49	PSR	
175	Kraczki	3	36-32	50	WSR	
176	Kraczki	4	36-32	51	OR	
177	Kraczki	5	36-32	52	OR, NOW	
178	Kraczki	6	36-32	53	NOW	
179	Kraczki	7	36-32	54	PSR, NOW	
180	Kraczki	8	36-32	55	NOW	
181	Kraczki	9	36-32	56	OR, NOW	
182	Kraczki	10	36-32	57	OR	
183	Kraczki	11	36-32	58	NOW	
184	Kraczki	12	36-32	59	NOW	
185	Kraczki	13	36-32	60	OR, NOW	
186	Kraczki	14	36-32	61	NOW	
187	Kraczki	15	36-32	62	NOW	
188	Kraczki	16	36-32	63	NOW	
189	Kraczki	17	36-31	8	NOW	
190	Liszkówko	1	35-32	92	PSR	
191	Liszkówko	2	35-32	93	NOW	
192	Liszkówko	3	35-32	94	HA-LA, NOW	
193	Liszkówko	4	35-32	95	PSR	
194	Liszkówko	5	35-32	96	PSR	
195	Liszkówko	6	35-32	97	HA-LA	
196	Liszkówko	7	35-32	98	PRADZIEJE, NOW	
197	Liszkówko	8	35-32	99	HA-LA	
198	Liszkówko	9	35-32	100	NE, NOW	
199	Liszkówko	10	35-32	101	HA-LA, NOW	
200	Liszkówko	11	35-32	102	WSR	
201	Liszkówko	12	35-31	1	HA/LA	
202	Liszkówko	13	35-31	2	NOW	
203	Liszkówko	14	35-31	3	OR	
204	Liszkówko	15	35-31	4	WSR-PSR, NOW	
205	Liszkówko	16	35-31	5	PSR	
206	Liszkówko	17	35-31	6	EK	
207	Liszkówko	18	35-31	7	PSR	
208	Liszkówko	19	35-31	8	PSR	
209	Liszkówko	20	35-31	9	PSR	
210	Liszkówko	21	35-31	10	OR	
211	Łódzia	1	37-33	79	KŁ, WSR, PSR	
212	Łódzia	2	37-33	80	WEB, OR	
213	Łódzia	3	37-33	81	NOW	
214	Łódzia	4	37-33	82	KŁ, NOW	
215	Mrozowo	1	36-32	64	KPOM, NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
216	Mrozowo	2	36-32	65	EK-EB, OR	
217	Mrozowo	3	37-32	1	PSR, NOW	
218	Mrozowo	4	37-32	2	HA-LA, NOW	
219	Mrozowo	5	37-32	3	NOW	
220	Mrozowo	6	37-32	4	PSR	
221	Mrozowo	7	37-32	5	HA-LA, NOW	
222	Mrozowo	8	37-32	6	PSR	
223	Mrozowo	9	37-32	7	NOW	
224	Mrozowo	10	37-32	8	NE, PSR	
225	Mrozowo	11	37-32	9	NOW	
226	Mrozowo	12	37-32	10	PSR	
227	Mrozowo	13	37-32	11	PSR, NOW	
228	Mrozowo	14	37-32	12	NOW	
229	Mrozowo	15	37-32	13	PSR	
230	Mrozowo	16	37-32	14	PSR, NOW	
231	Mrozowo	17	37-32	15	OR, NOW	
232	Mrozowo	18	37-32	16	OR, NOW	
233	Mrozowo	19	37-32	17	WSE	
234	Mrozowo	20	37-32	18	NOW	
235	Mrozowo	21	37-32	19	HA-LA	
236	Mrozowo	22	37-32	20	PSR, NOW	
237	Mrozowo	23	37-32	21	WSR, NOW	
238	Mrozowo	24	37-32	22	PSR	
239	Mrozowo	25	37-32	23	HA-LA, NOW	
240	Mrozowo	26	37-32	24	OR, NOW	
241	Mrozowo	27	37-32	25	HA-LA, NOW	
242	Mrozowo	28	37-32	26	HA-LA, PSR, NOW	
243	Mrozowo	29	37-32	27	HA-LA, OR, WSR, PSR, NOW	
244	Mrozowo	30	37-32	28	HA-LA, PSR, NOW	
245	Mrozowo	31	37-32	29	WSR, NOW	
246	Mrozowo	32	37-32	30	HA-LA, NOW	
247	Mrozowo	33	37-32	31	PSR	
248	Mrozowo	34	37-32	32	HA-LA, NOW	
249	Mrozowo	35	37-32	33	HA-LA, PSR, NOW	
250	Mrozowo	36	37-32	34	HA-LA, OR, WSR, PSR, NOW	
251	Mrozowo	37	37-32	35	OR	
252	Mrozowo	38	37-32	36	HA-LA, PSR	
253	Mrozowo	39	37-32	37	NOW	
254	Mrozowo	40	37-32	38	HA-LA, PSR	
255	Radzicz	1	36-32	102	KPOM	A
256	Radzicz	2	36-32	103	KCSZ	A
257	Radzicz	3	36-32	104	NE	A
258	Radzicz	4	36-32	66	OR, PSR	
259	Radzicz	5	36-32	67	NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
260	Radzicz	6	36-32	68	OR, NOW	
261	Radzicz	7	36-32	69	OR, NOW	
262	Radzicz	8	36-32	70	NOW	
263	Radzicz	9	36-32	71	NOW	
264	Radzicz	10	36-32	72	KPOM, PSR	
265	Radzicz	11	36-32	73	KPOM	
266	Radzicz	12	36-32	74	OR, NOW	
267	Radzicz	13	36-32	75	OR, NOW	
268	Radzicz	14	36-32	76	PSR	
269	Radzicz	15	36-32	77	NOW	
270	Radzicz	16	36-32	78	PSR	
271	Radzicz	17	36-32	79	KPOM	
272	Radzicz	18	36-32	80	OR, NOW	
273	Radzicz	19	36-32	81	OR	
274	Radzicz	20	36-32	82	KPOM, OR, PSR	
275	Radzicz	21	36-32	83	NOW	
276	Radzicz	22	36-32	84	NOW	
277	Radzicz	23	36-32	85	NOW	
278	Radzicz	24	36-32	86	KPOM, NOW	
279	Radzicz	25	36-32	87	OR	
280	Radzicz	26	36-32	88	NOW	
281	Radzicz	27	36-32	89	OR, NOW	
282	Radzicz	28	36-32	90	OR, PSR	
283	Radzicz	29	36-31	1	PSR	
284	Radzicz	30A	35-32	77	KCW	
285	Radzicz	31A	35-32	78	KCSZ	
286	Radzicz	32A	35-32	79	EPOKA ŻELAZA	
287	Radzicz	33	35-32	80	NOW	
288	Radzicz	34	35-32	81	NOW	
289	Radzicz	35	35-32	82	PSR	
290	Radzicz	36	35-32	83	PSR, NOW	
291	Radzicz	37	35-32	84	PSR	
292	Radzicz	38	35-32	85	PSR, NOW	
293	Radzicz	39	35-32	86	HA-LA, NOW	
294	Radzicz	40	35-32	87	PSR, NOW	
295	Radzicz	41	35-32	88	HA-LA, NOW	
296	Radzicz	42	35-32	89	PSR	
297	Radzicz	43	35-32	90	HA-LA, NOW	
298	Radzicz	44	35-32	91	PSR, NOW	
299	Sadki	1	37-33	1	NOW	
300	Sadki	2	37-33	2	KŁ	
301	Sadki	3	37-33	3	NE/WEB	
302	Sadki	4	37-33	4	WSR	
303	Sadki	5	36-33	102	NOW	
304	Sadki	6	36-33	101	NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
305	Sadki	7	36-33	100	PSR	
306	Sadki	8	36-33	99	NOW	
307	Sadki	9	36-32	1	OR, NOW	
308	Sadki	10	36-32	2	NOW	
309	Sadki	11	36-32	3	NOW	
310	Sadki	12	36-32	4	NOW	
311	Sadki	13	36-32	5	PSR, NOW	
312	Sadki	14	36-32	6	NOW	
313	Sadki	15	36-32	7	OR, NOW	
314	Sadki	16	36-32	8	NOW	
315	Sadki	17	36-32	9	OR	
316	Sadki	18	36-32	10	PRADZIEJE, NOW	
317	Sadki	19	36-32	11	NOW	
318	Sadki	20	36-32	12	NOW	
319	Sadki	21	36-32	13	NOW	
320	Sadki	22	36-32	14	NOW	
321	Sadki	23	36-32	15	NOW	
322	Sadki	24	36-32	16	NOW	
323	Sadki	25	36-32	17	OR, NOW	
324	Sadki	26	36-32	18	NOW	
325	Sadki	27	36-32	19	EK, NOW	
326	Sadki	28	36-32	20	NOW	
327	Sadki	29	36-32	21	NOW	
328	Sadki	30	36-32	22	NOW	
329	Sadki	31	36-32	23	NOW	
330	Sadki	32	36-32	24	NOW	
331	Sadki	33	36-32	25	NOW	
332	Sadki	34	36-32	26	NOW	
333	Sadki	35	36-32	27	NOW	
334	Sadki	36	36-32	28	NOW	
335	Sadki	37	36-32	29	NOW	
336	Sadki	38	36-32	30	NOW	
337	Sadki	39	36-32	31	NOW	
338	Sadki	40	36-32	32	NOW	
339	Sadki	41	36-32	33	NOW	
340	Sadki	42	36-32	34	NOW	
341	Sadki	43	36-32	35	NOW	
342	Sadki	44	36-32	36	NOW	
343	Sadki	45	36-32	37	NOW	
344	Sadki	46	36-32	38	NOW	
345	Sadki	47	36-32	39	NOW	
346	Sadki	48	36-32	40	NOW	
347	Sadki	49	36-32	41	NOW	
348	Sadki	50	36-32	42	NOW	
349	Sadki	51	36-32	43	NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
350	Sadki	52	36-32	44	KPOM, NOW	
351	Sadki	53	36-32	45	NOW	
352	Sadki	54	36-32	46	OR, NOW	
353	Sadki	55	36-32	47	PSR, NOW	
354	Sadki	56	36-32	91	KPOM, NOW	
355	Sadki	57	36-32	92	KPOM, NOW	
356	Sadki	58	36-32	93	PSR	
357	Sadki	59	36-32	94	KPOM, NOW	
358	Sadki	60	37-32	39	PSR	
359	Sadki	61	37-32	40	HA-LA, NOW	
360	Sadki	62	37-32	41	NE, HA-LA, PSR, NOW	
361	Sadki	63	37-32	42	PSR	
362	Sadki	64	37-32	43	HA-LA, PSR, NOW	
363	Sadki	65	37-32	44	WSR, NOW	
364	Sadki	66	37-32	45	HA-LA	
365	Sadki	67	37-32	46	PSR, NOW	
366	Sadki	68	37-32	47	HA-LA, NOW	
367	Sadki	69	37-32	48	OR, NOW	
368	Sadki	70	37-32	49	HA-LA, PSR, NOW	
369	Sadki	71	37-32	50	NOW	
370	Sadki	72	37-32	51	HA-LA, NOW	
371	Sadki	73	37-32	52	PSR, NOW	
372	Sadki	74	37-32	53	OR, PSR	
373	Sadki	75	37-32	54	HA-LA, NOW	
374	Sadki	76	37-32	55	NOW	
375	Sadki	77	37-32	56	HA-LA, PSR, NOW	
376	Sadki	78	37-32	57	OR, PSR	
377	Sadki	79	37-32	58	NOW	
378	Sadki	80	37-32	59	HA-LA	
379	Sadki	81	37-32	60	PSR, NOW	
380	Sadki	82	37-32	61	HA-LA	
381	Sadki	83	37-32	62	PSR, NOW	
382	Sadki	84	37-32	63	HA-LA	
383	Sadki	85	36-32	106	Pradzieje-NOW	badania powierzchniowe S-10
384	Sadki	86	36-32	107		badania powierzchniowe S-10
385	Sadki	87	36-33	110		badania powierzchniowe S-10
386	Sadki	88	36-32	108	NOW - kościół parafialny	2024 – badania R. Grochowski
387	Samostrzel	1	37-32	64	NE	A
388	Samostrzel	2	37-32	65	KP	A
389	Samostrzel	3	37-32	66	OR	A

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
390	Samostrzel	4	37-32	67	OR, NOW	
391	Samostrzel	5	37-32	68	PSR	
392	Samostrzel	6	37-32	69	HA-LA, PSR, NOW	
393	Samostrzel	7	37-32	70	HA-LA	
394	Samostrzel	8	37-32	71	PSR, NOW	
395	Samostrzel	9	37-32	72	NOW	
396	Samostrzel	10	37-32	73	HA-LA, NOW	
397	Samostrzel	11	37-32	74	HA-LA, PSR	
398	Samostrzel	12	37-32	75	HA-LA, NOW	
399	Samostrzel	13	37-32	76	PSR, NOW	
400	Samostrzel	14	37-32	77	HA-LA, NOW	
401	Samostrzel	15	37-32	78	PSR	
402	Samostrzel	16	37-32	79	NOW	
403	Samostrzel	17	37-32	80	EB	
404	Samostrzel	18	37-32	81	HA-LA, PSR, NOW	
405	Samostrzel	19	37-32	82	PSR, NOW	
406	Samostrzel	20	37-32	83	NOW	
407	Samostrzel	21	37-32	84	HA-LA, PSR	
408	Samostrzel	22	37-32	85	OR	
409	Samostrzel	23	37-32	86	HA-LA, PSR, NOW	
410	Samostrzel	24	37-32	87	HA-LA, PSR	
411	Samostrzel	25	37-32	88	NOW	
412	Samostrzel	26	37-32	89	HA-LA, NOW	
413	Samostrzel	27	37-32	90	HA-LA, PSR, NOW	
414	Samostrzel	28	37-32	91	HA-LA, NOW	
415	Samostrzel	29	37-32	92	PSR, NOW	
416	Samostrzel	30	37-32	93	PSR	
417	Samostrzel	31	37-32	94	PSR	
418	Samostrzel	32	37-32	95	OR	
419	Samostrzel	33	37-32	96	WSR, NOW	
420	Samostrzel	34	37-32	97	HA-LA, NOW	
421	Samostrzel	35	37-32	98	PSR	
422	Samostrzel	36	37-32	99	HA-LA, PSR, NOW	
423	Samostrzel	37	37-32	100	NOW	
424	Śmielin	1	37-33	5	NE/WEB	
425	Śmielin	2	37-33	6	KPL	
426	Śmielin	3	37-33	7	WEB, PSR, NOW	
427	Śmielin	4	37-33	8	NOW	
428	Śmielin	5	37-33	9	NOW	
429	Śmielin	6	37-33	10	NOW	
430	Śmielin	7	37-33	11	NOW	
431	Śmielin	8	37-33	12	EK, OR, PSR	
432	Śmielin	9	37-33	13	PSR, NOW	
433	Śmielin	10	37-33	14	PSR, NOW	
434	Śmielin	11	37-33	15	WSR, PSR, NOW	

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
435	Śmielin	12	37-33	16	EK, OR, PSR	
436	Śmielin	13	37-33	17	WSR, NOW	
437	Śmielin	14	37-33	18	NOW	
438	Śmielin	15	37-33	19	NOW	
439	Śmielin	16	37-33	20	KCWR, KŁ, NOW	
440	Śmielin	17	37-33	21	NOW	
441	Śmielin	18	37-33	22	NOW	
442	Śmielin	19	37-33	23	WSR	
443	Śmielin	20	37-33	24	WSR, PSR	
444	Śmielin	21	37-33	25	KCW	
445	Śmielin	22	37-33	26	WSR	
446	Śmielin	23	37-33	27	WSR, ?	
447	Śmielin	24	37-33	28	NE?	

Wykaz skrótów

Skrót	Znaczenie
A	stanowisko archiwalne
A - Δ	stanowisko archiwalne bez szczegółowej lokalizacji, rozpoznane jedynie w granicach miejscowości
A - ▲	stanowisko archiwalne o znanej lokalizacji, bez potwierdzenia w AZP
k.	kultura
EK	epoka kamienia
PSCh	paleolit schyłkowy
MEZ	mezolit
NE	neolit
NESCH	neolit schyłkowy
KCW	kultura ceramiki wstęgowej
KCWR	kultura ceramiki wstęgowej rytej
KPL	kultura pucharów lejkowatych
KAK	kultura amfor kulistych
KCSZ	kultura ceramiki sznurowej
EB	epoka brązu
WEB	wczesna epoka brązu
KI	kultura iwieńska
KT	kultura trzciniecka
KŁ	kultura łużycka
KPOM	kultura pomorska
HA-LA	okres halsztacki - okres lateński
LAT	okres lateński
OR	okres rzymski
KP	kultura przeworska
WSR	wczesne średniowiecze
PSR	późne średniowiecze
SR	średniowiecze
NOW	czasy nowożytne

Uzasadnienie

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt sporządza gminny program opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Program ma w szczególności służyć uwzględnianiu ochrony dziedzictwa w działaniach gminy, powstrzymywaniu degradacji zabytków i poprawie stanu ich zachowania, eksponowaniu zabytków i walorów krajobrazu kulturowego, zwiększaniu społecznego, turystycznego i edukacyjnego wykorzystania dziedzictwa, wspieraniu pozyskiwania środków na opiekę nad zabytkami, współpracy z właścicielami zabytków oraz przedsięwzięć związanych z opieką nad zabytkami, w tym tworzących miejsca pracy.

Dotychczasowy Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Sadki obejmował lata 2022–2025. W celu zapewnienia ciągłości lokalnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego opracowano kolejną edycję Programu, obejmującą lata 2026–2029.

Program określa zasoby dziedzictwa kulturowego Gminy Sadki, ocenia ich stan i występujące zagrożenia, a także wyznacza priorytety, kierunki działań, zadania, instrumenty realizacji, zasady monitorowania oraz potencjalne źródła finansowania przedsięwzięć związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Projekt Programu uzyskał pozytywną opinię Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wyrażoną w piśmie z dnia 29 lipca 2026 r., znak: WUOZ.DB.RDZ.5120.3.2026.HM.

Zgodnie z art. 87 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Stosownie do art. 87 ust. 4 tej ustawy Program podlega ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Przyjęcie Programu nie stanowi samoistnej podstawy do zaciągania zobowiązań finansowych. Poszczególne zadania będą realizowane w ramach środków zabezpieczonych w budżecie Gminy Sadki oraz środków pozyskiwanych ze źródeł zewnętrznych.

W związku z powyższym podjęcie uchwały jest uzasadnione.

Przewodniczący Rady Gminy

Andrzej Niedbala